

გიორგი გომისაძე

მოსახლეობის გეოგრაფია

მოსახლეობის გეოგრაფია

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

გიორგი გოგსაძე

მოსახლეობის ბეობრაფია

მე-2 გამოცემა

უნივერსიტეტის
გამოცემა

სახელმძღვანელოში განხილულია მოსახლეობის გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები – მოსახლეობის დინამიკა, სტრუქტურა, ხარისხი, მიგრაცია, განსახლება, ტერიტორიული განლაგება. ნაშრომში გამოყენებულია მსოფლიოს რეგიონებისა და ქვეყნების მოსახლეობის დინამიკის, სტრუქტურის, გადაადგილებისა და განლაგების ამსახველი უახლესი სტატისტიკური მონაცემები. სახელმძღვანელოში მრავლადაა რუკები, დიაგრამები, ცხრილები, ფოტოები. წიგნი განკუთვნილია უმაღლესი სასწავლებლების ბაკალავრიატის გეოგრაფიული და მომიჯნავე სპეციალობების სტუდენტებისათვის და მოსახლეობის გეოგრაფიისა და დემოგრაფიის საკითხებით დაინტერესებული მკითხველისთვის.

სამეცნიერო რედაქტორი: **იოსებ სალუქვაძე**, გეოგრაფიის აკადემიური დოქტორი, თსუ-ის სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საზოგადოებრივი გეოგრაფიის დეპარტამენტის პროფესორი

რეცენზენტები:

გიორგი კვინიკაძე, გეოგრაფიის აკადემიური დოქტორი, თსუ-ის სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საზოგადოებრივი გეოგრაფიის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი

გიორგი მელაძე, ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი, თსუ-ის ზუსტ და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტის გეოგრაფიის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი

რუკების შემდგენელი: **ვლადიმერ ჩხაიძე**, ტექნიკურ მეცნიერებათა აკადემიური დოქტორი, თსუ-ის სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საზოგადოებრივი გეოგრაფიის დეპარტამენტის ასისტენტ-პროფესორი.

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2019

ISBN 978-9941-13816-4 (pdf)

ნიგნი ეძღვნება ჩემი მასწავლებლის,
შესანიშნავი ქართველი მეცნიერისა და პედაგოგის,
ვაჟა გუჯაბიძის, ნათელ ხსოვნას

მადლობას ვუძღვნი ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტს სახელმძღვანელოს მეორე გამოცემის დაფინანსებისთვის.

უღრმესი მადლობა ჩემს კოლეგას, თსუ-ის საზოგადოებრივი გეოგრაფიის დეპარტამენტის ასისტენტ-პროფესორს, **ვლადიმერ ჩხეიძეს**, უანგარო დახმარებისთვის – მისი შედგენილია სახელმძღვანელოში წარმოდგენილი პრაქტიკულად ყველა რუკა.

მადლიერების დიდი გრძნობით მსურს მოვიხსენიო ჩემი სტუდენტები, ან უკვე სოციალური მეცნიერებების ბაკალავრები საზოგადოებრივი გეოგრაფიაში: **თეა სიხარულიძე, მირანდა აფაქიძე, თამარ გელაშვილი, ნანა დეისაძე**, რომლებმაც აქტიური მონაწილეობა მიიღეს სახელმძღვანელოს შექმნაში.

სარჩევი

თავი 1. მოსახლეობის გეოგრაფიის ზოგადთეორიული საკითხები	
1.1 მოსახლეობის გეოგრაფიის ცნება, კვლევის საგანი, თემატური მიმართულებები, მეთოდები.	9
1.2 მოსახლეობის გეოგრაფიის ჩამოყალიბების მოკლე ისტორია	15
1.3 მოსახლეობის გეოგრაფიის კავშირი გეოგრაფიულ და სხვა მეცნიერებებთან	22
თავი 2. მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკა და ბუნებრივი მოძრაობა	
2.1 ძირითადი ცნებები	26
2.2 თეორიები (კონცეფციები) მოსახლეობის დინამიკის შესახებ	30
2.3 მსოფლიო მოსახლეობის დინამიკის ისტორიული მიმოხილვა და თანამედროვე ტენდენციები	35
2.4 ბუნებრივ მოძრაობაზე მოქმედი ფაქტორები	42
2.5 ბუნებრივი მოძრაობის რეგიონული ასპექტები	48
2.6 დემოგრაფიული პოლიტიკა	55
2.7 მოსახლეობის დინამიკის პროგნოზირება	64
თავი 3. მოსახლეობის სტრუქტურა და ხარისხი	
3.1 მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა	68
3.2 მსოფლიოს ქვეყნების ტიპოლოგია ბუნებრივი მოძრაობის და მიგრაციის მახასიათებლების მიხედვით	74
3.3 მოსახლეობის ხარისხის სოციალურ-დემოგრაფიული მახასიათებლები	82
3.4 დასაქმების სტრუქტურა	91

3.5 მოსახლეობის რასობრივი შემადგენლობა	99
3.6 ლინგვისტური გეოგრაფია და მსოფლიოს მოსახლეობის ენობრივი შემადგენლობა	102
3.7 რელიგიები და მსოფლიოს მოსახლეობის რელიგიური შემადგენლობა	116
თავი 4. მიგრაცია	
4.1 მოსახლეობის მიგრაცია, როგორც საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენა	132
4.2 მიგრაციის თეორიები (კონცეფციები)	137
4.3. იძულებითი მიგრაცია	145
4.4 შიდა მიგრაცია	148
4.5 მიგრაციების ისტორიული მიმოხილვა	151
4. 6 საერთაშორისო მიგრაციების თანამედროვე ტენდენციები	167
4. 7 საერთაშორისო მიგრაციების რეგიონული ასპექტები	171
4.8 შრომითი მიგრაციები	175
თავი 5. განსახლება, ურბანიზაცია, მოსახლეობის ტერიტორიული განაწილება	
5.1 განსახლება	184
5.2 ურბანიზაცია	192
5.3 მსოფლიოს მოსახლეობის ტერიტორიული განლაგება	202
გამოყენებული ლიტერატურა	209

1.1 მოსახლეობის გეოგრაფიის ცნება, კვლევის საგანი, თემატური მიმართულებები, მეთოდები.

მოსახლეობის გეოგრაფიის ამოსავალ ცნებად უნდა ჩაითვალოს თვით მოსახლეობა. მოსახლეობა გეოგრაფიული მეცნიერების პოზიციიდან არის მოცემულ ტერიტორიაზე მუდმივი (მუდმივად მცხოვრები) ან ფაქტობრივი (სახეზე მყოფი).

ტერიტორიაში იგულისხმება მთელი მსოფლიო, კონტინენტი, მსოფლიოს მსხვილი რეგიონი, ქვეყანა, ქვეყნის მხარე ან რაიონი, ქალაქი, სოფელი.

ამა თუ იმ სახელმწიფოს ტერიტორიაზე მუდმივად მცხოვრები ადამიანები შეიძლება იყვნენ ამ სახელმწიფოს მოქალაქეები და იმიგრანტები (მოცემულ ქვეყანაში მუდმივად მცხოვრები სხვა სახელმწიფოს მოქალაქეები), ხოლო ფაქტობრივი მოსახლეობა შედგება იმ ადამიანებისგან, რომლებიც მოცემულ მომენტში ამ სახელმწიფოს ტერიტორიაზე იმყოფებიან (ე.ი. მოქალაქეები და დროებით ჩამოსული უცხოელები: მიგრანტები, ლტოლვილები).

მოსახლეობა მთლიანად ან ცალკეული ჯგუფების სახით წარმოადგენს მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევის საგანს (ობიექტს). მოსახლეობის ცალკეულ ჯგუფში უნდა ვიგულისხმოთ ადამიანთა ჯგუფი, რომელიც გაერთიანებულია ტერიტორიული, დემოგრაფიული, ეთნიკური, რელიგიური, პროფესიული ან რაიმე სხვა სოციალურ-კულტურული ნიშნით. აქედან გამომდინარე, მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევის ობიექტს შეიძლება წარმოადგენდეს:

- ტერიტორიული ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – რომელიმე სოფლის, ქალაქის, რეგიონის, ქვეყნის, ან კონტინენტის მოსახლეობა;

- პროფესიული ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – მასწავლებლები, ექიმები, მალაროელები, ფერმერები, სტუდენტები, სახელმწიფო მოხელეები და ა.შ.;
- ეთნიკური ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – ეთნიკური ქართველები, ნორვეგიელები, ბრაზილიელები, ჩინელები, თურქები და ა.შ.;
- რელიგიური ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – ქრისტიანები, მუსლიმები, ბუდისტები და ა.შ.;
- დემოგრაფიული ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – ქალები და კაცები ან შრომისა და საპენსიო ასაკის ადამიანები და ა.შ.;
- სოციალური ნიშნით გაერთიანებულ ადამიანთა ჯგუფი – დიასახლისები, უმუშევრები, შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე პირები და ა.შ.

მოსახლეობის გეოგრაფია არ შეისწავლის ადამიანთა ისეთ გაერთიანებებს, რომელთა შორის არ არსებობს ტერიტორიული, ეკონომიკური, კულტურული ან სოციალური კავშირები. ტურისტების მობილობის ტერიტორიული ასპექტების შესწავლა არ წარმოადგენს მოსახლეობის გეოგრაფიის ამოცანას, რადგან ეს ტურიზმის გეოგრაფიის პრეროგატივაა.

მოსახლეობის გეოგრაფია ჩამოყალიბდა და დიდი ხნის განმავლობაში ვითარდებოდა, როგორც ზოგადი გეოგრაფიის ქვედარგი. მე-19 საუკუნიდან მოყოლებული, როდესაც მოხდა საზოგადოებრივი (ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური) გეოგრაფიის, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერების ფორმირება, მოსახლეობის გეოგრაფია წარმოადგენს მის განუყოფელ ნაწილსა და ერთ-ერთ ქვედარგს.

მოსახლეობის გეოგრაფია არის სამეცნიერო დისციპლინა მოსახლეობის განსახლების, მოძრაობისა და სტრუქტურის გეოგრაფიული (ტერიტორიული, სივრცითი) ასპექტების შესახებ. როგორც განმარტებიდან ჩანს, მოსახლეობის გეოგრაფიის ძირითადი ამოცანაა, შეისწავლოს მოსახლეობის განსახლება და მოსახლეობის ორი მნიშვნელოვანი ატრიბუტი – მოძრაობა და სტრუქტურა და გამოავლინოს მათი გეოგრაფიული თავისებურებები და კანონზომიერებები. ამასთან, მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევებში გარკვეული ადგილი ეთმობა მოსახლეობის ქცევასა და დასაქმებას,

თუმცა მათი შესწავლა მოსახლეობის გეოგრაფიის ძირითად დანიშნულებას არ წარმოადგენს. ზოგადად, რთული დასადგენია, თუ სად გადის ზღვარი მოსახლეობის გეოგრაფიასა და სხვა გეოგრაფიულ დისციპლინებს შორის.

მოსახლეობის გეოგრაფიას, როგორც სამეცნიერო დისციპლინას, გააჩნია საკუთარი თემატური მიმართულებები, რომლებიც პირობითად შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოყალიბდეს:

1. მოსახლეობის გეოგრაფიის თეორიული საკითხები. ეს მიმართულება მოიცავს მოსახლეობის გეოგრაფიის ცნების, კვლევის საგნის, კვლევის მეთოდებისა და თემატური მიმართულებების განსაზღვრას; მის კავშირს სხვა მეცნიერებებსა და გეოგრაფიულ დისციპლინებთან.
2. დემოგეოგრაფია შეისწავლის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობისა და სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის ფორმირების ტერიტორიულ საკითხებს.
3. მიგრაციების გეოგრაფია იკვლევს ადამიანების გადაადგილებას სივრცესა და დროში.
4. განსახლების გეოგრაფია იკვლევს მოსახლეობის ტერიტორიული ორგანიზაციის, კერძოდ, განსახლების სისტემისა და მისი შემადგენელი ნაწილების ფორმირების და განვითარების ტერიტორიულ ასპექტებსა და მათ ფუნქციურ და სტრუქტურულ ასპექტებს.
5. მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევებში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა ეთნოგეოგრაფიას, ლინგვოგეოგრაფიასა (ენების) და რელიგიათა (კონფესიათა) გეოგრაფიას, ასევე მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურის გეოგრაფიული თავისებურებების გამოვლენას.
6. უკანასკნელ პერიოდში სოციალური გეოგრაფიისა და მოსახლეობის გეოგრაფიის სამეცნიერო კვლევებში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა მოსახლეობის ხარისხის შესწავლამ.

არსებობს მოსაზრება, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიის კიდევ ერთი თემატური მიმართულებაა მოსახლეობის კარტოგრაფია. მოსახლეობის გეოგრაფია ფართოდ იყენებს კარტოგრაფირებას, როგორც კვლევის მეთოდს. მოსახლეობის კარტოგრაფიას გააჩნია საკუთარი ამოცანები, მაგრამ ეს ამოცანები - წმინდა კარტოგრაფიული და არა საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული ხასიათისაა. აქედან გა-

მომდინარე, ჩვენი აზრით მოსახლეობის კარტოგრაფია უნდა მივიჩნიოთ კარტოგრაფიისა და არა მოსახლეობის გეოგრაფიის ერთ-ერთ თემატურ მიმართულებად.

მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევის ცალკეული მიმართულებები მჭიდროდაა ურთიერთდაკავშირებული და გარკვეულწილად ერთმანეთს ფარავს. მიგრაციების გეოგრაფიის საკითხების შესწავლას ლოგიკურად მივყავართ განსახლების გეოგრაფიის ასპექტებამდე და პირიქით. მოსახლეობის დემოგრაფიული ან ეთნიკური სტრუქტურის კვლევა პირდაპირ უკავშირდება მიგრაციულ პროცესებს. მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურის საკითხების შესწავლა შეუძლებელია ბუნებრივი მოძრაობის საკითხების გათვალისწინების გარეშე და ა.შ.

ქოროლოგიური¹ თვალსაზრისით მოსახლეობის გეოგრაფიის თემატური მიმართულებები შეისწავლება სამივე გეოგრაფიულ დონეზე. მაკროგეოგრაფიული დონე მოიცავს მთელ მსოფლიოს, ცალკეულ კონტინენტებს ან ქვეყნის ნაწილებს (ევროპა, აზია, და ა.შ.). მეზოგეოგრაფიული დონე – კონტინენტების მსხვილ რეგიონებსა და ცალკეულ ქვეყანას. მიკროგეოგრაფიული დონე – ქვეყნის ცალკეულ რეგიონს, რაიონს, ქალაქს და სოფელს. სამივე დონეზე შეისწავლება მოსახლეობის გეოგრაფიის როგორც კომპლექსური, ისე ცალკეული თემატური საკითხი. მოსახლეობის გეოგრაფიის კომპლექსურ საკითხებში შეიძლება გაერთიანდეს ყველა ან რამდენიმე ძირითადი თემატური საკითხი. კომპლექსური შესწავლის თემა შეიძლება იყოს ზოგადი. მაგ., მსოფლიოს (საფრანგეთის, საქართველოსა და ა.შ.) მოსახლეობის გეოგრაფია, ან უფრო კონკრეტული, მაგ., შრომითი იმიგრაცია დასავლეთ ევროპაში და მისი ზეგავლენა საქალაქო განსახლებაზე. ცალკეული თემატური საკითხის შესწავლის დროს ყურადღება ეთმობა რომელიმე ერთ კონკრეტულ საკითხს. მაგ., მსოფლიოს რელიგიების გეოგრაფია ან საქართველოს განსახლების გეოგრაფია ან იტალიის ქალაქების გეოგრაფია.

ქრონოლოგიური² თვალსაზრისით მოსახლეობის გეოგრაფიის თემატური მიმართულებები შეისწავლება ორ დონეზე: სტატიკასა და დინამიკაში. სტატიკური მიდგომა გულისხმობს მოსახლეობის

¹ ქოროლოგია მომდინარეობს ბერძნული სიტყვა ქოროსიდან, რაც ნიშნავს ადგილს. ქოროლოგია იკვლევს მოვლენების, საგნებისა და ცოცხალი არსებების ტერიტორიული განაწილების ასპექტებს.

² ქრონოლოგია მომდინარეობს ბერძნული სიტყვა ქრონოსიდან, რაც ნიშნავს დროს. ქრონოლოგია სწავლობს მოვლენათა დროში განვითარების საკითხებს.

გეოგრაფიული ასპექტების შესწავლას დროის მოცემულ (კონკრეტულ) მომენტში, ხოლო თუ იგივე ამოცანა დროის რამდენიმე პერიოდის მიმართ განიხილება, მაშინ საქმე გვექნება კვლევის დინამიკურ მიდგომასთან.

მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევაში ფართოდ გამოიყენება სხვადასხვა სახის მეთოდი. მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევებში, ცხადია გვესაჭიროება მოსახლეობის რაოდენობრივი მაჩვენებლები. ამ მაჩვენებლების სტატისტიკური მეთოდის გამოყენების საფუძველზე განაზოგადებენ. ხშირად მარტოდენ სტატისტიკური მასალა არ იძლევა კვლევის მიერ დასახული ამოცანების გადანყვების შესაძლებლობას და აუცილებელია არსებული მასალის შემდგომი მათემატიკური დამუშავება და მისთვის გარკვეული სქემატური სახის მიცემა. ამ დროს მეცნიერები მიმართავენ მათემატიკური მოდელების მეთოდს, რაც თანამედროვე გეოგრაფიულ კვლევებს განსაკუთრებულ მეცნიერულ ღირებულებას სძენს.

ყოველი მეცნიერი თავის კვლევაში ფართოდ იყენებს და ითვისებს კვლევების სამეცნიერო გამოცდილებას, იდეებს, მიდგომებს, რაც სამეცნიერო ლიტერატურაშია თავმოყრილი. ეს მეთოდი სალიტერატურო მეთოდის სახელითაა ცნობილი. როგორც აღვნიშნეთ, მოსახლეობის გეოგრაფიის თემატურ შესწავლაში ფართოდ გამოიყენება მოსახლეობის მოძრაობის, განსახლებისა და სტრუქტურის გეოგრაფიული ასპექტების შესწავლა დინამიკაში. ეს კი იმაზე მიგვითითებს, რომ გეოგრაფები კვლევის ერთ-ერთ მეთოდად იყენებენ ისტორიულ მეთოდს. უნდა გავითვალისწინოთ მოსახლეობის გეოგრაფიის ისტორიული ხასიათი. ისტორიზმი მოსახლეობის გეოგრაფიის კვლევებს მყარ საფუძველს სძენს.

მოსახლეობის საკითხებთან დაკავშირებული კონკრეტული ამოცანების შესასწავლად სამეცნიერო ლიტერატურა და სტატისტიკური მასალები ხშირ შემთხვევებში საკმარისი არ არის. ფაქტობრივი მასალის დეფიციტის აღმოსაფხვრელად მკვლევარ-გეოგრაფებს უხდებათ დამატებითი მასალების მოძიება სოციოლოგიური ანკეტირების ან ინტერვიუების, ე.ი. სოციოლოგიური მეთოდების გამოყენების გზით. თუ, ეს მეთოდიც არ აღმოჩნდა საკმარისი, მაშინ გეოგრაფი მიმართავს პროცესებზე ან ადამიანების ჯგუფებზე დაკვირვების მეთოდს.

თანამედროვე გეოგრაფიული მეცნიერების განუყოფელი ნაწილი გახდა შესასწავლი პროცესის შემდგომი განვითარების პროგნოზ-

ზირება. ამ მიზნის მისაღწევად მეცნიერები მიმართავენ პროგნოზირების მეთოდს.

მოსახლეობის გეოგრაფიული ასპექტების კვლევა გულისხმობს მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონის, ქვეყნისა და სხვა დასახლებულ ტერიტორიათა მოსახლეობის მაჩვენებლების შედარებას. ამ შემთხვევაში გამოიყენება შედარების მეთოდი.

გეოგრაფიულ კვლევაში უმნიშვნელოვანესი ყურადღება ეთმობა მეცნიერული ანალიზის, უპირველეს ყოვლისა კი, სივრცე-დროითი (დრო-სივრცითი) ანალიზის მეთოდს. ეს უკანასკნელი შესასწავლი მოვლენებისა და პროცესების ტერიტორიული და ისტორიული ანალიზის სინთეზს წარმოადგენს.

გეოგრაფიული მეცნიერების მძლავრი იარაღია კარტირების მეთოდი. ის საშუალებას გვაძლევს, ინფორმაცია ერთ ფურცელზე რუკის ან სხვა კარტოგრაფიული პროდუქტის სახით წარმოვადგინოთ. ზოგადად საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ, მათ შორის მოსახლეობის გეოგრაფიის, კვლევებში ფართოდ მოიკიდა ფეხი გეოგრაფიული ინფორმაციული სისტემების (გის) გამოყენებამ. გეოინფორმაციული ტექნოლოგიები სტატისტიკური ინფორმაციისა და გეოგრაფიულ მონაცემთა ბაზების სრულყოფილი დამუშავებისა და ვიზუალიზაციის (რუკების, დიაგრამებისა და სხვა გრაფიკული გამოსახულებების შექმნა) საშუალებას გვაძლევს.

1.2 მოსახლეობის გეოგრაფიის ჩამოყალიბების მოკლე ისტორია

მოსახლეობის შესწავლა ყველა ეპოქაში გეოგრაფების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანესი ამოცანა იყო. ჯერ კიდევ ანტიკური ხანის მოგზაურ-გეოგრაფების ნაშრომებში ცენტრალური ადგილი განსახილველი ტერიტორიების მოსახლეობის დახასიათებას ეკავა.

მოსახლეობის გეოგრაფიაში პირველი შრომა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე დაიწერა. ბერძენმა მოგზაურმა, ისტორიკოსმა და გეოგრაფმა, **სტრაბონმა**, შექმნა ნაშრომი “გეოგრაფია”, რომელიც 17 წიგნისაგან შედგებოდა. ვარაუდობენ, რომ სტრაბონმა კოლხეთსა და იბერიაში იმოგზაურა, ხოლო მათი დეტალური დახასიათება ნაშრომის მე-11 წიგნში გადმოგვცა (*ქსე, 1985: 575-576*). სტრაბონის “გეოგრაფია” მიჩნეულია საქართველოს ტერიტორიისა და მოსახლეობის აღწერის უძველეს სამეცნიერო ძეგლად, რომელმაც ჩვენს დრომდე მოაღწია. მოგვიანებით რომაელმა სახელმწიფო მოღვაწემ და მეცნიერმა, **პუბლიუს კორნელიუს ტაციტუსმა**, რომელიც ჩვენი წელთაღრიცხვის I-II საუკუნეებში მოღვაწეობდა, ნაშრომ “გერმანიაში” აღწერა გერმანული ტომების ისტორია და გეოგრაფია (*ქსე, 1985: 671*).

ფეოდალურ ხანაში ვაჭრობისა და ზღვაოსნობის სწრაფმა განვითარებამ უკვე ცნობილი და ახლად აღმოჩენილი ტერიტორიების ახლებური შესწავლა მოითხოვა. ამის შედეგად ევროპელი, არაბი და ჩინელი მოგზაურებისა და მეცნიერების მიერ მრავალი მნიშვნელოვანი გეოგრაფიული ნაშრომი შეიქმნა. მათ შორის განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია იტალიელი მეცნიერის, **ლუდოვიკო გვიჩარდინის**, წიგნი “ნიდერლანდების აღწერა”, რომელიც 1567 წელს გამოიცა. ეს წიგნი სამართლიანადაა მიჩნეული პირველ კომპლექსურ საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ ნაშრომად, რომელიც ორი ნაწილისგან შედგება. პირველში მოცემულია ნიდერლანდების (იმ დროს ნიდერლანდები მოიცავდა ბელგიის დღევანდელ ტერიტორიასაც) ზოგადგეოგრაფიული, ხოლო მეორე ნაწილში – ქვეყნის 17-ვე პროვინციის დახასიათება. ამ მონოგრაფიაში ცენტრალური ადგილი ნიდერლანდებისა და მისი ცალკეული მხარისა და ქალაქის მოსახლეობის აღწერას უკავია (*Саушкин, 1973: . 51*).

1650 წელს ნიდერლანდებში გამოიკა გერმანული წარმომავლობის ახალგაზრდა მეცნიერის, ბერნარდ ვარენიუსის, წიგნი “ზოგადი გეოგრაფია”. ვარენიუსი პირველი მეცნიერი იყო, რომელმაც გეოგრაფია ზოგად და რეგიონულ (სპეციალურ) ნაწილებად დაყო. იგი მიიჩნევდა, რომ რეგიონული გეოგრაფიის შესწავლის მთავარი ამოცანაა ქვეყანათმცოდნეობა, რომელშიც გამოირჩეოდა სამი ქვედარგი: “დედამიწისეული” (ქვეყნის მდებარეობა, საზღვრები, რელიეფი, ნიალისეულის მოპოვება, ფლორა და ფაუნა); “ციური” (ადგილის გრძედი და განედი, სეზონურობა, კლიმატი, ასტრონომიული დაკვირვებები) და “ადამიანისეული”. ამ უკანასკნელი მიმართულების ამოცანა იყო, შეესწავლა ქვეყნის მოსახლეობის რაოდენობა, შემადგენლობა, შემოსავლები, განათლება, ასევე – პოლიტიკური მოწყობა და ქალაქები (*Саушкин, 1973: . 52-53*). ვარენიუსის ნაშრომის “ადამიანისეული” ნაწილი საზოგადოებრივი გეოგრაფიის, როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინის, ჩამოყალიბების საფუძველი გახდა.

ევროპაში მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარში, როდესაც აბსოლუტიზმი³ განვითარების უმაღლეს სტადიაზე იმყოფებოდა, გამოჩნდა ახალი ეკონომიკური და ფილოსოფიური დოქტრინები. ამ პერიოდში ევროპული სახელმწიფოები ახალი ტერიტორიების ათვისებით იყვნენ დაკავებულნი. ყოველივე ეს მოსახლეობის შესახებ ახალი ფაქტებისა და მასალების მოძიებას მოითხოვდა. შეიძლება ითქვას, რომ ვარენიუსის ნაშრომმა ევროპაში მოსახლეობის შესწავლას ახალი იმპულსი მისცა. მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარსა და მე-18 საუკუნეში ევროპაში გავრცელდა მოსახლეობის საკითხების კვლევის მიმართულება, რომელიც კამერალური სტატისტიკის სახელითაა ცნობილი. კამერალური სტატისტიკა განსაკუთრებულად გერმანიასა და რუსეთში განვითარდა და უფრო აღწერილობით ხასიათს ატარებდა ვიდრე ანალიტიკურს, რადგან მიზნად ისახავდა ქვეყნის ან ტერიტორიისა და მისი მოსახლეობის შესახებ სტატისტიკური ინფორმაციის მოპოვებას. ამ ინფორმაციას მიმართველი ელიტა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური დაგეგმვის მიმართულებით იყენებდა.

ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებამ საბუნებისმეტყველო და საზოგადოებრი-

³ აბსოლუტიზმი XV ს.-ის ბოლოს – XVI ს.-ის დასაწყისში ევროპაში აღმოცენდა. აბსოლუტიზმის ხანაში აღმასრულებელი და საკანონმდებლო ხელისუფლების ერთადერთ მატარებლად აღიარებული იყო მონარქი, რომელიც სახელმწიფოს მართავდა ფეოდალური ელიტის დახმარებით. კულტურას, ხელოვნებასა და მეცნიერებას თითქმის მთლიანად მონარქი და მმართველი ელიტა განაგებდა.

ვი მეცნიერებების განვითარებას განსაკუთრებული ბიძგი მისცა. XVIII ს.-ში ვარენიუსის მიმდევრებმა მისი იდეები განავრცეს, რამაც საზოგადოებრივი გეოგრაფიის, როგორც დამოუკიდებელი სამეცნიერო დისციპლინის, ფორმირების პროცესი დააჩქარა. ჩამოყალიბდა საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ოთხი ძლიერი სკოლა: გერმანული, ფრანგული, ბრიტანული და რუსული.

XVIII ს.-ში მოსახლეობის გეოგრაფიის ფრანგული სკოლა წარმოდგენილი იყო კომერციული გეოგრაფიით, რომლის დამფუძნებლად ჟან-ჟაკ სავარი მიიჩნევა. 1723 წელს მან კომერციული ენციკლოპედია შექმნა (*Савушкин, 1973: . 58*). 1740 წელს გამოიცა კომერციული გეოგრაფიის პირველი კურსი. 1776 წელს გამოიცა ცნობილი შოტლანდიელი ეკონომისტისა და ფილოსოფოსის, ადამ სმიტის, ნაშრომი “გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ” (*ქსე, 1985, 441*). დიდი ბრიტანეთი კომერციული გეოგრაფიის ცენტრად იქცა. გერმანულმა სკოლამ გააგრძელა კამერალური სტატისტიკის იდეების განვითარება. ამ პერიოდის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლად მიიჩნევა გ. ახენვალი და ა. ბიუმიინგი. მოსახლეობის გეოგრაფიის რუსული სკოლა ძირითად აქცენტს აკეთებდა აღწერილობით გეოგრაფიაზე, რაც იმით იყო განპირობებული, რომ XVIII ს.-ში რუსეთის იმპერიაში განსაკუთრებული ინტენსიურობით მიმდინარეობდა ახალი ტერიტორიების ათვისება. ამ დროს შეიქმნა და გამოიცა რამდენიმე გეოგრაფიული ნაშრომი, რომლებშიც ციმბირისა და შორეული აღმოსავლეთის ბუნებისა და იქ მცხოვრები ხალხების დახასიათება იყო მოცემული. თუმცა, ამავე პერიოდში რუსეთში განვითარდა თეორიული გეოგრაფია, რაშიც განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვით რუს მეცნიერებს - მიხეილ ლომონოსოვს და ვასილ ტატიშჩევს. ამ უკანასკნელს რუსული საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ფუძემდებლად მიიჩნევენ. **ვასილი ტატიშჩევი** პირველი რუსი მეცნიერი იყო, რომელმაც პოლიტიკური გეოგრაფია (*თანამედროვე გაგებით ეკონომიკური გეოგრაფია – ავტ.*) გეოგრაფიული მეცნიერების დისციპლინად აღიარა. პოლიტიკური გეოგრაფიის ერთ-ერთ უმთავრეს ამოცანად იგი მოსახლეობისა და განსახლების საკითხების შესწავლას მიიჩნევდა (*Татищев, 1950: 211*). ტატიშჩევის სამეცნიერო ღვაწლი ის არის, რომ თავის ნაშრომებში მან განსაკუთრებული ადგილი სოციალურ-ეკონომიკური პროცესების სივრცე-დროით ანალიზს დაუთმო.

XVIII საუკუნე ქართული გეოგრაფიული მეცნიერებისთვის უაღრესად ნაყოფიერი გამოდგა. 1745 წელს, ქართველმა პოლიტიკურმა მოღვაწემ და მეცნიერმა, **ვახუშტი ბაგრატიონმა** (ბატონიშვილმა),

შექმნა თხზულება “აღწერა სამეფოსა საქართველოსა”. ეს ნაშრომი წარმოადგენს საქართველოს ტერიტორიის პირველ ფუნდამენტურ გეოგრაფიულ დახასიათებას. ვახუშტი ბაგრატიონმა საქართველო 5 პოლიტიკურ-ეთნოგრაფიულ ერთეულად დაყო და მათი ბუნების, მეურნეობისა და მოსახლეობის მეცნიერული აღწერა შემოგვთავაზა. მნიშვნელოვანია, რომ ვახუშტიმ შექმნა საქართველოსა და კავკასიის ატლასები, რომლებითაც ევროპელი მეცნიერები დაახლოებით ერთი საუკუნის განმავლობაში ხელმძღვანელობდნენ (ქსე, 1979: 339).

მე-18 საუკუნის ბოლოს ინგლისელმა ეკონომისტმა და მღვდელმა, თომას მალთუსმა, შეიმუშავა თეორია, რომლის მიხედვითაც მსოფლიოში მოსახლეობის რაოდენობა უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე პლანეტის საარსებო საშუალებები. მალთუსს მიაჩნდა, რომ, თუ მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპი შენარჩუნდებოდა, მაშინ მსოფლიოს საყოველთაო შიმშილი დაემუქრებოდა. აქედან გამომდინარე, ის დადებითად აღიქვამდა მოსახლეობის რაოდენობის შემცირებას ომების, ეპიდემიების, მოუსავლიანობის მიზეზებით. მალთუსის თეორიას დიდი რაოდენობით მიმდევარი გამოუჩნდა მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში, როდესაც მსოფლიო “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზაში შევიდა (ქსე, 1985: 238).

XIX ს.-ის პირველ ნახევარში გეოგრაფიულ მეცნიერებათა განვითარებაში წამყვანი ადგილი ბუნებრივი მოვლენებისა და პროცესების შესწავლას ეთმობოდა. ამ მიმართულების ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ გერმანელი მეცნიერები - ალექსანდრე ფონ ჰუმბოლტი და კარლ რიტერი. მათ გეოგრაფიული (ენვაირომენტალისტური) დეტერმინიზმის წარმომადგენლებად მიიჩნევენ. ამ მიმართულების პირველი დებულებები ანტიკურ საბერძნეთში შეიმუშავეს. მისი მიმდევრები მიიჩნევდნენ, რომ კაცობრიობის განვითარებაზე გადამწყვეტ ზეგავლენას გეოგრაფიული გარემო (ჰავა, ნიადაგი, ზღვა, რელიეფი და სხვა) ახდენს. გეოგრაფ-დეტერმინისტები ამტკიცებდნენ, რომ სხვადასხვა კლიმატურ სარტყლებში მცხოვრებ ხალხებს განსხვავებული ხასიათი აქვთ. მათი აზრით, ჩრდილოეთის ხალხები მშრომელი და ფიზიკურად ძლიერები იყვნენ, ხოლო სამხრეთელები – ნაკლებად შრომისმოყვარენი, მაგრამ უფრო ნიჭიერნი. ფრანგი მეცნიერი მონტესკიე უფრო შორს წავიდა და განაცხადა, რომ სამხრეთელები ჩრდილოეთში მცხოვრები ადამიანებისგან უფრო მაღალი ზნეობით გამოირჩევიან. ამ სკოლის სხვა თვა-

ლსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ გერმანელი იოჰან გოტფრიდ ჰერდერი (ტერმინ “ნაციონალიზმის” ავტორი) და ინგლისელი მეცნიერი ჰენრი ტომას ბოკლი. ამ უკანასკნელის ნაშრომში, “ინგლისის ცივილიზაციის ისტორია” ჩამოყალიბებული იდეები შემდგომში ანთროპოგეოგრაფიის განვითარების ქვაკუთხედად იქცა (*Покшишевский, 1978: 14-16*).

ანთროპოგეოგრაფია გეოგრაფიულ კვლევებში XX ს.-ის დასაწყისში გაბატონდა. მის დამაარსებლად გერმანელ მეცნიერ ფრიდრიხ რატცელს მიიჩნევენ. რატცელი თავისი მსოფლმხედველობით ევოლუციის დარვინისეული თეორიის მიმდევარი იყო. მსოფლიოს ისტორიის განხილვისას იგი ემხრობოდა იმ იდეას, რომ ხალხების განვითარებაში გადამწყვეტ როლს გეოგრაფიული გარემო ასრულებს და ამტკიცებდა, რომ ადამიანების ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი ასპექტები: შრომა, ქორწინება, გადაადგილება და სხვა მნიშვნელოვანნილად დამოკიდებულია იმ კლიმატურ-გეოგრაფიულ გარემოზე, რომელშიც ისინი ცხოვრობენ. ადამიანის ცხოვრების წესის განმსაზღვრელ მეორე მნიშვნელოვან ფაქტორად რატცელი კულტურას ასახელებდა და მიიჩნევდა, რომ იქ, სადაც უფრო მაღალია საზოგადოებრივი წარმოების კულტურა, მით უფრო იზრდება მოსახლეობის რაოდენობა და სიმჭიდროვე. კულტურა, საზგასმით აღნიშნავდა იგი, უფრო თავისუფალს ხდის ადამიანს, ერს. სახელმწიფოს რატცელი განიხილავდა, როგორც მიწიდან ამოზრდილ ცოცხალ ორგანიზმს, შესაბამისად, მას ზრდისთვის სივრცე ესაჭიროება. ამით ხსნიდა რატცელი ერთი სახელმწიფოს მიერ მეორის დაპყრობას. მისი აზრით, ეს ბუნებრივი პროცესი იყო. ფრიდრიხ რატცელმა სახელმწიფოს სივრცობრივი განვითარების 7 კანონი ჩამოაყალიბა. მას არა მარტო ანთროპოგეოგრაფიის, არამედ გეოპოლიტიკის ერთ-ერთ მამამთავრადაც მიიჩნევენ. 1920-30-იან წლებში გერმანიის ნაციონალ-სოციალისტური პარტიის (ეს პარტია ცნობილია ასევე “ნაცისტური” ან “ფაშისტური” პარტიის სახელით) იდეოლოგებმა რატცელის იდეების არასწორი ინტერპრეტირება მოახდინეს იმ მიზნით, რომ დაემტკიცებინათ გერმანული რასის (ამგვარად ისინი გერმანელ ერს მოიხსენიებდნენ) უპირატესობა სხვა ერების, ხალხების მიმართ.

ანთროპოგეოგრაფიის განვითარების პარალელურად ჩამოყალიბდა ეთნოგრაფია, როგორც დამოუკიდებელი მეცნიერება. ამას ხელი შეუწყო მორგანის, ბაჰოფენის, ტეილორის, ფრეზერისა და ენგელსის ნაშრომებმა, რომლებშიც, მოსახლეობის გეოგრაფიის

საკითხების გარდა, სხვადასხვა ხალხების ეთნოგენეზის, ოჯახური ურთიერთობების, რიტუალებისა და სხვა სოციალურ-კულტურული ინსტიტუტების ფუნქციონირების საკითხებიც იყო განხილული. ეთნოგრაფიის გამოყოფის შემდგომ საფუძველი ჩაეყარა ეთნოგეოგრაფიის, როგორც მოსახლეობის გეოგრაფიის, ქვედარგის ფორმირებას.

მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში ანთროპოგეოგრაფიის საპირინონედ ჩამოყალიბდა “ადამიანის გეოგრაფიის” (*“La Geographie Humaine”*) ფრანგული სკოლა. მისი დამფუძნებელი ვიდალ დე ლა ბლამი იყო. ადამიანის გეოგრაფია თანდათანობით პაპულარული გახდა და მოგვიანებით მის საფუძველზე საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ანგლო-საქსონური სკოლა ჩამოყალიბდა. ამჟამად საზოგადოებრივი გეოგრაფია (*“Human Geography”*) დასავლეთ ევროპასა და აშშ-ში გეოგრაფიის წამყვანი დისციპლინაა. გეოგრაფიის ამ მიმართულების კვლევის მთავარი ობიექტია საზოგადოება (ხალხი), ხოლო მისი მთავარი ამოცანა - შეისწავლოს, ერთი მხრივ, საზოგადოებისა და მისი ზოგიერთი ატრიბუტის (სტრუქტურისა და ბუნებრივი მოძრაობის) განვითარების სივრცობრივი ასპექტები, ხოლო, მეორე მხრივ, საზოგადოების ურთიერთკავშირი ბუნებასთან და ამ პროცესში ადამიანების ქცევის (საქმიანობის ჩათვლით) თავისებურებები. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის კვლევის საბოლოო მიზანია დედამიწაზე ან მის ცალკეულ ტერიტორიაზე საზოგადოების მიერ გარემოზე ზემოქმედების ხარისხისა და ეფექტიანობის შეფასება.

ანთროპოგეოგრაფიამ და ადამიანის გეოგრაფიამ მოსახლეობის გეოგრაფიის ფორმირებაზე გადამწყვეტი ზეგავლენა იქონია. შეიძლება ითქვას, რომ მოსახლეობის გეოგრაფია, როგორც სამეცნიერო დისციპლინა, მე-20 საუკუნის დასაწყისში ჩამოყალიბდა.

საბჭოთა კავშირში სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა მოსახლეობის გეოგრაფიის (ზოგადად ეკონომიკური გეოგრაფიის) სფეროში რთულ საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ვითარებაში მიმდინარეობდა. საზოგადოებრივი მეცნიერებების განვითარება აქ მარქსიზმ-ლენინიზმის მოძღვრების მკაცრ ჩარჩოებში უნდა წარმართულიყო. საკმარისია ითქვას, რომ საბჭოთა ეკონომიკურ გეოგრაფიას საფუძვლად დაედო “გოელროს” გეგმა⁴, ხოლო ამ მეცნიერების განვითარება ლე-

⁴ “გოელროს” გეგმა, რომელიც 1921 წელს მიიღეს, ელექტრიფიკაციის საფუძველზე საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობის განვითარების სახელმწიფო გეგმას წარმოადგენდა.

ნინმა ახალგაზრდა მეცნიერ-ბოლშევიკ ნიკოლაი ბარანსკის მიანდო. საბჭოთა პერიოდში პრაქტიკულად შეუძლებელი იყო რომელიმე დასავლური გეოგრაფიული მიმართულების ან ნაშრომის პოზიტიური შეფასება. დადებითად ფასდებოდა მხოლოდ საბჭოთა ან სხვა სოციალისტური ქვეყნების მეცნიერთა ნაშრომები. ასეთმა მიდგომამ საბჭოთა მეცნიერებას, მათ შორის მოსახლეობის გეოგრაფიას, უდიდესი ზიანი მიაყენა. თუმცა სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიის აღწერილობით ნაწილში საბჭოთა სპეციალისტები მონოდების სიმალლეზე იყვნენ. ამასთან, საბჭოთა იდეოლოგია მათ საშუალებას არ აძლევდა, სრულფასოვანი სამეცნიერო დასკვნები და რეკომენდაციები წარმოედგინათ.

საქართველოში მოსახლეობის გეოგრაფიამ გეოგრაფიულ დისციპლინებს შორის წამყვანი პოზიციები 1970-იანი წლებიდან დაიკავა. მოსახლეობის გეოგრაფიის ქართველი სპეციალისტები როგორც საბჭოთა კავშირში, ისე მის ფარგლებს გარეთ დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდნენ. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ვახტანგ ჯაოშვილი, რომელმაც შექმნა რამდენიმე ფუნდამენტური ნაშრომი, მათ შორის “საქართველოს ურბანიზაცია” და “საქართველოს მოსახლეობა”. 1960-იანი წლების ბოლოს ქართველმა მეცნიერ-პედაგოგებმა - ნოდარ ნაჭყებია, ვაჟა გუჯაბიძემ, ალექსანდრე რონდელმა - დიდი როლი შეასრულეს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში საზღვარგარეთის ქვეყნების ეკონომიკური გეოგრაფიის მიმართულების ჩამოყალიბებაში, რომელიც მოსახლეობის გეოგრაფიის საკითხების შესწავლას მნიშვნელოვან ადგილს დაუთმოდა.

მოსახლეობის გეოგრაფიის თანამედროვე ქართული სკოლის განვითარებაში დიდი წვლილი მიუძღვით მოქმედ მეცნიერებს: რევაზ გაჩეჩილაძეს, იოსებ სალუქვაძეს, ზურაბ დავითაშვილს, ვაჟა ნეიძეს, გიორგი ცაგარელს, ია იაშვილს, მეგი შენგელაიას და სხვებს.

1.3 მოსახლეობის გეოგრაფიის კავშირი გეოგრაფიულ და სხვა მეცნიერებებთან

მოსახლეობის გეოგრაფია, როგორც სამეცნიერო დისციპლინა, ჩამოყალიბდა და ვითარდება გეოგრაფიულ და სხვა მეცნიერებებთან მჭიდრო კავშირით. ნახ. №1 ასახავს მოსახლეობის გეოგრაფიის კავშირს ამ მეცნიერებებთან. ნახაზზე ეს კავშირი გვიჩვენებს სახით არის წარმოდგენილი. მის ფესვებს ქმნის ფილოსოფია, როგორც ყველა მეცნიერების საფუძველი, ფუნდამენტი. ფილოსოფიის მიერ შემუშავებული ძირეული დებულებებით საზრდოობენ დანარჩენი მეცნიერებები. გვიჩვენებს ლეროა ისტორიზმი. ნებისმიერ მეცნიერებას, ისევე, როგორც პროცესს, გააჩნია ისტორია. მეორე მხრივ, ისტორიზმის გარეშე წარმოუდგენელია რომელიმე საზოგადოებრივი მეცნიერების განვითარება. მოცემულ დიაგრამაზე გვიჩვენებს გულისა მოსახლეობის გეოგრაფია, ხოლო უშუალოდ მის გარშემო მდებარე ექვსი ფურცელი - მისი ძირითადი თემატური მიმართულებები. გვიჩვენებს დანარჩენი ფურცლები წარმოდგენილია იმ სამეცნიერო დისციპლინებით, რომლებთანაც მოსახლეობის გეოგრაფიას მჭიდროდაა დაკავშირებული.

მოსახლეობის გეოგრაფია, როგორც საზოგადოებრივი გეოგრაფიის შემადგენელი ნაწილი, ბუნებრივია, უშუალოდ ეხება ამ უკანასკნელის დანარჩენ დისციპლინებს. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის სფეროში შესასწავლი საკითხები იმდენად ურთიერთდაკავშირებულია, რომ ხშირად ძალზე ძნელია იმის დადგენა, თუ სად გადის საზღვარი საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ დისციპლინებს შორის. ამის მიუხედავად, დარწმუნებით შეიძლება ითქვას, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიას ყველაზე მჭიდრო კავშირი გააჩნია სოციალურ გეოგრაფიასთან. ეს არც არის გასაკვირი, თუ გავითვალისწინებთ, რომ მათი კვლევის მთავარი ობიექტი მოსახლეობაა. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის სპეციალისტთა ნაწილი მოსახლეობის გეოგრაფიას სოციალური გეოგრაფიის ნაწილადაც კი განიხილავს.

მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის მოსახლეობის წარმოშობის საკითხების შესწავლისას აღმოვაჩენთ, რომ მსოფლიოს რეგიონებისა და ქვეყნების მოსახლეობა რთული და მრავალმხრივი ისტორიული

პროცესების შედეგად ჩამოყალიბდა. მოსახლეობის ისტორიული განვითარების მნიშვნელოვანი ფაქტების დადგენაში გვეხმარება ისტორიული გეოგრაფია.

მოსახლეობის ტერიტორიული ორგანიზაციის კვლევას მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ განსახლების ამა თუ იმ სისტემის ჩამოყალიბება მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული მოცემული ტერიტორიის მეურნეობის სპეციფიკაზე ან, პირიქით, განსახლების სრულყოფილი სისტემის არსებობა ხელს უწყობს ამ სისტემის ფარგლებში წარმოების სხვადასხვა დარგის შექმნასა და განვითარებას. ნათელია, რომ ამგვარი საკითხები შეისწავლება მოსახლეობის გეოგრაფიისა და ეკონომიკური (მეურნეობის) გეოგრაფიის ურთიერთკავშირის საფუძველზე.

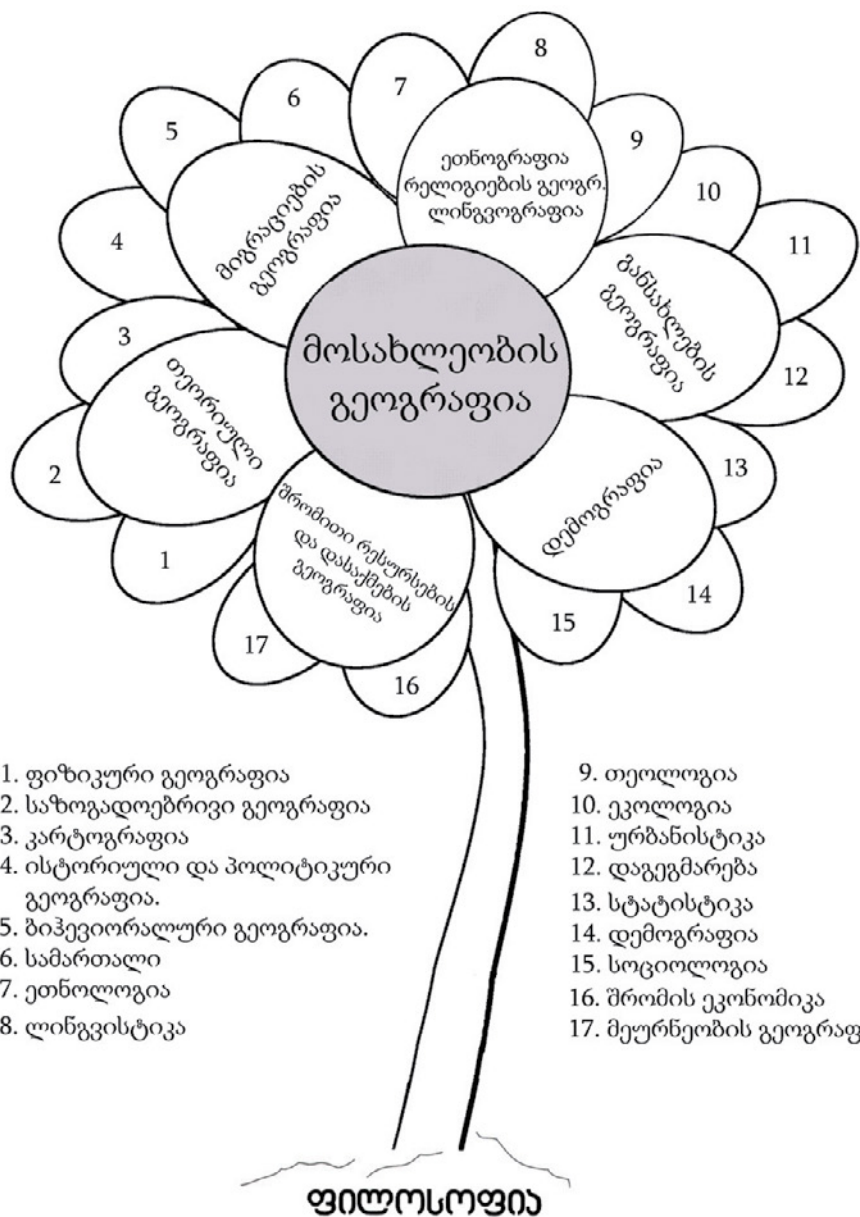
თანამედროვე მსოფლიოში ხშირია მოსახლეობის მასობრივი მიგრაციები. ამის მიზეზი შეიძლება იყოს ეთნო-პოლიტიკური კონფლიქტები ან ხელისუფლების მიერ ადამიანთა გარკვეული ჯგუფის პოლიტიკური დევნა. მოსახლეობის იძულებითი გადაადგილების გამომწვევი მიზეზების დადგენა შეუძლებელი იქნება, თუ არ შევისწავლით მოცემული ქვეყნის პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ ასპექტებს.

მოსახლეობის ზოგიერთი ეთნიკური ან სოციალური ჯგუფისათვის დამახასიათებელია კონკრეტული ხასიათის ქცევა, რაც ზეგავლენას ახდენს განსახლების სისტემის ფორმირების ან ტერიტორიული გადაადგილების პროცესებზე. ამ საკითხების შესწავლისას მოსახლეობის გეოგრაფიის სპეციალისტები იყენებენ ბიჰევიორალური გეოგრაფიის სფეროში ჩატარებული კვლევების შედეგებს.

მოსახლეობის განსახლების ტიპოლოგიის შექმნაში, რაც ითვალისწინებს მსგავსი ტიპის განსახლების რაიონების გამოვლენას, გამოიყენება ეკონომიკური დარაიონების პრინციპები. ეკონომიკური დარაიონება ეკონომიკური გეოგრაფიის შემადგენელი ნაწილია, რომელსაც საფუძველი ჩაეყარა საბჭოთა კავშირში. ეკონომიკური დარაიონება, საბჭოთა კავშირისა და სხვა სოციალისტური ქვეყნების გარდა, ფართოდ გამოიყენებოდა სხვა ქვეყნებში, მათ შორის, საფრანგეთში, ბრაზილიაში, მაროკოში.

უკვე აღინიშნა, რომ მოსახლეობის გეოგრაფიას მჭიდრო კავშირი აქვს მთელ რიგ საზოგადოებრივ მეცნიერებებთან, მათ შორის განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია დემოგრაფია, რომელიც მოსახლეობის გამრავლების (აღწარმოების) კანონზომიერებებს სწავლობს.

მოსახლეობის გეოგრაფიის კავშირი გეოგრაფიულ და
სხვა მეცნიერებებთან

რადღებას ამ პროცესის ტერიტორიული ასპექტების შესწავლაზე ამახვილებს.

მოსახლეობის გეოგრაფიის მომიჯნავე მეცნიერებებს შორის მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია სოციოლოგიას, რომელიც სხვადასხვა ტიპის სოციალურ ერთობათა ჩამოყალიბების, ფუნქციონირების, განვითარებისა და ურთიერთქმედების კანონზომიერებებს სწავლობს. სოციოლოგიური კვლევების, მათ შორის სოციოლოგიური გამოკითხვების, შედეგები ფართოდ გამოიყენება მოსახლეობის გეოგრაფიის სპეციალისტების მიერ ცალკეული სოციალური ჯგუფებისა და მიგრაციების შესწავლის პროცესში.

მიგრაციების საკითხების კვლევისას სხვა საკითხებთან ერთად ყურადღება მოსახლეობის ქცევის თავისებურებებს ეთმობა. ამ საკითხებს, სოციოლოგიის გარდა, ფსიქოლოგია სწავლობს.

მოსახლეობის გეოგრაფიის საკითხების კვლევის სფეროში ერთ-ერთი ნამყვანი ადგილი უკავია ქალაქების გეოგრაფიას, რომელიც თავის მხრივ დაკავშირებულია ქალაქმშენებლობასთან (ურბანისტიკასთან). ეს კავშირი საშუალებას გვაძლევს, ქალაქების დაგეგმარებისა და ფუნქციონირების მნიშვნელოვანი ტერიტორიული თავისებურებები გამოვავლინოთ.

მოსახლეობის დასაქმების გეოგრაფიული ასპექტების შესწავლა მოითხოვს მისი სტრუქტურული ასპექტების ღრმა ცოდნას. ამ მხრივ, მნიშვნელოვანია შრომის ეკონომიკის სფეროში შექმნილი შრომების გამოყენება და განზოგადება.

მოსახლეობის ეთნიკური საკითხების კვლევისას დახმარებას გვინევს ანთროპოლოგია და ეთნოლოგია. ანთროპოლოგია სწავლობს რასებს. ეთნოლოგია (ეთნოგრაფიის ჩათვლით) შეისწავლის ხალხის წარმოშობას, ყოფასა და კულტურულ თავისებურებებს.

მოსახლეობის გადაადგილებასა და განსახლებაზე ზეგავლენას პოლიტიკური პროცესები ახდენს. შესაბამისად, მოსახლეობის გეოგრაფიული კვლევა მჭიდროდაა დაკავშირებული პოლიტიკურ მეცნიერებასა და საერთაშორისო ურთიერთობებთან.

2.1 ძირითადი ცნებები

მოსახლეობის დინამიკა არის ისტორიულ ჭრილში (დროის მოცემულ პერიოდში) განხილული მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილება. მთელი მსოფლიოს ან ცალკეულ ტერიტორიათა მოსახლეობის რაოდენობა ყალიბდება მოსახლეობის გამრავლების (აღწარმოების) პროცესში. **მოსახლეობის გამრავლება (აღწარმოება, კვლავწარმოება) არის თაობათა მუდმივი განახლების პროცესი.**

მოსახლეობის აღწარმოებაზე ზეგავლენას ახდენს მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა და მოსახლეობის მექანიკური მოძრაობა (მიგრაცია). ამასთან, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ, თუ მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის აღწარმოება დამოკიდებულია მხოლოდ მოსახლეობის ბუნებრივ მოძრაობაზე, მისი ცალკეული ტერიტორიის (კონტინენტების, მსხვილი რეგიონების, ქვეყნების, ქალაქების, სოფლების) მოსახლეობის რაოდენობა იცვლება მოსახლეობის როგორც ბუნებრივი, ისე მექანიკური მოძრაობის საფუძველზე.

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა არის ადამიანების დაბადებისა და გარდაცვალების პროცესი. *მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა შედგება ორი კომპონენტისაგან, ესენია: შობადობა და სიკვდილიანობა (მოკვდაობა).* მათ რაოდენობრივ მაჩვენებლებს ეწოდება, შესაბამისად, შობადობის კოეფიციენტი და სიკვდილიანობის კოეფიციენტი. სხვაობა ამ ორ კოეფიციენტს შორის არის ბუნებრივი მოძრაობის კოეფიციენტი. სამივე სახის კოეფიციენტი, როგორც წესი, გამოისახება პრომილეებში (‰). შობადობის კოეფიციენტით განისაზღვრება ყოველ ათას ადამიანზე დაბადებულ ბავშვთა რაოდენობა, სიკვდილიანობის კოეფიციენტით - ყოველ ათას ადამიანზე გარდაცვლილთა რაოდენობა, ხოლო ბუნებრივი მოძრაობის კოეფიციენტი გვიჩვენებს ყოველ ათას ადამიანზე რამდენი ადამიანი გაიზარდა ან შემცირდა მოსახლეობა. მაგალითად, თუ ყოველ ათას ადამიანზე იბადება 20 ბავშვი და კვდება 12 ადამიანი, ეს ნიშნავს, რომ შობადობის კოეფიციენტი ტოლია 20‰-ისა, ხოლო სიკვდილი-

ანობის კოეფიციენტი 12‰-ისა და აქედან გამომდინარე, ბუნებრივი მოძრაობის კოეფიციენტი შეადგენს 8‰-ს.

მოსახლეობის მექანიკური მოძრაობა, ანუ მიგრაცია არის ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილება ბინადრობის ადგილიდან სხვა ტერიტორიაზე (დასახლებაში). ცალკეული ქვეყნის მოსახლეობის აღწარმოებაზე მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ქვეყანათაშორისი მიგრაციები. მოცემული ქვეყნიდან მოსახლეობის სხვა ქვეყანაში (ქვეყნებში) დიდი ხნით ან სამუდამოდ გადასვლა არის **ემიგრაცია**, ხოლო თუ ხდება საპირისპირო პროცესი, მაშინ ეს არის **იმიგრაცია**. საუკუნეების განმავლობაში საქართველოს იმიგრაციის ქვეყნად მიიჩნევდნენ, რადგან ის უცხოელთა გადმოსახლების კერა იყო. თუმცა 1990-იანი წლებიდან დაიწყო საქართველოს მოსახლეობის მასობრივი გადინება სხვა ქვეყნებში, რაც იმას ნიშნავს, რომ საქართველო ემიგრაციის ქვეყანა გახდა.

მოსახლეობის შესწავლაში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა მისი რაოდენობის ცვლილების განსაზღვრას. ეს საშუალებას გვაძლევს, დავადგინოთ მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკის ტენდენცია. მსოფლიოს ცალკეული რეგიონის, ქვეყნის, დასახლებული პუნქტების მოსახლეობის რაოდენობა შეიძლება იზრდებოდეს ან მცირდებოდეს. იმ შემთხვევაში, თუ მოსახლეობის რაოდენობა უცვლელია, შეგვიძლია გამოვიყენოთ ტერმინი “ნულოვანი მატება”.

მაჩვენებელს, რომელიც ასახავს მოსახლეობის რაოდენობის ზოგად ცვლილებას, ეწოდება **მოსახლეობის რაოდენობის მთლიანი მატების კოეფიციენტი**. მისი გამოთვლა შეიძლება შემდეგი ფორმულით:

$$\Delta S = \frac{S_1}{S_0} \times 100 - 100$$

ამ ფორმულაში:

ΔS (დელტა ესი) არის მოსახლეობის მთლიანი მატების მაჩვენებელი და გამოისახება %-ში.

S_0 არის მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასაწყისში.

S_1 არის მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასასრულისათვის.

ზემოთ განხილულს გარკვეული ხარვეზი აღენიშნება. მისი გამოყენება არაკორექტულია, თუ ერთმანეთს ვადარებთ სხვადასხვა ხანგრძლივობის პერიოდების მაჩვენებლებს. მაგ. ერთი მაჩვენებელი გვაჩვენებს მატებას, რომელიც აღინიშნა 12 წლის განმავლობაში, ხოლო მეორე – 22 წლის განმავლობაში. ამ შემთხვევაში ვერ შევძლებთ იმის დადგენას, რომელ პერიოდში იყო მატება უფრო დიდი. სხვადასხვა პერიოდის მაჩვენებლების შედარებისთვის რეკომენდებულია გასაშუალოებული მაჩვენებლის გამოყენება. ასეთი მაჩვენებელია **მოსახლეობის რაოდენობის საშუალო წლიური მატების კოეფიციენტი**, რომელიც გვიჩვენებს, როგორი იყო მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილება საშუალოდ 1 წელიწადში.

მოცემულ პერიოდში მოსახლეობის საშუალო წლიური მატება (მატებაში იგულისხმება როგორც ზრდა, ისე კლება) შეიძლება გამოვთვალოთ შემდეგი ფორმულით¹:

$$\Delta S = \frac{Si - So}{S \times N} \times 100\%$$

ამ ფორმულაში:

ΔS (დელტა ესი) არის მოსახლეობის მთლიანი მატების მაჩვენებელი და გამოისახება %-ით.

So არის მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასაწყისში.

Si არის მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასასრულისათვის.

S არის მოსახლეობის საშუალო რაოდენობა მოცემული პერიოდში, ანუ $(So+Si) : 2$

N არის მოცემული პერიოდში წლების რაოდენობა (ე.ი. სხვაობა პერიოდის ბოლო და საწყის წლებს შორის).

განვიხილოთ მაგალითი: საქართველოს მოსახლეობა, 1989 წლის მოსახლეობის აღწერის მონაცემებით, იყო 5 400 841 ადამიანი, ხოლო 2014 წლის აღწერით - 3 713 804 ადამიანი (მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები, 2016).

¹ საფუძვლად აღებულია ფორმულა, რომელიც მოცემულია შემდეგ წყაროში: წულაძე გ. (2006). დემოგრაფიის მოკლე ენციკლოპედიური ლექსიკონი. გაერთიანებული ერების მოსახლეობის ფონდი: თბილისი. გვ. 126.

ამ შემთხვევაში:

$S_0=5400841$ (საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასაწყისში, ე.ი. 1989 წელს).

$S_i=3713804$ (საქართველოს მოსახლეობის რაოდენობა მოცემული პერიოდის დასასრულისათვის, ე.ი. 2014 წელს).

$S=(3713804 + 5400841) : 2 = 4557322,5$ (მოსახლეობის საშუალო რაოდენობა მოცემულ პერიოდში, ე.ი. 2014 და 1989 წლების მოსახლეობის რაოდენობების ჯამი გაყოფილი 2-ზე).

$N=25$ (წლების რაოდენობა მოცემულ პერიოდში, ე.ი. 2014-1989 = 25).

$$\Delta S = \frac{3713804 - 5400841}{4557322,5 \times 25} \times 100 = -1,4$$

მიღებული დამრგვალებული მაჩვენებელი ტოლია $-1,4\%$ -ის (მინუს $1,4\%$ -ის), რაც ნიშნავს, რომ საქართველოს მოსახლეობა 1989-2014 წლების განმავლობაში ყოველწლიურად საშუალოდ იკლებდა $1,4\%$ -ით., ე.ი. დაახლოებით $67,5$ ათასი ადამიანით.

2.2 თეორიები (კონცეფციები) მოსახლეობის დინამიკის შესახებ

მოსახლეობის დინამიკის შესახებ თეორიების (კონცეფციების) მიზანია, დაადგინოს კავშირი მოსახლეობის რაოდენობასა და სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას შორის. პირობითად, შეგვიძლია გამოვყოთ რაოდენობრივი კონცეფციები: ადრეული დემოგრაფიული კონცეფციები, მალთუზიანიზმი, მოსახლეობის უკმარისობის კონცეფცია, ორგანული თეორია.

ადრეული დემოგრაფიული კონცეფციების საერთო ლაიტმოტივს მოსახლეობის სტაბილური ზრდა წარმოადგენდა. მოსახლეობა სახელმწიფოს სამხედრო სიძლიერის ძირითადი წყარო იყო. შესაბამისად, მთავრობები ქვეყნის მოსახლეობის რიცხოვნობის გაზრდით ფრიად დაინტერესებულნი იყვნენ. ამ საკითხს მერკანტილისტებიც იზიარებდნენ, რადგან მოსახლეობის რაოდენობის განუხრელ მატებაში ქვეყნის სიმდიდრესა და ეკონომიკურ ძალას ხედავდნენ.

XVIII ს.-ის სამრეწველო რევოლუციამ - დიდი რაოდენობის ხელოსანთა, ხოლო აგრარულმა რევოლუციამ გლეხობის უმეტესობის გალატაკება გამოიწვია. შედეგად, მასობრივი საპროტესტო გამოსვლები დაიწყო. სწორედ ამ დროს გაჩნდა თომას მალთუსის თეორია, რომლის თანახმადაც, მოსახლეობის ზრდა არსებობის საშუალებების (საკვების რაოდენობის) ზრდასთან დაკავშირებითაა განხილული. მალთუსის თანახმად, მოსახლეობის რაოდენობა - გეომეტრიული პროგრესიით, ხოლო არსებობის საშუალებები (საკვების რაოდენობა) არითმეტიკული პროგრესიით იზრდება. ამდენად, დედამიწაზე წარმოიშობა ჭარბი მოსახლეობა, რომლის გამოკვებასაც ჩვენი პლანეტა ვერ უზრუნველყოფს. მალთუსის ეპოქაში დემოგრაფიული პრობლემა მწვავედ არ იდგა. მალთუსის დამსახურება ისაა, რომ მან პირველმა წამოჭრა ჭარბმოსახლეობის პრობლემა.

პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, ევროპის დეპოპულაციის პირობებში, შეიქმნა მოსახლეობის უკმარისობის კონცეფცია, რომლის მიხედვით, უმუშევრობა და წარმოების ზრდის შენელება ზოგადად მთელი მოსახლეობისა და კონკრეტულად შობადობის შემცირების შედეგია. შობადობის ზრდა ინვესს მოთხოვნის ზრდას მთელ რიგ

პროდუქციაზე, რაც ეკონომიკას განვითარების სტიმულს აძლევს. მაგ., ყოველ ახლად დაბადებულს სჭირდება რძე და ეტლი, რაც საბადოებზე ქვანახშირის მოპოვებასა და პირუტყვის მოშენების აუცილებლობას ზრდის. ინგლისელმა ფილოსოფოსმა, პოზიტივისტმა, ჰერბერტ სპენსერმა, დემოგრაფიაში ორგანული თეორია შემოიტანა. მისი აზრით, საზოგადოება გაიგივებულია ორგანიზმთან, რომელშიც ადამიანთა ჯგუფებად გადანაწილება განხილვება, როგორც ცოცხალ ორგანიზმში ფუნქციების განაწილება. სპენსერი საზოგადოებასა და ორგანიზმში განასხვავებდა ორი სახის ფუნქციისა და სამი ტიპის ორგანოებს: კვების ორგანოების სისტემა, განაწილების სისტემა და კონტროლის სისტემა (რეგულაციური). საზოგადოების გარკვეული ჯგუფები წარმოადგენენ საზოგადოების “ტვინს” და ბუნებრივად ახორციელებენ “მართვას”, ხოლო სხვები, “თანდაყოლილი თვისებების» შესაბამისად, ფიზიკური შრომით არიან დაკავებულნი. აქედან გამომდინარე, საზოგადოებაში კლასობრივი განსხვავებები გარდაუვალია, ისევე, როგორც კლასებს შორის ურთიერთთანამშრომლობის საჭიროება. სპენსერი არ ეთანხმებოდა მალთუსს და მიიჩნევდა, რომ ქარბმოსახლეობა მხოლოდ დროებითი მოვლენა იყო. საარსებო საშუალებების უკმარისობა გაამძაფრებს “არსებობისთვის ბრძოლას», ხოლო მისი განხორციელებისათვის დახარჯული ენერჯია გამოიწვევს შობადობის შემცირებას. სპენსერი რადიკალური და არაჰუმანური მოსაზრებებითაც გამოირჩეოდა. კერძოდ, მას მიაჩნდა, რომ სოციალური ღონისძიებები, მათ შორის, დასაქმებული ადამიანების ჯანმრთელობის დაცვა, “ბოროტებაა, რომელსაც თან დიდი საფრთხე ახლავს» (Студопедия, 2015).

ამ თეორიების განხილვის შედეგად შეგვიძლია მივიჩნიოთ, რომ უკანასკნელ წლებში რადიკალურად შეიცვალა წარმოდგენები მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის შესახებ. თუ ადრე მეცნიერები საუბრობდნენ დედამიწაზე ქარმოსახლეობით გამოწვეული მოსალოდნელი საშიშროების შესახებ, დღესდღეობით სულ უფრო აქტუალური ხდება გლობალური დეპოპულაციის საშიშროება, რომელიც, აფრიკის გარდა, ყველა კონტინენტს მოიცავს. მიმდინარე გლობალური დემოგრაფიული ტენდენციები, კერძოდ, შობადობის დონის მკვეთრი დაცემა იმაზე მიგვანიშნებს, რომ მოსახლეობის რაოდენობის შემცირება კაცობრიობის უპირველეს პრობლემად შეიძლება მოგვევლინოს. ამ პროცესს თავისთავად მიყვავართ სოციალური სტრუქტურისა და წესრიგის გარდაქმნისაკენ, სადაც მოხუცებულები სჭარბობენ ბავშვების რაოდენობას და იზრდება არამკვიდრი მოსახლეობის რაოდენობა (მელაძე, 2013: 3).

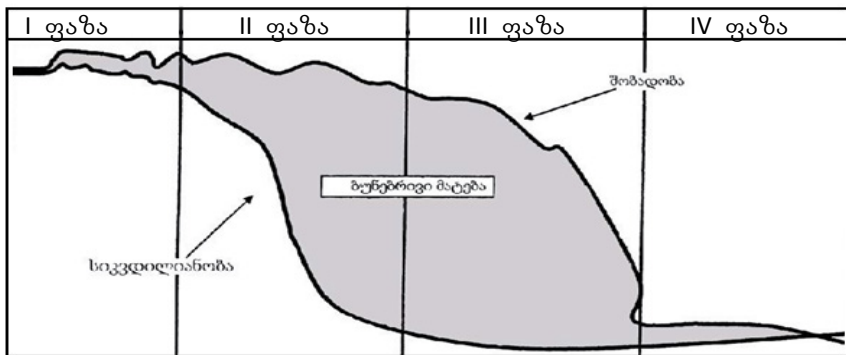
განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნები უკვე რამდენიმე ათწლეულია განსხვავებული დემოგრაფიული რეჟიმის პირობებში ცხოვრობენ. ამ განსხვავებებში უკეთ გავერკვევით, თუ ზოგადად განვიხილავთ დემოგრაფიული გადასვლის თეორიას (კონცეფციას). ამ თეორიის პირველი ვარიანტი შექმნა ფრანგმა მეცნიერმა, ადოლფ ლანდრიმ, და მას “დემოგრაფიული რევოლუციის” კონცეფცია უწოდა, ხოლო 1945 წელს ამერიკელმა დემოგრაფმა ფრენკ ნოუ-ტსტაინმა შემოგვთავაზა ლანდრის კონცეფციის მოდიფიცირებული ვარიანტი, დემოგრაფიული გადასვლის თეორიის სახელწოდებით (McNamara, 1982: 146-7).

ამ თეორიის მიხედვით, სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების შესაბამის ეტაპზე მოცემული საზოგადოებისათვის გამრავლების სპეციფიკური ტიპია დამახასიათებელი. გამრავლების ტიპი კი დამოკიდებულია შობადობისა და სიკვდილიანობის დონეებზე.

მეცნიერ-დემოგრაფები მიიჩნევენ, რომ სხვადასხვა საზოგადოებამ თავისი განვითარების განმავლობაში შეიძლება გაიაროს დემოგრაფიული გადასვლის რამდენიმე ფაზა. კაცობრიობის დემოგრაფიული განვითარების ისტორიაში ჯერჯერობით ოთხი ასეთი ფაზაა დაფიქსირებული (იხ. ნახ. №2).

ნახ. №2

დემოგრაფიული გადასვლის ფაზები

დემოგრაფიული გადასვლის თითოეული ფაზა შობადობისა და სიკვდილიანობის დონეების განსხვავებული კომბინაციებით გამოირჩევა. მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში, რომლებმაც დემოგრაფი-

ული გადასვლის რამდენიმე ფაზა გაიარეს, ეს კომბინაციები უფრო მრავალფეროვან ხასიათს ატარებს (იხ. ცხრილი №1).

უნდა აღინიშნოს, რომ განვითარებულმა და განვითარებად-მა ქვეყნებმა ერთდროულად გაიარეს დემოგრაფიული გადასვლის პირველი ფაზა, შემდეგ კი მათი „გზები გაიყო“. განვითარებულ ქვე-ყნებში შობადობის დონის განუხრელი შემცირება მე-19 საუკუნის ბოლოსა და უკვე მე-20 საუკუნის დასაწყისში დაიწყო. შობადობის მაჩვენებელმა წინა საუკუნის დასაწყისში - 30‰-ზე, ხოლო იმავე სა-უკუნის 60-იან წლებში 20‰-ზე ქვევით დაიწია. 1990-იანი წლებიდან, როდესაც განვითარებული სამყარო “დემოგრაფიული კრიზისის” ფაზაში შევიდა, შობადობის დონის მაჩვენებელმა 10‰-ზე ნაკლებ-ბი შეადგინა. რაც შეეხება განვითარებად სამყაროს, აქ შობადობის საშუალო მაჩვენებელი 1990-იან წლებამდე 30‰-ზე მაღალი იყო და მხოლოდ ამის შემდეგ დაიწყო მისი შემცირება, ისიც იმის გამო, რომ შობადობის დონემ შესამჩნევად დაიწია ორ “მილიარდერ” ქვეყანაში – ჩინეთსა და ინდოეთში.

ცხრილი №1

დემოგრაფიული გადასვლის ფაზები: ძირითადი მახასიათებლები

I ფაზა: დასაბამიდან 1850 წ.-მდე	II ფაზა: 1850-1919 წ.წ.	III ფაზა: 1920-1970 წ.წ.	IV ფაზა: 1971 წ.-დან - დღემდე
მოსახლეობა იზრდება ნელი ტემპით; მოსახლეობის ზრდის ტემპი სტაბილურია	მოსახლეობის ზრდის ტემპი ზომიერია; მოსახლეობის რიცხვი საგრძნობლად იმატებს	მოსახლეობის ზრდის ტემპი ჩქარია; მოსახლეობის რიცხვი მკვე-თრად იმატებს	ინყება დემოგრაფიული კრიზისი, უპირველეს ყო-ვლისა, ევროპაში. ევრო-პის დასავლეთში მოსახლეობის მცირედ იმატებს იმიგრაციის ხარ-ჯზე, ხოლო მის აღმოსა-ვლეთ ნაწილში მოსახლეო-ბა მკვეთრად იკლებს.
შობადობა მაღალია	შობადობა მაღალია	შობადობა ეცემა	შობადობა დაბალია
სიკვდილიანობა მაღალია	სიკვდილიანო-ბა ეცემა	სიკვდილიანობა ძირითადად დაბალია	სიკვდილიანობა ყველგან 15‰-ზე დაბალია

წყარო: გოგასძე, 2008: 26

სიკვდილიანობის დონის ისტორიული დინამიკის შესწავლა გვიჩვენებს, რომ განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში ის პრაქტიკულად ერთნაირად იცვლებოდა. სიკვდილიანობის დონის სწრაფი ვარდნა მე-20 ასწლეულის პირველ მეოთხედში დაიწყო და საუკუნის ბოლოს იგი მსოფლიოს ყველა მსხვილ რეგიონში 15‰-ზე დაბალი იყო. დასკვნის სახით შეიძლება აღინიშნოს, რომ განვითარებულმა ქვეყნებმა, განსაკუთრებით დასავლეთ ევროპამ, დემოგრაფიული გადასვლის სამი ფაზა გაიარა და მეოთხეში იმყოფება.

აფრიკის ქვეყნების ნაწილი, რომელიც 10 წლის წინათ ჯერ კიდევ მეორე ფაზაში იმყოფებოდა, დღეს დემოგრაფიული გადასვლის მესამე ფაზაშია. სიკვდილიანობის დონის მკვეთრად შემცირების გამო, მსოფლიოს არც ერთი ქვეყანა აღარ იმყოფება დემოგრაფიული გადასვლის პირველ ან მეორე ფაზაში.

2.3 მსოფლიო მოსახლეობის დინამიკის ისტორიული მიმოხილვა და თანამედროვე ტენდენციები

მსოფლიო მოსახლეობამ, გაეროს მონაცემების თანახმად, 7,5 მილიარდ ადამიანს გადააჭარბა (UN DESA, 2017). ექსპერტების ვარაუდით, მსოფლიოში ოცი საუკუნის წინ დაახლოებით 150-დან 250 მილიონამდე ადამიანი ცხოვრობდა. გამოდის, რომ ჩვენს პლანეტაზე მცხოვრებ ადამიანთა რაოდენობა უკანასკნელი 20 საუკუნის განმავლობაში დაახლოებით 30-ჯერ მაინც გაიზარდა. თუმცა მოსახლეობის რიცხვი მთელი კაცობრიობის ისტორიის განმავლობაში არათანაბრად იზრდებოდა.

მსოფლიოს მოსახლეობის პირველ გაორმაგებას ჩვენი წელთაღრიცხვიდან დაახლოებით 15-16 საუკუნე დასჭირდა. XX საუკუნის მეორე ნახევარში კი პლანეტის მოსახლეობა სულ რაღაც ორმოციოდე წელიწადში გაორმაგდა. მსოფლიოს მოსახლეობამ 1 მილიარდი შეადგინა XIX საუკუნის 30 წლებში, ხოლო შემდგომი 100 წლის განმავლობაში ჩვენს პლანეტაზე უკვე 1 მილიარდით მეტი ადამიანი ცხოვრობდა.

მოსახლეობის წლიური მატების ტემპი ყველაზე მაღალი 1950-60-იან წლებში იყო, კერძოდ 1,9 %, ხოლო იქედან მოყოლებული შემცირდა კლების ტენდენცია. მაგ., 2000 წელს იყო 1,5 %, ხოლო 2015 წელს – 1,2 % (იხ. ცხრილი №2). მოსახლეობის ზრდის შენელების მთავარი მიზეზი შობადობის ტემპის საგრძნობი კლებაა.

მსოფლიოს მოსახლეობის დინამიკის ერთიანი პერიოდიზაცია ჯერ არ არსებობს. მეცნიერთა ერთი ნაწილი პერიოდიზაციის მთავარ კრიტერიუმად იყენებს მოსახლეობის აღწარმოების რაოდენობრივ მაჩვენებლებს, ხოლო მეორე ნაწილი პრიორიტეტს ანიჭებს ისტორიულ მიდგომას. საბოლოოდ, მნიშვნელობა არა აქვს, რის საფუძველზე გამოიყოფა მოსახლეობის დინამიკის პერიოდები. მთავარია, გამოვავლინოთ ის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ფაქტორები, რომლებიც ზეგავლენას ახდენდნენ მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილებებზე და განაპირობებდნენ მოსახლეობის აღწა-

რმოების კონკრეტული რეჟიმის ფორმირებას ამა თუ იმ ისტორიულ პერიოდში.

ცხრილი № 2

მსოფლიოს მოსახლეობის რაოდენობის ისტორიული დინამიკა

წელი	მოსახლეობის რაოდენობა (მლნ. ადამიანი)	მოსახლეობის წლიური მატების ტემპი (%-ში)
ჩვ. წელთაღრიცხვის I წელი	150-250	
400	205	0,005
800	224	0,005
1200	400	0,005
1600	545	0,2
1700	610	0,2
1800	905	0,5
1900	1634	0,8
1950	2527	1,9
2000	6071	1,5
2015	7383	1,2

წყარო: (WPP, 2017) *The World Population Prospects: The 2017 Revision*. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

მსოფლიოს მოსახლეობის დინამიკაში შეიძლება 3 ძირითადი პერიოდი გამოიყოს. ჩვენ მიერ შემოთავაზებულ პერიოდიზაციას საფუძვლად დაედო მოსახლეობის რაოდენობის საშუალო წლიური ზრდის მაჩვენებლები. ზოგადად, ეს მაჩვენებლები სიდიდის მიხედვით შეიძლება იყოს: დაბალი, როდესაც მოსახლეობის რიცხვის წლიური ზრდა არ აღემატება 0,5%-ს; ზომიერი: 0,5%-დან 1%-მდე; მაღალი – 1%-ზე მეტი.

პირველი პერიოდი გრძელდებოდა კაცობრიობის დასაბამიდან მე-19 საუკუნის შუამდე, რაც მოიცავს 3-4 სოციალურ-ეკონომიკურ ფორმაციას: პირველყოფილ თემურს, მონათმფლობელურსა და ფეოდალურს, აგრეთვე კაპიტალიზმის განვითარების სანყის ეტაპს. ამ პერიოდში მსოფლიოს მოსახლეობისათვის დამახასიათებელი იყო ზრდის ნელი ტემპი. მთელი ამ დროის განმავლობაში მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდა 0,5%-ზე დაბალი იყო, ხოლო გარკვეული

პერიოდების განმავლობაში განუწყვეტელი ომების, განუკუთრებელი ეპიდემიების ან ბუნებრივი კატაკლიზმების შედეგად მოსახლეობის რაოდენობა მკვეთრად მცირდებოდა. მოსახლეობის აღწარმოებისათვის დამახასიათებელი იყო, როგორც შობადობის, ისე სიკვდილიანობის ძალზე მაღალი დონე. ყოველწლიურად ყოველ ათას ადამიანზე იზადებოდა და კვდებოდა საშუალოდ დაახლოებით 55-60 ადამიანი. მაღალი შობადობა განპირობებული იყო ორი ფაქტორით. ჯერ ერთი, მთელ მსოფლიოში ქალები ადრეულ ასაკში თხოვდებოდნენ. გარდა ამისა, მაღალი შობადობა იყო შედეგი ადამიანების ბუნებრივი რეაქციისა ხშირ სიკვდილიანობაზე. სიკვდილიანობის მაღალი მაჩვენებლის არსებობა, გარდა უკვე დასახელებული ფაქტორებისა, განპირობებული იყო სიცოცხლის დაბალი ხანგრძლივობით, რაც უპირატესად მოსახლეობის ფართო მასებისათვის სამედიცინო მომსახურების არარსებობით იყო გამოწვეული.

მეორე პერიოდი მოიცავს მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარს და მეოცე საუკუნის პირველ ოცწლეულს. ეს პერიოდი ემთხვევა ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში კაპიტალიზმის სწრაფ განვითარებას და ისტორიაში ცნობილია, როგორც განვითარებული კაპიტალიზმისა და ინდუსტრიული კაპიტალიზმის ეპოქები. სამრეწველო რევოლუციის შედეგები აისახა არა მარტო წარმოების პროცესზე, არამედ ცხოვრების პირობების ამაღლებაზეც. ევროპისა და ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნებში მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა ჯანდაცვა და სანიტარულ-ჰიგიენური სიტუაცია, რამაც პირდაპირი ზეგავლენა იქონია სიკვდილიანობის, უპირველეს ყოვლისა კი, ჩვილთა სიკვდილიანობის დონის რადიკალურ შემცირებაზე. შობადობის დონე კვლავ მაღალი იყო, შესაბამისად, მოსახლეობის ზრდის ტემპები საგრძნობლად გაიზარდა და საშუალოდ წელიწადში 0,5 – 1%-ს მიაღწია. მთლიანად, ამ პერიოდში მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდა ზომიერი ტემპით მიმდინარეობდა. თუმცა მოსახლეობის ზრდის გეოგრაფიაში შეინიშნებოდა მნიშვნელოვანი განსხვავებები. სიკვდილიანობის დონე აზიის, აფრიკისა და ლათინური ამერიკის ქვეყნებში ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკასთან შედარებით ჯერ კიდევ საკმაოდ მაღალი იყო, რის გამოც განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობის ზრდის მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა განვითარებული სამყაროს ანალოგიურ მაჩვენებელს.

მესამე პერიოდი სათავეს იღებს მე-20 საუკუნის 20-იანი წლებიდან და დღემდე გრძელდება. ამ პერიოდში მოსახლეობის ზრდა მაღალი ტემპით მიმდინარეობს. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ამ ხნის განმავლობაში მსოფლიოს მოსახლეობა 4-ჯერ გაიზარდა. მოსახლე-

ობის ასეთი სწრაფი ზრდის მთავარი მიზეზი სიკვდილიანობის დონის მნიშვნელოვანი შემცირებაა. მეცნიერებისა და ფარმაცევტიკის მიღწევების საფუძველზე შესაძლებელი გახდა მანამდე განუკურნებელი დაავადებების მკურნალობა ან მათი თავიდან აცილება. ბევრ ქვეყანაში ჯანდაცვის კარგი სისტემა ჩამოყალიბდა. მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა დაავადებათა გადამტანი მწერების წინააღმდეგ ქიმიური ნივთიერებების გამოყენებამ, რის გამოც შემცირდა მაგალითად, მალარიის და ტიფის დაავადებების გავრცელება. ცხოვრების დონის ამაღლებასთან ერთად გაუმჯობესდა სანიტარულ-ჰიგიენური სიტუაცია.

გაეროს, მსოფლიოს ჯანდაცვის ორგანიზაციის, სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციების მეცადინეობით განვითარებად ქვეყნებში სხვადასხვა სახის სამედიცინო პროექტები განხორციელდა და მოსახლეობის ჯანდაცვის უფასო მომსახურების სისტემები შეიქმნა. ამის შედეგად, 1950-1975 წლებში მსოფლიო “დემოგრაფიული აფეთქების” ტალღამ გადაუარა. ამ პერიოდში მსოფლიოს მოსახლეობა ყოველწლიურად დაახლოებით 60 მილიონი ადამიანით, ანუ 2%-ით იზრდებოდა (თუ მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდა 2%-ს შეადგენს, მაშინ მისი რაოდენობა 35 წელიწადში გაორმაგდება). მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპი განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ მსოფლიოში შობადობის გარკვეულ შემცირებასთან ერთად მნიშვნელოვნად დაეცა სიკვდილიანობის დონეც. შედეგად, მსოფლიოში ყოველწლიურად ყოველ 1000 ადამიანზე საშუალოდ 12-13 ადამიანი კვდებოდა, იმ დროს, როდესაც მე-19 საუკუნეში სიკვდილიანობის მაჩვენებელი თითქმის 3-ჯერ მეტი იყო. მოსახლეობის რიცხვის ასეთმა ზრდამ ჩვენი პლანეტის ბევრ ქვეყანაში ჭარბმოსახლეობის პრობლემაც კი შექმნა. საპასუხოდ, განვითარებადი ქვეყნების ნაწილის მთავრობებმა შობადობაზე კონტროლის პოლიტიკის განხორციელება დაიწყეს.

1975 წლის შემდეგ შეინიშნება მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდის ტემპის განუხრელი შემცირება. მსოფლიოს მოსახლეობა ყოველწლიურად იზრდებოდა: 1975-1990 წლებში - 1,6%-ით, 1990-2000 წლებში - 1,4%-ით, ხოლო ჩვენი საუკუნის დასაწყისში ეს მაჩვენებელი 1,2%-მდე დაეცა. ამჟამად, მსოფლიოს რეგიონების მოსახლეობის ზრდაში დიდი განსხვავებები შეინიშნება. თუკი, ევროპის მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა ძალზე უმნიშვნელოა, ლათინურ ამერიკაში, აზიასა და, განსაკუთრებით, აფრიკაში მოსახლეობა კვლავ საკმაოდ მაღალი ტემპით იზრდება.

ამის საილუსტრაციოდ გთავაზობთ მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის ზრდის მაჩვენებლებს (იხილეთ ცხრილი №2). მსოფლიოს მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდის მაჩვენებელი (1,2%) ერთგვარი წყალგამყოფია მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის მაღალი და დაბალი მაჩვენებლების მქონე რეგიონებისათვის. ამ მონაცემების ზედაპირული ანალიზიც კი საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ მსოფლიოს ზოგიერთი რეგიონი ჯერ კიდევ “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზაშია, იმ დროს, როდესაც ევროპაში აღინიშნება “დემოგრაფიული კრიზისი”, რაც იმას ნიშნავს, რომ აქ სიკვდილიანობა აღემატება შობადობას, ხოლო მოსახლეობის რაოდენობა უმნიშვნელოდ იმიგრაციის ხარჯზე იმატებს.

ცხრილი №2

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის დინამიკისა და ბუნებრივი მოძრაობის მაჩვენებლები (2010-2015 წწ.)

რეგიონები	დაიბადა %-ში	გარდაიცვალა %-ში	ბუნებრივი მა- ტება %-ში	საშუალო წლიური მატება (%-ში)
საშუალოდ 2010-2015 წწ.-ში				
ევროპა	10,8	10,9	-0,1	0,07
აფრიკა	35,9	9,4	26,5	2,58
აზია	17,7	7,0	10,7	1,05
ლათინური ამერიკა	17,8	5,8	12,0	1,12
ჩრდილოეთ ამერიკა	12,4	8,1	4,3	0,75
ავსტრალია და ოკეანეთი	17,2	6,7	10,5	1,52
მსოფლიო	19,6	7,7	11,9	1.19

წყარო: World Population Prospects 2017. United Nations. Population Division of The Department of Economic and Social Affairs. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

მოსახლეობის დინამიკის ზრდის შენელების მთავარი მიზეზია შობადობის ტემპის საგრძნობი დაცემა. იმავდროულად, ჯანდაცვისა და მედიცინის დონის განვითარებამ ხელი შეუწყო აფრიკის ქვეყნებში სიკვდილიანობის შემცირებას, მეორე მხრივ, მაღალი სიკვდი-

ლიანობა აღმოსავლეთ ევროპის „დაბერებული“ ქვეყნების დამახასიათებელი ნიშანი გახდა.

მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდაში ტერიტორიული დისბალანსი კიდევ უფრო ნათლად გამოვლინდება, თუ ერთმანეთს შევადარებთ ცალკეული ქვეყნების მონაცემებს (იხილეთ ცხრილი №3).

როგორც ცხრილიდან ჩანს, 2010-15 წლებში მსოფლიოში მოსახლეობის ზრდის ყველაზე დიდი ტემპით ახლო აღმოსავლეთისა და სფრიკის ქვეყნები გამოირჩევიან. თუმცა, ამ ქვეყნების მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკას 3 ფაქტორი განაპირობებდა. პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს მასშტაბურ იმიგრაციასთან: ყატარი, ქუვეითი, ომანი, ასევე საუდის არაბეთი და ბაჰრეინი შრომითი მიგრაციის ტრადიციულ კერებად იქცნენ. რაც შეეხება მოცემულ პერიოდში ლიბანისა და იორდანის მოსახლეობის სწრაფ ზრდას, აქ საქმე გვაქვს სირიის სამოქალაქო ომის შედეგად რამდენიმე მილიონი ადამიანის იძულებით გადაადგილებასთან, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ზემოთ აღნიშნულ ქვეყნებში გადასახლდა. აფრიკის ქვეყნების მოსახლეობა ტრადიციულად მაღალი ბუნებრივი მოძრაობის ხარჯზე იზრდება.

ევროპა, როგორც აღინიშნა, დემოგრაფიული კრიზისის ფაზაშია. ეს განსაკუთრებულად ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში იგრძნობა, რომლის მნიშვნელოვან ნაწილში მოსახლეობის რაოდენობის კლება მიმდინარეობს. ეს არასასურველი ტენდენცია თავს ძირითადად ევროპაში იჩენს.

ცხრილი №3

მსოფლიოს ქვეყნები მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკის ყველაზე მაღალი და ყველაზე დაბალი (საშუალო წლიური) მაჩვენებლებით (2010-2015 წწ.)

ქვეყნები მოსახლეობის კლების ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით	კლება %-ში	ქვეყნები მოსახლეობის მატების ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით	მატება %-ში
1 სირია	-2,4	ყატარი	6,65
2 საქართველო	-1,37	ომანი	6,45
3 ლიტვა	-1,27	ლიბანი	5,99
4 ლატვია	-1,23	ქუვეითი	5,44
5 ბოსნია და ჰერცეგოვინა	-1,23	იორდანია	4,86

6	ბულგარეთი	-0,62	ეკვატორიალური გვინეა	4,24
7	რუმინეთი	-0,56	ნიგერი	3,84
8	პორტუგალია	-0,44	ანგოლა	3,52
9	ხორვატია	-0,43	უგანდა	3,37
10	საბერძნეთი	-0,4	კონგოს დემოკ. რესპ.	3,33
11	სერბეთი	-0,4	სამხ. სუდანი	3,32
12	უნგრეთი	-0,29	ჩადი	3,28
13	ესტონეთი	-0,23	გაბონი	3,26
14	ესპანეთი	-0,17	ავღანეთი	3,16
15	მოლდოვა	-0,09	ტანზანია	3,12

წყარო: World Population Prospects 2017. United Nations. Population Division of The Department of Economic and Social Affairs. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

სამწუხაროა, რომ მსოფლიოში საქართველო მოსახლეობის რაოდენობის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი კლებით გამოირჩევა. ეს არ ნიშნავს, რომ XXI საუკუნეში საქართველოში სიკვდილიანობა შობადობას აჭარბებდა. პირიქით, ამ პერიოდში დაფიქსირდა უმნიშვნელო, მაგრამ მაინც ბუნებრივი მატება. ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობის საშუალო წლიური კლება იმ ფაქტმა განაპირობა, რომ დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილმა საქართველო დატოვა და სხვა ქვეყნებში სამუშაოდ/ საცხოვრებლად წავიდა.

2.4 ბუნებრივ მოძრაობაზე მოქმედი ფაქტორები

შობადობასა და სიკვდილიანობაზე ზეგავლენას ახდენს სხვადასხვა ტიპის ფაქტორები: ბუნებრივ-ბიოლოგიური, დემოგრაფიული, სოციალურ-ეკონომიკური, ფსიქოლოგიური, ყოფით-კულტურული, რელიგიური და პოლიტიკურიც კი.

შობადობაზე მნიშვნელოვნად მოქმედებს ბუნებრივ-ბიოლოგიური ფაქტორები, უპირველეს ყოვლისა კი, ქალთა რეპროდუქციული ასაკის ხანგრძლივობა. ეს ასაკი მოიცავს ქალის სიცოცხლის იმ პერიოდს, როდესაც მას ბავშვის გაჩენა შეუძლია. რეპროდუქციული ასაკი, როგორც წესი, განისაზღვრება 16-დან 50 წლამდე. უნდა აღინიშნოს, რომ თბილ კლიმატურ სარტყლებში მცხოვრებ ქალთა რეპროდუქციული ასაკი აღემატება ცივ სარტყლებში მცხოვრებ ქალთა ანალოგიურ ასაკს. ქალმა რეპროდუქციული ასაკის განმავლობაში, როგორც წესი, შეიძლება იმშობიაროს საშუალოდ 10-12-ჯერ. ასეთ პირობებში შობადობის კოეფიციენტი შეიძლება მიაღწიოს მაქსიმალურ მაჩვენებელს და შეადგინოს 50 60‰. შობადობის ასეთი მაღალი დონე აღინიშნა და დღესაც აღინიშნება სუსტად განვითარებულ საზოგადოებებში. აფრიკის რამდენიმე ქვეყანაში შობადობის დონე თითქმის 50‰-ს ტოლია (იხილეთ ცხრილი №5). მეორე მხრივ, ადამიანთა გარკვეული ნაწილისათვის დამახასიათებელია ისეთი ფიზიოლოგიური მდგომარეობა, რომელიც გამორიცხავს შვილის ყოლის შესაძლებლობას. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს უშვილობასთან. უშვილო ოჯახები, რომლებიც მთელი ოჯახების 5-10%-ს შეადგენენ, უარყოფით გავლენას ახდენენ შობადობის დონეზე.

მსოფლიოში მიმდინარე თანამედროვე დემოგრაფიული ტენდენციები მიუთითებს იმაზე, რომ შობადობის დონეზე გადამწყვეტ ზეგავლენას ახდენს სოციალური (საზოგადოებრივი) ფაქტორები. შობადობაზე მოქმედი სოციალური ფაქტორებიდან განსაკუთრებული ადგილი უკავია ოჯახში ქალის უფლებრივ მდგომარეობას. ცნობილია, რომ ტრადიციული ტიპის საზოგადოებებში ბავშვთა ყოლაზე გადამწყვეტი სიტყვა ეკუთვნის მამაკაცს. აზიისა და აფრიკის საზოგადოებებში მიღებულია, რომ ოჯახში ერთი ვაჟიშვილი მაინც უნდა იყოს, რადგან ის განიხილება ოჯახის ქონების ძირითად მე-

მკვიდრედ და, გარდა ამისა, თუ მამაკაცს ვაჟიშვილი არ ჰყავს, ეს უარყოფითად აისახება საზოგადოებაში მის სოციალურ მდგომარეობაზე. მაგ., ინდოეთში, ახლო აღმოსავლეთში, თუ მამაკაცს გვარის გამგრძელებელი არ ჰყავს, ის საზოგადოების “არასრულყოფილ” წევრად მიიჩნევა. გასაგებია, რომ ასეთ საზოგადოებებში, მამაკაცის მოთხოვნით, ბავშვთა გაჩენა მიმდინარეობს იქამდე, ვიდრე ოჯახს ვაჟი არ შეეძინება. უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში ქალთა სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გაუმჯობესებასთან ერთად ამალდა მისი როლი ოჯახის დაგეგმვის საქმეშიც. დღესდღეობით იმ ოჯახებში, სადაც ცოლ-ქმარი თანაბარი უფლებებით სარგებლობს, სწორედ ქალის ნება-სურვილზეა დამოკიდებული ოჯახში ბავშვთა რაოდენობა. შობადობის დონე დაბალია მაღალგანვითარებულ საზოგადოებებში, ე.ი. იმ საზოგადოებებში, სადაც ოჯახურ ცხოვრებაში ქალი ისეთივე როლს ასრულებს, როგორსაც მამაკაცი.

საზოგადოებასა და ოჯახში მამაკაცისა და ქალის უფლებების გათანაბრებას (“ქალთა ემანსიპაციას”) თან სდევს განქორწინებების რაოდენობის ზრდა, რაც უარყოფითად მოქმედებს შობადობაზე. განვითარებულ ქვეყნებში ყოველი მესამე ქორწინება განქორწინებით მთავრდება. თანამედროვე მსოფლიოში, კერძოდ კი, განვითარებულ სამყაროში განუხრელად იზრდება მარტოხელა დედათა რაოდენობა. მარტოხელა დედად მიიჩნევა ქალი, რომელსაც ბავშვი (ბავშვები) ჰყავს, მაგრამ არასდროს დაქორწინებულა. ასეთი სოციალური სტატუსის მქონე ადამიანების რაოდენობის ზრდა შობადობის დონის შემცირების კიდევ ერთი მიზეზია.

საზოგადოების სოციალურ-კულტურული და განათლების დონის ამალღებასთან ერთად შობადობა მცირდება. ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში შობადობა გაცილებით მაღალი იყო დაბალგანვითარებულ ხალხებში, ვიდრე განვითარებულ საბერძნეთსა და რომში. სოციოლოგიური გამოკვლევებით დადასტურდა, რომ განათლების დონის ამალღებასთან ერთად საზოგადოებაში მცირდება მოთხოვნილება ბევრი ბავშვის ყოლისა. უმაღლესი განათლების მიღებისა და შემდგომ სამსახურებრივი კარიერის აღმასვლის მიზნით, ახალგაზრდა ადამიანი ქორწინდება 25-30 წლის ასაკში და არა 20 წლამდე ასაკში, როგორც ეს ადრე ხდებოდა. ცნობილია, რომ თვით განვითარებად ქვეყნებშიც კი უმაღლესი განათლების მქონე ადამიანებს შორის შობადობის დონე გაცილებით დაბალია, ვიდრე განათლების

არმქონე საზოგადოების ნაწილში. განვითარებულ საზოგადოებებში “დაგვიანებულმა ქორწინებებმა” მასობრივი ხასიათი მიიღო, რის შედეგადაც შობადობის დონე მინიმუმამდე შემცირდა.

გავრცელებულია აზრი, თითქოს შობადობა ღარიბ, უქონელ ოჯახებში უფრო მაღალია. ეს აზრი სინამდვილეს ყოველთვის არ შეეფერება, რადგან განვითარებულ ქვეყნებში შობადობის მაჩვენებელი დაბალია, როგორც მდიდარ, ისე ღარიბ ოჯახებში. თუმცა, მაგ., აშშ-ში შეძლებული ოჯახები უფრო მრავალშვილიანია, ვიდრე ღარიბი ოჯახები, რადგან მდიდრების ქონებრივი მდგომარობა მათ საშუალებას აძლევს, იყოლიონ მოსამსახურეები და ბავშვების ძიძვები. განვითარებად ქვეყნებში მრავალშვილიანობა დამახასიათებელია როგორც მდიდარი, ისე ღარიბი ოჯახებისათვის. განვითარებად საზოგადოებებში შობადობის დაბალი მაჩვენებლით, როგორც წესი, გამოირჩევიან ის ოჯახები, რომლებშიც ცოლსა და ქმარს ერთდროულად მაღალი განათლების ცენზი აქვთ. უმაღლესი განათლების მქონე მეუღლეები ცდილობენ, აქცენტი გააკეთონ არა ბავშვთა რაოდენობაზე, არამედ მათი აღზრდის ხარისხზე, რაც მცირეშვილიანობას განაპირობებს.

საცხოვრებელი ადგილების (ქალაქი და სოფელი) მიხედვით, შობადობის დონის მაჩვენებლების ანალიზი საშუალებას გვაძლევს აღვნიშნოთ, რომ სასოფლო დასახლებებში შობადობა უფრო მაღალია, ვიდრე ქალაქებში. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ უკანასკნელი საუკუნის განმავლობაში მსოფლიოში საქალაქო მოსახლეობა უფრო სწრაფად იზრდებოდა, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ურბანიზაციის პროცესმა განსაკუთრებული როლი შეასრულა შობადობის დონის შემცირებაში. ქალაქებში შრომათმონყობის შესაძლებლობები გაცილებით მეტია, ვიდრე სოფლად. შესაბამისად, აქ ქალების დასაქმების პროცენტიც უფრო მაღალია, რაც პირდაპირ აისახება შობადობის დონის შემცირებაზე.

შობადობაზე უარყოფით ზეგავლენას ახდენენ ეკონომიკური და პოლიტიკური კატაკლიზმები, კერძოდ, ხანგრძლივი ეკონომიკური კრიზისები და, განსაკუთრებით, ომები. ასეთი მოვლენების დროს შობადობის დონე მკვეთრად ეცემა. ცნობილია, რომ შობადობა მნიშვნელოვნად შემცირდა, მაგ., აშშ-ში “დიდი დეპრესიის” პერიოდში (1929-34 წლები), ასევე, ყოფილი საბჭოთა კავშირის ქვეყნებში “პოლიტიკური და ეკონომიკური კოლაფსის” შედეგად (1990 წლების პირველი ნახევარი). ომების დროს შობადობის მაჩვენებლის

მნიშვნელოვანი შემცირება გამოწვეულია ორი მიზეზით. ჯერ ერთი, მამაკაცთა გარკვეული ნაწილი ფრონტზე იმყოფება, რაც ნიშნავს, რომ ისინი ამ პერიოდში მონაწილეობას ვერ მიიღებენ მოსახლეობის აღწერის პროცესში. გარდა ამისა, მათი გარკვეული ნაწილი ომში იღუპება, რის შედეგადაც საზოგადოების სტრუქტურაში წარმოიშობა დისბალანსი, რაც, თავის მხრივ, შეუძლებელს ხდის ახალი ოჯახების შექმნას. მეორე მსოფლიო ომის დროს დაიღუპა 50 მილიონზე მეტი ადამიანი, უმრავლესობა ახალგაზრდა მამაკაცი იყო, რის გამოც ომის შემდგომ წლებში ვერ შეიქმნა მილიონობით ახალი ოჯახი, შესაბამისად, აღარ დაიბადა ათეულობით მილიონი ბავშვი. ომებში მამაკაცების დაღუპვით გამოწვეული უარყოფითი დემოგრაფიული ტენდენციების აღმოფხვრა მუსლიმურ სამყაროში რელიგიის ჩარევამ განაპირობა. ისლამი უშვებს მრავალცოლიანობის ინსტიტუტის არსებობას. მუსლიმურ საზოგადოებებში ერთ მამაკაცს ოფიციალურად ოთხი ცოლის ყოლა შეუძლია.

შობადობაზე განსაკუთრებულ ზეგავლენას ახდენს რელიგიური მრწამსი და მის შედეგად ჩამოყალიბებული ტრადიციები. მსოფლიოში გავრცელებული ყველა რელიგია მხარს უჭერს საზოგადოებაში მაღალი შობადობის არსებობას და მისი თავიდან აცილების ხელოვნური ხერხების (მაგ., აბორტების) წინააღმდეგ ილაშქრებს. ამ მხრივ, განსაკუთრებული აქტივობით გამოირჩევიან ისლამი, ბუდიზმი, კათოლიციზმი. ზოგიერთ ქვეყანაში რელიგიების მიერ მრავალშვილიანობის ინსტიტუტის მხარდაჭერა იმდენად ძლიერია, რომ ეს სახელმწიფო პოლიტიკაზეც აისახება. ჯერ კიდევ ორი ათეული წლის წინათ ბევრ მუსლიმურ ქვეყანაში ქალის გათხოვების მინიმალური ასაკი - 9 წლით, ხოლო პერუში, ესპანეთსა და ეკვადორში 14 წლით განისაზღვრებოდა. რაც უფრო ადრეულია ქორწინება, მით მაღალია შობადობის დონე მოცემულ საზოგადოებაში. ევროპაში ქორწინების ასაკი საკმაოდ მაღალია, კერძოდ, ევროპის პროტესტანტულ სახელმწიფოებში ქალის გათხოვების მინიმალური ასაკი - 18 წლით, ხოლო მამაკაცისა - 20 წლით განისაზღვრება. განვითარებულ ქვეყნებში დაფიქსირებულია “არატრადიციული ორიენტაციის” ადამიანების რაოდენობის განუხრელი ზრდა, რაც ამ ქვეყნებში, ბუნებრივია, ხელს უწყობს შობადობის შემცირებას. აშშ-ის ზოგიერთ შტატში ოფიციალურადაც კი არის ნებადართული ამგვარი ორიენტაციის ადამიანების ქორწინება.

სიკვდილიანობაზე მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენენ ბუნებრივი ფაქტორები. დედამიწის მთელ რიგ რეგიონებში (ანტარქტიდა, არქტიკა, უდაბნოები, ტუნდრა), რომლებიც გამოირჩევიან ექსტრემალური ბუნებრივი პირობებით, ადამიანები ან არ სახლობენ, ან ძალზე მეჩხრად არიან დასახლებული. ადამიანები თავს არიდებენ ისეთ ადგილებში ცხოვრებას, სადაც არ არის წყალი, ნაყოფიერი მიწები ან იქ გავრცელებულია დაავადებები და სტიქიური მოვლენები (ვულკანური ამოფრქვევები, მიწისძვრები, ქარიშხლები).

სიკვდილიანობის დონე მეტწილად დამოკიდებულია ფიზიოლოგიურ ფაქტორებზე. ამ ფაქტორებიდან მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ადამიანის ასაკობრივი თავისებურებები. ცნობილია, რომ სიკვდილიანობა მაღალია ერთ წლამდე ასაკის ბავშვებში, რადგან ამ ასაკში ბავშვის ორგანიზმს ჯერ კიდევ არ აქვს გამომუშავებული იმუნიტეტი სხვადასხვა დაავადებისა და ინფექციის მიმართ. სიკვდილიანობის დონე მცირდება 4-16 წლის ასაკის მოზარდებში, ხოლო ხანდაზმულ ასაკში ის თავის მაქსიმუმს აღწევს. მნიშვნელოვანი განსხვავებები შეინიშნება მამაკაცთა და ქალთა სიკვდილიანობაში. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ქალები უფრო დიდხანს ცოცხლობენ, ვიდრე მამაკაცები. მიუხედავად იმისა, რომ მამაკაცები ფიზიკურად ქალებზე ძლიერი არიან, ეს უკანასკნელნი გამოირჩევიან სტრესული სიტუაციებისადმი მეტი მდგრადობით. ამის გამო, გულ-სისხლძარღვთა დაავადებები ძირითადად მამაკაცებს შორისაა გავრცელებული. გარდა ამისა, ქალებთან შედარებით მამაკაცების ადრეული სიკვდილიანობა გამოწვეულია ომებით, სანარმოო ტრავმატიზმით, საავტომობილო და სხვა სახის ავარიებით, კრიმინალური გარემოებებით. სიკვდილიანობაზე გავლენას ახდენს მემკვიდრეობითი ფაქტორები. ხშირია შემთხვევები, როდესაც ესა თუ ის დაავადება მშობლებიდან შვილს გადაეცემა.

სიკვდილიანობის დონის შემცირებაზე გადამწყვეტ როლს ასრულებს ქვეყნის მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის ამაღლება და ჯანდაცვის სისტემის განვითარება. საკმარისი იყო აზიისა და აფრიკის ნავთობითა და ბუნებრივი გაზით მდიდარ ქვეყნებში უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში მნიშვნელოვნად გაზრდილიყო მოსახლეობის კეთილდღეობა, რაც დადებითად აისახა ჯანდაცვის სისტემის გაუმჯობესებაზე, რომ ამ ქვეყნებში მოსახლეობის სიკვდილიანობის დონე უფრო დაბალი გახდა, ვიდრე მაღალგანვითარებულ, განსაკუთრებით ევროპულ საზოგადოებებ-

ში. ამის მიზეზი ისაა, რომ აზია-აფრიკის ენერგორესურსებით მდიდარი ქვეყნებისგან განსხვავებით, ევროპაში მიმდინარეობს “მოსახლეობის დაბერება”, რაც, თავის მხრივ, გამოწვეულია დაბალი შობადობით, გვიანი ქორწინებებითა და ა.შ. ამჟამად ევროპის რიგ ქვეყნებში მეტი ხანდაზმული (60 წელზე უფროსი ასაკის) ადამიანი ცხოვრობს, ვიდრე ახალგაზრდა (18 წლამდე ასაკის).

სიკვდილიანობის დონე მნიშვნელოვნად მატულობს ომების დროს. უკვე აღინიშნა, რომ მეორე მსოფლიო ომის დროს მსოფლიოში დაიღუპა დაახლოებით 60 მილიონი ადამიანი. საბჭოთა კავშირმა დაკარგა 30 მილიონ მოქალაქეზე მეტი, ხოლო საქართველომ დაახლოებით 320 ათასი ადამიანი.

თანამედროვე მსოფლიოში დიდი რაოდენობით ადამიანი იღუპება საავტომობილო და სხვა სახის ავარიებში. საავტომობილო ავარიებში უფრო მეტი ადამიანი იღუპება, ვიდრე ომებსა და შეიარაღებულ კონფლიქტებში. ზოგიერთ ქვეყანაში, მაგ., აშშ-ში, იაპონიაში, რუსეთში ამგვარ ავარიებით ყოველდღიურად რამდენიმე ასეული ადამიანი კვდება. სიკვდილიანობის ზრდაზე ზეგავლენას ახდენს ტექნოლოგიური ხასიათის კატასტროფები, რომელთა შედეგადაც ბინძურდება გარემო, უპირველეს ყოვლისა, წყალი.

უკანასკნელი რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში მსოფლიოში შეინიშნება სიკვდილიანობის დონის მნიშვნელოვანი შემცირება, რაც გამოიწვია:

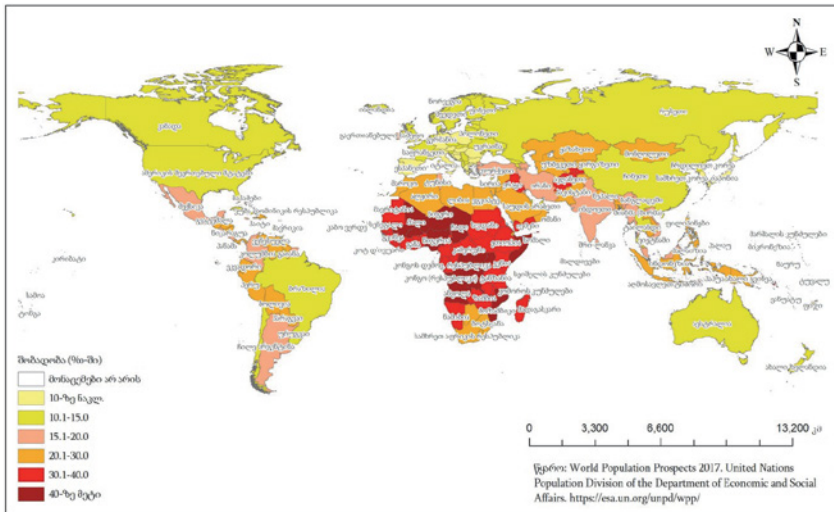
- სამედიცინო მომსახურების დონის ამაღლებამ და ფარმაცევტული ნაწარმის ფართო გავრცელებამ;
- მასობრივი ეპიდემიური და ინფექციური დაავადებების მკვეთრმა შემცირებამ;
- მოსახლეობის სანიტარულ-ჰიგიენური და კვების პირობების გაუმჯობესებამ;
- ადამიანების მატერიალური კეთილდღეობის ზრდამ;
- მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარებამ;
- ადამიანების მასობრივი განადგურების (ბირთვული, ბიოლოგიური და ქიმიური) იარაღის არგამოყენებამ.

2.5 ბუნებრივი მოძრაობის რეგიონული ასპექტები

ჩვენი საუკუნის დასაწყისში მსოფლიოში საკმაოდ ჭრელი დემოგრაფიული სურათი ჩამოყალიბდა. მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის პროცესი სხვადასხვაგვარად მიმდინარეობს, ერთი მხრივ, განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში, ხოლო, მეორე მხრივ, მნიშვნელოვანი განსხვავებები შეინიშნება თვით განვითარებადი სამყაროს ფარგლებში. განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებს შორის ძირითად განსხვავებას შობადობის მაჩვენებლებს შორის რადიკალური სხვაობა განაპირობებს (იხ. ნახ. №3).

(ნახ. №3)

შობადობა მსოფლიოს ქვეყნების მიხედვით

2005 წლის მონაცემებით, განვითარებად სამყაროში შობადობის მაღალი მაჩვენებლით გამოირჩეოდა ავღანეთი, რომელიც 2015 წლის ანალოგიურ სიაში ვერ მოხვდა. თუ, 2005 წელს ავღანეთის შობადობის მაჩვენებელი 47.02‰ იყო, 2015 წელს ის 36.2‰-მდე შემცირდა. ათწლიან მონაკვეთში ავღანეთში შობადობის კლებამ 11‰ შეადგი-

ნა. მნიშვნელოვანი ცვლილებები განიცადა ავღანეთის სიკვდილიანობის მაჩვენებელმა. 2005 წელს სიკვდილიანობა 20.23‰ იყო და ამ მაჩვენებლით ის მსოფლიოში 15 ყველაზე მაღალი სიკვდილიანობის მქონე ქვეყნების სიაში შედიოდა. ათ წელიწადში სიკვდილიანობა 7.5 ‰-მდე დაქვეითდა. შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ავღანეთში თაღიბების რეჟიმის დამარცხების შემდგომ პოლიტიკური, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული პროცესები წარმატებით წარიმართა, რაც პირდაპირ აისახა მოსახლეობის დემოგრაფიულ ქცევაზე.

მსოფლიოს ყველაზე დაბალი შობადობის მქონე ქვეყნების, 10 დან 7 ქვეყანა ევროპას წარმოადგენს, ხოლო დანარჩენი 3 - აზიას. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთი მათგანი არ შედის განვითარებადი ქვეყნების სიაში (იხ. ცხრილი №4).

ცხრილი №4

ქვეყნები შობადობის ყველაზე მაღალი და დაბალი მაჩვენებლებით (2015 წ.)

ქვეყნები შობადობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით	შობადობა (%-ში)	ქვეყნები შობადობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით	შობადობა (%-ში)
ნიგერი	49.2	იაპონია	8.4
ჩადი	45.2	პორტუგალია	8.5
მალი	44.7	გერმანია	8.5
სომალი	44.4	იტალია	8.6
კონგოს დემ. რესპ.	44.0	სამხრეთ კორეა	8.9
უგანდა	43.9	საბერძნეთი	9.0
ანგოლა	43.7	ბოსნია და ჰერცეგოვინა	9.1
ბურუნდი	43.3	უნგრეთი	9.1
ნიგერია	40.5	რუმინეთი	9.3
მოზამბიკი	40.4	სინგაპური	9.3

წყარო: World Population Prospects 2015. United Nations. Population Division of The Department of Economic and Social Affairs. <https://esa.un.org/unpd/wpp/>

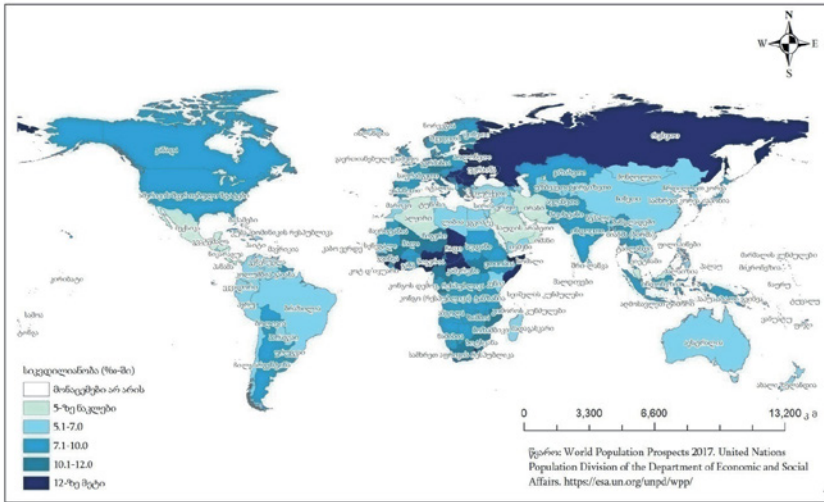
საინტერესო ტენდენციები შეინიშნება სიკვდილიანობის გეოგ-

რაფიაში (იხ. ნახ. N24). ალბათ ბევრი იფიქრებდა, რომ სიკვდილიანობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლის მქონე 10 ქვეყნის სიაში ძირითადად მაღალგანვითარებული ქვეყნები მოხვდებოდნენ. მაგრამ, როგორც მე-4 ცხრილიდან ჩანს, შობადობის ძალზე დაბალი მაჩვენებლით (5‰ და ნაკლები) ჩრდილოეთ ამერიკისა და ევროპის არც ერთი წარმომადგენელი არ გამოირჩევა, რაც მათი მოსახლეობის დაბერების ფაქტორით შეიძლება აიხსნას. სამაგიეროდ, აღნიშნულ სიაში მოხვდნენ აზიისა (უპირატესად არაბეთის ნახევარკუნძულის) და ჩრდილოეთ აფრიკის ქვეყნები. ამ სიაში მოხვედრილი არაბული ქვეყნები ენერგომატარებლების სიმდიდრით გამოირჩევიან. ნავთობისა და ბუნებრივი გაზის ექსპორტით მიღებულმა შემოსავალმა პირდაპირი ზეგავლენა იქონია მათი მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური დონის ამაღლებასა და ჯანდაცვის სისტემის გაუმჯობესებაზე.

მსოფლიოს ქვეყნების სიკვდილიანობის მაჩვენებლების დრო-სივრცითი ანალიზი საშუალებას გვაძლევს აღვნიშნოთ, რომ უკანასკნელი 10 წლის განმავლობაში სიტუაცია რადიკალურად შეიცვალა. თუ, ჯერ კიდევ 2005 წელს მსოფლიოს რეგიონებს შორის სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი დონით სამხრეთ აფრიკა გამოირჩეოდა – მსოფლიოში სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლების მქონე ქვეყნების სიაში ამ რეგიონის 8 ქვეყანა შედიოდა. გაეროს მოსახლეობის ფონდისა და ჯანდაცვის საერთაშორისო ორგანიზაციის დიდი ძალისხმევის შედეგად ამ ქვეყნებში ბევრი დაავადებისა და ინფექციის მინიმუმაცია მოხერხდა. შედეგად, 2015 წლის მონაცემებით, მაღალი სიკვდილიანობის სიის ათეულში სამხრეთ აფრიკის რეგიონის მხოლოდ 1 ქვეყანაა.

მაღალი სიკვდილიანობის მქონე ქვეყნების სიაში აღმოსავლეთ ევროპის რამოდენიმე ქვეყანამ (ბულგარეთი, უკრინა, ლიტვა, ლატვია და რუსეთი) აფრიკის ქვეყნები ჩაანაცვლა. ჯანდაცვისა და მედიცინის დონის განვითარებამ (კონკრეტულად კი აივ-ინფექცია (შიდსის) ვირუსის წინააღმდეგ წარმატებულმა ბრძოლამ) განვითარებადი სამყაროს სიკვდილიანობის დონე რადიკალურად შეამცირა.

სიკვდილიანობა მსოფლიოს ქვეყნების მიხედვით ნახ. №4

თანამედროვე მსოფლიოში მაღალი სიკვდილიანობა აღმოსავლეთ ევროპის „დაბერებული“ ქვეყნების დამახასიათებელი ნიშანი გახდა. ზემოთ აღნიშნული ცვლილებები სწორედ ამ მიზეზით უნდა აიხსნას. (იხ. ცხრილი №5).

ცხრილი №5

ქვეყნები სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი და დაბალი მაჩვენებლებით (2015 წ.)

ქვეყნები სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით	სიკვდილიანობა (%-ში)	ქვეყნები სიკვდილიანობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით	სიკვდილიანობა (%-ში)
ცენტრალური აფრიკის რესპ.	15.3	არაბთა გაერთ. საემიროები	1.5
ბულგარეთი	15.0	ყატარი	1.5
უკრაინა	14.9	ბაჰრეინი	2.3
ლატვია	14.3	ქუვეითი	2.6
ჩადი	14.0	ომანი	2.7
სიერა ლეონე	13.9	ბრუნეი	3.4

ნიგერია	13.6	საუდის არაბეთი	3.5
ლესოტო	13.6	მალდივები	3.5
ლიტვა	13.5	იორდანია	3.8
რუსეთი	13.4	ლიბანი	4.6

წყარო: World Population Prospects 2015. United Nations. Population Division of The Department of Economic and Social Affairs. <https://esa.un.org/unpd/wpp/>

შობადობისა და მოკვდაობის სფეროში მიმდინარე პროცესები საბოლოოდ მოსახლეობის ბუნებრივ მატებაში აისახება. ზემოთ აღინიშნა, რომ ევროპა უკვე დიდი ხანია ყველაზე დაბალი ბუნებრივი მატების მქონე სუბკონტინენტია. ამის საილუსტრაციოდ მოვიშველიებთ ცხრილს, რომელშიც წარმოდგენილია მსოფლიოს ყველაზე მაღალი და დაბალი ბუნებრივი მატების მქონე 10 ქვეყანა (იხ. ცხრილი №6).

სწორედ ევროპის ქვეყნებისთვის არის დამახასიათებელი უარყოფითი ბუნებრივი მატება. ამ მხრივ, ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით აფრიკა ლიდერობს.

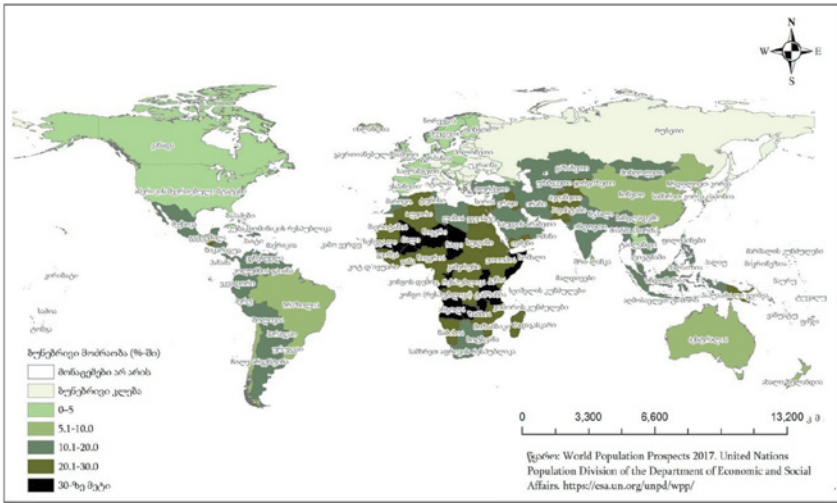
ცხრილი №6

ქვეყნები ბუნებრივი მატების ყველაზე მაღალი და დაბალი მაჩვენებლებით (2015 წ.)

ქვეყნები ბუნებრივი მატების ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით	ბუნებრივი მატება (%-ში)	ქვეყნები ბუნებრივი მატების ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით	ბუნებრივი მატება (%-ში)
ნიგერი	38.5	ბულგარეთი	-5.6
ანგოლა	34.6	უკრაინა	-4.1
უგანდა	34.5	ლატვია	-4.1
მალი	33.1	უნგრეთი	-3.5
კონგოს დემოკ.რესპ.	33.1	ლიტვა	-3.1
გამბია	32.6	რუმინეთი	-3.1
სომალი	32.1	ხორვატია	-2.8
ტანზანია	31.9	გერმანია	-2.4
ბურუნდი	31.7	პორტუგალია	-1.8
ჩადი	31.2	სერბეთი	-1.8

წყარო: World Population Prospects 2015. United Nations. Population Division of The Department of Economic and Social Affairs. <https://esa.un.org/unpd/wpp/>

ბუნებრივი მოძრაობა მსოფლიოს ქვეყნების მიხედვით ნახ. №5

მე-2 თავში წარმოდგენილი ფაქტებისა და მოვლენების ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გავაკეთოთ შემდეგი ძირითადი დასკვნები:

- XXI საუკუნეში ხდება მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის მნიშვნელოვანი შენელება. მსოფლიო მოსახლეობამ, გაეროს მონაცემების თანახმად, 7,5 მილიარდ ადამიანს გადააჭარბა, თუმცა მოსახლეობის მატების ტემპი საგრძნობლად შემცირდა. წინა საუკუნის 50-60-იან წლებში მსოფლიოს მოსახლეობის საშუალოდ წლიურად 1,9 %-ით იზრდებოდა. ამჟამად ეს მაჩვენებელი 1,2 %-ს შეადგენს.
- მოსახლეობის დინამიკის ზრდის შენელების მთავარი მიზეზი შობადობის ტემპის საგრძნობი დაცემაა. აღსანიშნავია, რომ მსოფლიოს არც ერთ ქვეყანაში შობადობა აღარ არის 50%-ზე მეტი. თუმცა, აფრიკის რიგ ქვეყნებში ის ჯერ კიდევ 40%-ზე მაღალია.
- არც ერთ მაღალგანვითარებულ ქვეყანაში შობადობის დონე 15%-ს არ აღემატება.

- რაც შეეხება სიკვდილიანობას, ამ მიმართულებით რადიკალური ცვლილებები მოხდა. თუ 2005 წ. აფრიკის ზოგიერთ ქვეყანაში სიკვდილიანობა 30%-ს აღწევდა, ამჟამად ეს მაჩვენებელი მსოფლიოში არსად არის 16%-ზე მეტი.
- სიკვდილიანობის გეოგრაფიაში გამოიკვეთა ორი მნიშვნელოვანი ტენდენცია: ერთი მხრივ, ჯანდაცვისა და მედიცინის დონის განვითარებამ ხელი შეუწყო აფრიკის ქვეყნებში სიკვდილიანობის შემცირებას, მეორე მხრივ, შედარებით მაღალი სიკვდილიანობა ევროპის „დაბერებული“ ქვეყნების (ბულგარეთი, უკრაინა, რუსეთი და ა.შ.) ტრენდი გახდა.

2.6 დემოგრაფიული პოლიტიკა

მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, ერთი მხრივ, “დემოგრაფიულმა აფეთქებამ”, ხოლო მეორე მხრივ, “დემოგრაფიულმა კრიზისმა” ამ ქვეყნებს გარკვეული სოციალურ-ეკონომიკური და ეთნოდემოგრაფიული პრობლემები შეუქმნა. ამ პრობლემების გადაჭრის ერთ-ერთი საშუალება დემოგრაფიული პოლიტიკის შემუშავება და განხორციელებაა.. **მოსახლეობის დემოგრაფიული პოლიტიკის მიზანია, მოსახლეობის გამრავლების (აღწარმოების) პროცესებზე ზემოქმედების მეშვეობით ხელი შეუწყოს მოსახლეობის რაოდენობის გაზრდას ან შემცირებას.**

ქვეყნის დემოგრაფიული პოლიტიკა, უპირველეს ყოვლისა, სახელმწიფო ინსტიტუტების მიერ ხორციელდება, თუმცა ამ პროცესში აქტიურად მონაწილეობენ არასამთავრობო და საერთაშორისო ორგანიზაციებიც. დემოგრაფიული პოლიტიკა სახელმწიფო პოლიტიკის ნაწილია, შესაბამისად, მას უნდა გააჩნდეს სამართლებრივი ბაზა და ამ პოლიტიკის განხორციელების გეგმა, რომელშიც განსაკუთრებული ადგილი ეკონომიკური და სააგიტაციო-პროპაგანდისტული ხასიათის ღონისძიებებს უკავია. ბევრ ქვეყანაში დემოგრაფიული პოლიტიკა სახელმწიფო პოლიტიკის ერთ-ერთი პრიორიტეტია და მისი განხორციელების მიზნით შექმნილია დამოუკიდებელი სამთავრობო სტრუქტურები. დემოგრაფიული პოლიტიკის ობიექტები არიან ქვეყნის ან მისი რეგიონის (რეგიონების) მთელი მოსახლეობა ან მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფი.

დემოგრაფიულ პოლიტიკას დიდი ხნის ისტორია აქვს. ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში მთელ რიგ ქვეყნებში ნახალისებული იყო შობადობის ზრდა მაშინ, როდესაც ომების ან ეპიდემიების შედეგად მოსახლეობის რაოდენობა მკვეთრად მცირდებოდა, და, პირიქით, იმ ქვეყნებში, სადაც თავს ჭარბმოსახლეობა იჩენდა, დემოგრაფიული პოლიტიკა შობადობის დონის შემცირებისაკენ იყო მიმართული. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ XX საუკუნემდე დემოგრაფიული პოლიტიკა სპონტანურ და არაკომპლექსურ ხასიათს ატარებდა, რის გამოც, მას მნიშვნელოვანი შედეგები არ მოჰყოლია. მსოფლიოში კომპლექსური დემოგრაფიული პოლიტიკის შემუშავება და განხორციელება

რციელება მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაიწყო. ასეთი პოლიტიკა პირველად საფრანგეთმა განახორციელა, ხოლო მოგვიანებით მას დასავლეთ ევროპის სხვა ქვეყნებმა მიჰბაძეს. XX საუკუნის მეორე ნახევარში განვითარებად ქვეყნებში ჭარბმოსახლეობამ და მასთან დაკავშირებულმა პრობლემებმა განსაკუთრებული სიმწვავე შეიძინა. გაერომ მათი მოგვარების გლობალური კოორდინატორის როლის შესრულება იკისრა. 1967 წელს, გაეროს ინიციატივით, შეიქმნა მოსახლეობის ფონდი (UNFPA), რომელიც განვითარებადი ქვეყნების მთავრობებს შობადობაზე კონტროლის განხორციელების საქმეში დახმარებას უწევს.

დემოგრაფიული სიტუაციის სპეციფიკიდან გამომდინარე, დემოგრაფიული პოლიტიკა, როგორც წესი, მიმართულია შობადობის შემცირების ან გაზრდისაკენ. პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს განვითარებად ქვეყნებთან, ხოლო მეორე შემთხვევაში – განვითარებულ ქვეყნებთან.

განვითარებულ სამყაროში დემოგრაფიული პოლიტიკისადმი განსაკუთრებული ყურადღებით ევროპა გამოირჩევა. აშშ-ში დემოგრაფიული პოლიტიკა, როგორც ასეთი, არ ხორციელდება. ავსტრალიაში დემოგრაფიული პრობლემების გადაწყვეტა იმიგრაციის რეგულირებას უკავშირდება, ხოლო ახალ ზელანდიაში – მოსახლეობის ჯანდაცვის გაუმჯობესებას. რაც შეეხება ევროპას, უნდა აღინიშნოს, რომ აქ შექმნილი “დემოგრაფიული კრიზისი” თითქმის ყველა ევროპული საზოგადოების შემოფოთებას იწვევს. დემოგრაფების პროგნოზით, ევროპის უმეტეს ქვეყანაში დღეს არსებული დემოგრაფიული ტენდენციების შენარჩუნების შემთხვევაში დაახლოებით 130-180 წლის შემდეგ მკვიდრი მოსახლეობიდან აღარავინ დარჩება. ამკარაა, რომ ამ ფონზე ევროპული ქვეყნების მთავრობები და საზოგადოებრიობა შექმნილი ვითარებიდან გამოსავალს ეძებენ.

ევროპის ქვეყნებში დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელების ძირითადად ორგვარი მიდგომა გამოიყენება. პირველი მიდგომა, რომელიც პირობითად შობადობის ნახალისებაზე ირიბ ზემოქმედებად შეიძლება ჩაითვალოს, ითვალისწინებს სახელმწიფოს აქტიურ მონაწილეობას ბავშვთა აღზრდაში. ამ შემთხვევაში სახელმწიფო თავის თავზე იღებს ბავშვთა ჯანდაცვის, განათლებისა და სოციალური უზრუნველყოფის დანახარჯებს. გარდა ამისა, იმ ახალგაზრდა ოჯახებს, სადაც ორი ან მეტი ბავშვი იზრდება, საშუალება აქვთ, ხელსაყრელი, შეღავათიანი პირობებით საბანკო კრედიტები

აიღონ. დემოგრაფიული პოლიტიკის მეორე მიდგომა მიზნად ისახავს მრავალფეროვანი ღონისძიებების, მათ შორის მატერიალური შეღავათებისა და შემწეობების, მეშვეობით ხელი შეუწყოს შობადობის ზრდას. ამ ღონისძიებებს შორის შეიძლება გამოვყოთ შემდეგი:

- დედისთვის ერთჯერადი შემწეობის გაცემა მშობიარობის შემდეგ;
- ოჯახისთვის შემწეობის გაცემა ბავშვის გაჩენიდან 12-18 თვის განმავლობაში;
- მშობლებს ბავშვის გაჩენის შემდეგ ერიცხებათ სახელფასო დანამატი;
- დეკრეტული შვებულება ხელფასის (ასეთის არსებობის შემთხვევაში) შენარჩუნებით;
- დედებისათვის მოქმედებს არასრული სამუშაო დღე სრული ანაზღაურებით;
- ახალგაზრდა ბავშვიანი ოჯახებისათვის ან მარტოხელა დედებისათვის დაწესებულია სპეციალური სოციალური მომსახურება;
- ახალგაზრდა ბავშვიანი ოჯახებისათვის ან მარტოხელა დედებისათვის გათვალისწინებულია კომუნალური შეღავათები;
- ახალგაზრდა ბავშვიანი ოჯახებისათვის ან მარტოხელა დედებისათვის გათვალისწინებულია გრძელვადიანი სესხის გაცემა ბინათმშენებლობისთვის.

განვითარებად ქვეყნებში დემოგრაფიული პოლიტიკის მიზანია, შობადობის დონის შემცირება ან არსებული დონის სტაბილიზაცია მაინც. ამ მიზნის მისაღწევად გამოიყენება ოჯახის დაგეგმვის მეთოდიკა, რაც გულისხმობს ოჯახში 3 და ნაკლები ბავშვის არსებობას. მცირეშვილიანი ოჯახების რაოდენობის ზრდა საშუალებას მისცემს განვითარებად ქვეყნებს, შეიმსუბუქონ ისეთი მწვავე სოციალური პრობლემები, როგორებიცაა სიღარიბე, შიმშილი, ბავშვებს შორის მაღალი სიკვდილიანობა და ა.შ. ამ ქვეყნების მთავრობების სურვილის მიუხედავად, დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელება გაცილებით რთულად მიმდინარეობს, ვიდრე მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში. არსებობს შობადობაზე კონტროლის დაწესების რამდენიმე ხელშემშლელი ფაქტორი, მათ შორის უმნიშვნელოვანესია - რელიგიური. მსოფლიოს ყველა ძირითადი რელიგია, განსაკუთრებით ისლამი და ქრისტიანობა, აბორტების წინააღმდეგი არიან.

ამის გამო, მუსლიმური ქვეყნების დიდ უმრავლესობაში დემოგრაფიული პოლიტიკა საერთოდ არ ხორციელდება. სხვა ხელშემშლელი ფაქტორებიდან აღსანიშნავია მატერიალური რესურსების სიმწირე. განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობას არ გააჩნია შესაბამისი სახსრები, რომ დემოგრაფიული პოლიტიკით გათვალისწინებული ღონისძიებების განხორციელება დააფინანსოს. მოსახლეობის განათლების დაბალი დონე დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარებისთვის კიდევ ერთი დაბრკოლებაა. განვითარებადი სამყაროს მოსახლეობის დიდი ნაწილი ოჯახის დაგეგმვის ან დემოგრაფიული პოლიტიკის სხვა ღონისძიებების სამომავლო ეფექტს ძალზე რთულად აღიქვამს. ამ ღონისძიებებს ისინი უნდობლობით ეკიდებიან.

განვიხილოთ დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელების ოთხი შემთხვევა ინდოეთის, ჩინეთის, რუსეთისა და ჩეხეთის მაგალითებზე.

ჩინეთში დემოგრაფიული პოლიტიკა, კერძოდ, ოჯახის დაგეგმვა სახელმწიფო პოლიტიკის ერთ-ერთი პრიორიტეტია. ჩინეთმა დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარება ჯერ კიდევ 1950-იანი წლებში დაიწყო, თუმცა 1980-იან წლებამდე ეს პოლიტიკა სპონტანურ და არათანამიმდევრულ ხასიათს ატარებდა, რის გამოც მისი ძირითადი მიმართულებები სშირად იცვლებოდა. 1980-81 წლებში ჩინეთმა რამდენიმე მნიშვნელოვანი საკანონმდებლო აქტი მიიღო. მათ შორის, კანონი “ქორწინების შესახებ”, რომლის მიხედვითაც საქორწინო ასაკი გაიზარდა 20-დან 22 წლამდე მამაკაცებისა და 18-დან 20 წლამდე ქალებისათვის. 1981 წლიდან ქვეყანაში შობადობის დაგეგმვის სახელმწიფო კომიტეტი ფუნქციონირებს. ოჯახის დაგეგმვის ძირითადი მიმართულებებია: ადრეული ქორწინების პრევენცია, ოჯახში ბავშვების გაჩენას შორის დროის ხანგრძლივობის გაზრდა და ერთშვილიანი ოჯახების ნახალისება. ოჯახის დაგეგმვის პოლიტიკამ დადებითი შედეგები გამოიღო. თუ, XX ს.-ის 60-იანი წლების დასაწყისში ჩინეთის მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდის მაჩვენებელი 2%-ს აღემატებოდა, იმავე საუკუნის ბოლოს ეს მაჩვენებელი 0,9%-მდე შემცირდა. შობადობის შემცირების პროცესმა, გარკვეული დადებითი მხარეების გარდა, დემოგრაფიული პოლიტიკის უარყოფითი მხარეებიც წარმოაჩინა. ჩინელი ერი ჯერ კიდევ 1950-იან წლებში მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე ახალგაზრდა იყო. მისი საშუალო ასაკი 30 წელს შეადგენდა, ხოლო შობადობაზე კონტროლის დაწესების შედეგად ეს მაჩვენებელი შემდგომი 40 წლის განმავლო-

ბაში მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ამჟამად ჩინეთის მოსახლეობის დაახლოებით 8%-ს ის ადამიანები შეადგენენ, რომელთა ასაკი 60 წელს აღემატება ანუ მიმდინარეობს ერის დაბერების პროცესი. 1980-იანი წლების დასაწყისში ჩინეთის ხელისუფლება იმედოვნებდა, რომ 2000 წლისათვის მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა თითქმის ნულოვანი გახდებოდა, მაგრამ ამგვარ ოპტიმიზმს განხორციელება არ ეწერა. 1980-იანი წლების ბოლოდან ჩინეთში დაიწყო ეკონომიკური რეფორმა, რომლის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებას მინაზე კერძო საკუთრების შემოღება წარმოადგენდა. ამ რეფორმის შედეგად ქვეყნის სასოფლო მოსახლეობის დიდმა ნაწილმა მიიღო ან გაიფართოვა მიწის ნაკვეთები. შესაბამისად, გაიზარდა გლეხთა შემოსავალი, რომელიც, ერთი მხრივ, სავსებით საკმარისია მრავალშვილიანი ოჯახის გამოსაკვებად, ხოლო, მეორე მხრივ, რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, ის გაცილებით აღემატება მცირეშვილიანი ოჯახებისათვის დაწესებულ მატერიალურ შეღავათებს. ამის შედეგად, ბევრმა ოჯახმა შობადობაზე კონტროლის განხორციელებაზე ხელი აიღო და მრავალშვილიანობის ტრადიციის აღდგენას შეუდგა. როგორც ვხედავთ, ეკონომიკურმა, კერძოდ, მიწის რეფორმამ ჩინეთში დიდი საფრთხის წინაშე დააყენა სახელმწიფო დემოგრაფიული პოლიტიკის განხორციელება. ექსპერტების ვარაუდით, ჩინეთში მომდევნო ორი ათეული წლის განმავლობაში მოსალოდნელია მოსახლეობის რაოდენობის ტემპის შემდგომი ზრდა.

ინდოეთი, მოსახლეობის რაოდენობის მხრივ, მსოფლიოში ჯერ-ჯერობით მეორე ადგილზეა, თუმცა სულ მალე ის გლობალური ლიდერი გახდება. ჩვენს პლანეტაზე ყველაზე მეტი ადამიანი სწორედ ინდოეთში იბადება. აქ ყოველდღიურად დაახლოებით 44 ათასი ბავშვი ჩნდება, რაც იმას ნიშნავს, რომ ყოველწლიურად ინდოეთის მოსახლეობას დაახლოებით 16 მილიონი ადამიანი ემატება. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ ინდოეთი ეკონომიკურად განვითარებული ქვეყნების რიცხვს არ მიეკუთვნება, ნათელი გახდება, რომ ჭარბმოსახლეობა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას ბევრ დაბრკოლებას უქმნის.

ინდოეთი პირველი განვითარებადი ქვეყანა იყო, რომელმაც შობადობაზე კონტროლი სახელმწიფო რანგში აიყვანა. 1951 წლიდან შობადობაზე კონტროლის განხორციელება ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ხუთწლიანი გეგმის ნაწილი გახდა. უნდა აღინიშნოს, რომ ინდოეთის ხელისუფლება დემოგრაფიული

პოლიტიკის განხორციელებაში საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში ანტიჰუმანურ მეთოდებს იყენებდა. კერძოდ, საქმე ეხება ადამიანთა ძალდატანებით სქესობრივ სტერილიზაციას.²

1977 წელს ინდოეთის ხელისუფლებამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა დემოგრაფიულ პოლიტიკაში. აიკრძალა ძალდატანებითი სტერილიზაცია და იგი ნებაყოფლობითი ფორმით შეიცვალა. გარდა ამისა, მეტი ყურადღება დაეთმო კონტრაცეპტული (ჩასახვის სანინალმდეგო) საშუალებების გამოყენებასა და მცირეშვილიანობის აგიტაციას. ქვეყნის მასშტაბით ფუნქციონირება დაიწყო ოჯახის დაგეგმვის ათასობით ცენტრმა. ამ ცენტრების მეცადინეობით ინდოეთში 1980-იანი წლების შუა პერიოდიდან მოყოლებული ნებაყოფლობითი სტერილიზაცია ყოველწლიურად უტარდებოდა დაახლოებით 5 მილიონ ადამიანს, ხოლო უკანასკნელი 30 წლის განმავლობაში კონტრაცეპტული საშუალება გამოიყენა დაახლოებით 60 მილიონმა ქალმა. დემოგრაფიული პოლიტიკის სხვა ღონისძიებებიდან აღსანიშნავია ქორწინების ასაკის გაზრდა. 1950 წლებში ეს ასაკი შეადგენდა ქალებისთვის 15 წელს, ხოლო მამაკაცებისათვის 22 წელს. 1960-იან წლებში ქალის საქორწინო ასაკი გაიზარდა 17 წლამდე, ხოლო 1970 წლებში – 18 წლამდე.

ზემოთ აღნიშნული დემოგრაფიული პოლიტიკის ღონისძიებებმა გარკვეული შედეგი გამოიღო. თუ 1961 წელს შობადობა შეადგენდა 42‰-ს, 2005 წელს იგი 22‰-მდე შემცირდა. შეიძლება დავასკვნათ, რომ ინდოეთმა გაიარა “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზა, თუმცა მოსახლეობის წლიური ზრდის საგრძნობ შემცირებაზე საუბარი ჯერ კიდევ ნაადრევია. არ გამართლდა ინდოეთის მთავრობისა და საერთაშორისო ექსპერტების ვარაუდი იმის თაობაზე, რომ ქვეყნის მოსახლეობის წლიური ზრდის ტემპი XXI საუკუნის დასაწყისისათვის 1%-მდე შემცირდებოდა. სინამდვილეში ინდოეთის მოსახლეობის საშუალო წლიურმა ზრდამ ახალი ათასწლეულის დასაწყისში 1,5% შეადგინა. ქვეყანაში შობადობის დონის რადიკალურ შემცირებას ხელს უშლის რამდენიმე ფაქტორი, მათ შორის რელიგიური (ინდუისტური იდეოლოგია მხარს უჭერს მრავალშვილიანობას), ინდოელ

² სტერილიზაციის დროს ქირურგიული ჩარევის შედეგად ადამიანი კარგავს ბავშვის ჩასახვის უნარს, თუმცა მას სქესობრივი ფუნქციის ჰორმონალური რეგულაციის თვისებები უნარჩუნდება. ძალდატანებითი სქესობრივი სტერილიზაცია შეიძლება განვიხილოთ, როგორც გენოციდის ერთ-ერთი ფორმა. მეორე მსოფლიო ომის დროს ფაშისტური გერმანია ამ მეთოდს სამხედრო ტყვეების მიმართ იყენებდა.

ქალთა უუფლებო მდგომარეობა საზოგადოებასა და ოჯახში, საზოგადოების განათლების დაბალი დონე, ქვეყნის სუსტი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება, დემოგრაფიული პოლიტიკის სრულყოფილი განხორციელებისათვის აუცილებელი ფინანსური საშუალებების ნაკლებობა.

რუსეთი იმ ქვეყანათა რიგს მიეკუთვნება, სადაც XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან შობადობის მკვეთრი შემცირება აღინიშნება. ამ პრობლემამ განსაკუთრებული აქტუალობა საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ შეიძინა. რუსი დემოგრაფების შეფასებით უკვე ჩვენი საუკუნის შუაში რუსეთის მოსახლეობა 50%-ით შემცირდება და მისი მოსახლეობის რიცხვი აღნიშნული დროისათვის 100 მილიონი გახდება. რუსეთი მრავალეთნიკური ქვეყანაა და მასში მცხოვრებ სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფისათვის მოსახლეობის გამრავლების განსხვავებული რეჟიმი და მახასიათებელი. იმ დროს, როდესაც რუსეთის მუსლიმების რაოდენობა ბუნებრივი მოძრაობის დადებითი მაჩვენებლის გამო საგრძნობი ტემპით იზრდება, ეთნიკური რუსების რაოდენობა კატასტროფული ტემპით მცირდება. ამ ტენდენციის შენარჩუნების შემთხვევაში დაახლოებით 50 წლის შემდეგ ეთნიკური რუსები მთელი ქვეყნის მოსახლეობის მხოლოდ ნახევარს შეადგენენ. რუსეთის მთავრობა იმედოვნებდა, რომ შექმნილი რთული სიტუაციიდან ერთ-ერთი გამოსავალი ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკებიდან ეთნიკური რუსების დაბრუნება იქნებოდა. 1990-იან წლებში ისტორიულ სამშობლოში მილიონობით ეთნიკური რუსი დაბრუნდა, თუმცა ეს პროცესი 2000 წლისათვის პრაქტიკულად დასრულდა და მას დიდი დემოგრაფიული ეფექტი არ ქონია, რადგან მრავალშვილიანობა არც რუსეთის ფარგლებს გარეთ მცხოვრები ეთნიკური რუსებისთვის იყო დამახასიათებელი. შესაბამისად, მათი ჩამოსვლით რუსეთში დემოგრაფიული სიტუაცია რადიკალურად არ შეცვლილა. ამასთან, უკანასკნელი 15-20 წლის განმავლობაში, განსაკუთრებით 15-60 წლის ასაკის ადამიანებში, სიკვდილიანობის დონე მკვეთრად გაიზარდა. ამ ასაკში გარდაცვლილ ადამიანთა შორის 80%-ს მამაკაცები შეადგენენ. მამაკაცთა მზარდი სიკვდილიანობა პირდაპირ აისახა მათი სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელზე. აღსანიშნავია, რომ რუსეთში ქალები საშუალოდ 12 წლით მეტ ხანს ცოცხლობენ, ვიდრე მამაკაცები. იმ შემთხვევაში, თუ რუსეთში დემოგრაფიული სიტუაცია არ გაუმჯობესდება, მაშინ 10-15 წლის შემდეგ ქვეყანა სამუშაო ძალის მნიშვნელოვანი დეფიციტის წინაშე აღმოჩნდება. ამ დეფიციტის აღმოფხვრა კი სხვა ქვეყნებიდან დიდი რაოდენობის

მუშახელის შემოყვანით იქნება შესაძლებელი, რაც ისედაც რთულ ეთნოდემოგრაფიულ სიტუაციას კიდევ უფრო დაამძიმებს.

ცხადია, რუსეთის ხელისუფლება ცდილობს გარკვეული ღონისძიებების განხორციელების მეშვეობით დემოგრაფიული სიტუაციის გაუმჯობესებას. 2001 წელს რუსეთის მთავრობამ შეიმუშავა დემოგრაფიული განვითარების კონცეფცია, რომლის პრიორიტეტულ მიმართულებებს სიკვდილიანობის დონის შემცირება და შობადობის დონის სტაბილიზაცია წარმოადგენს. ქვეყნის ხელისუფლებას კარგად ესმის, რომ ამ მიზნების მიღწევა შეუძლებელია უახლოეს მომავალში მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლების გარეშე. რუსეთის ხელისუფლებას ამისათვის შესაბამისი ფინანსური საშუალებები გააჩნდა. 2000-იანი წლების პირველ ათწლეულში, ნავთობსა და ბუნებრივ გაზზე ფასის ზრდის ზრდის შედეგად, ქვეყანამ დიდი მოგება ნახა. ენერგომატარებლებით ექსპორტის შედეგად მიღებული შემოსავალი რუსეთის სტაბილიზაციის ფონდში იყრიდა თავს, რომელიც 2008 წლისთვის 156 მილიარდი აშშ დოლარი შეადგინა. ამ თანხების სწორი გამოყენების შემთხვევაში რუსეთს შეეძლო თავისი მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების დონის ამაღლება და დემოგრაფიული სიტუაციის გაუმჯობესება. რუსეთში დაწესდა ბავშვის ყოველთვიური შემწეობები, დაახლოებით 3-6 ამერიკული დოლარის ეკვივალენტის ოდენობით, ხოლო ბავშვის შექმნის შემდეგ, ვიდრე ის 18 თვის ასაკის არ შესრულდება, ოჯახი იღებს დაახლოებით 500 რუსულ რუბლს (დაახლოებით 20 ამერიკული დოლარი). მაგრამ, ამგვარი თანხები არასაკმარისია, რომ ახალგაზრდა ოჯახებს ბევრი ბავშვის ყოლის სტიმული გაუჩნდეთ. რუსი მეცნიერები და ექსპერტები სამართლიანად ვარაუდობენ, რომ შობადობის ამაღლების ყველაზე ეფექტური საშუალება იქნებოდა ახალგაზრდა ოჯახების საბინაო პირობების გაუმჯობესება, კერძოდ, ბინათმშენებლობის მიზნით მათთვის გრძელვადიანი შეღავათიანი იპოთეკური სესხების მიცემა. ამ იდეის ხორცშესხმა საკმაოდ დიდ დაფინანსებასთან არის დაკავშირებული და ის რეალურად შესრულებადი მხოლოდ მაშინ იქნებოდა, თუკი რუსეთის მთავრობა სტაბილიზაციის ფონდის თანხებს გამოიყენებდა. სინამდვილეში, რუსეთის ხელისუფლება სხვა გზით წავიდა. 2008 წელს სტაბილიზაციის ფონდი გარდაიქმნა, ხოლო არსებული თანხები ძირითადად ქვეყნის შეიარაღების გაძლიერებაში დაიხარჯა.

ევროპის ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში ხელისუფლება საკმაოდ აქტიურ დემოგრაფიულ პოლიტიკას განახორციელებდა. სოციალისტური ბანაკის დაშლისა და ევროპაში კომუნისტური

მმართველობის გაუქმების შემდეგ ამ ქვეყნებმა დემოგრაფიული პოლიტიკის ტრადიციები შეინარჩუნეს. ჩეხეთი ერთ-ერთი იმ ქვეყანათაგანია, სადაც სახელმწიფო კომპლექსური ღონისძიებების შედეგად ცდილობს, ხელი შეუწყოს შობადობის დონის ამაღლებას. ჩეხეთის დემოგრაფიული პოლიტიკა მოიცავს, როგორც შობადობის ნახალისების პირდაპირ, ისე ირიბ ფორმებს. პირდაპირი ფორმა გულისხმობს იმ მატერიალურ შემწეობებს, რომელსაც სახელმწიფო უხდის დედას ან ორივე მშობელს ბავშვის გაჩენის შემდეგ. კერძოდ, პირველი ბავშვის გაჩენისთანავე ოჯახი (მარტოხელა დედა) იღებს შემწეობას დაახლოებით 150 ამერიკული დოლარის ოდენობით; მეორე ბავშვის გაჩენის შემდეგ ორივე შვილზე – დაახლოებით 500 დოლარს; ხოლო მესამეს გაჩენის შემდეგ სამივე შვილზე – 900 დოლარს; მეოთხე ბავშვის გაჩენის შემდეგ ოთხივე შვილზე – 1 300 დოლარს; ყოველი შემდგომი ბავშვის გაჩენის შემდეგ უკანასკნელ თანხას ყოველთვიურად დაახლოებით 220 დოლარი ემატება. აღსანიშნავია, რომ ბავშვის ოჯახი აღნიშნულ თანხებს ბავშვის დაბადებიდან შემდგომი 15 წლის განმავლობაში ყოველთვიურად იღებს. დედის დეკრეტული შვებულება 28 კვირით განისაზღვრება. ამ ხნის განმავლობაში მას ხელფასის 90% უნაზღაურდება. ამ ვადის ამონურვის შემდეგ მშობელს უფლება აქვს, გაიგრძელოს დეკრეტული შვებულება კიდევ ერთი წლით, თუ მას პირველი შვილი ეყოლა და ორი წლით, თუ მას მეორე შვილი ეყოლა. ამ პერიოდში დედა (მშობელი) სახელმწიფოსგან შემწეობის სახით დღეში 6-8 დოლარს იღებს. გარდა ამისა, ოჯახი შვილის დაბადებიდან შემდგომი ოთხი წლის განმავლობაში სახელმწიფოსგან ყოველთვიურ, დაახლოებით 80 დოლარის ოდენობის, შემწეობას იღებს. გარდა მატერიალური ნახალისებებისა, სახელმწიფო დემოგრაფიული პოლიტიკის გატარებაში შეღავათების არაპირდაპირ ფორმასაც იყენებს. ახალგაზრდა ბავშვიან ოჯახებს, ბინათმშენებლობისა და ავეჯის შეძენის მიზნით, საშუალება აქვთ, ბანკიდან შეღავათიანი სესხები აიღონ. გარდა ამისა, დედას, რომელსაც 15 წლამდე ასაკის შვილი ჰყავს, სამუშაო დრო დღეში ნახევარი საათით უმცირდება.

ჩეხეთში რთული დემოგრაფიული სიტუაციაა, თუმცა მთავრობის მცდელობამ გარკვეული შედეგი გამოიღო – ბოლო 10 წლის განმავლობაში მოსახლეობის რაოდენობის დინამიკა სტაბილური გახდა.

2.7 მოსახლეობის დინამიკის პროგნოზირება

მოსახლეობის რაოდენობის სწრაფი ზრდის შედეგად მსოფლიოს მთელ რიგ რეგიონებსა და ქვეყნებში წარმოიშვა ჭარბმოსახლეობის პრობლემა. მალთუსის თეორიის მიმდევრები დღემდე ამტკიცებენ, რომ მოსახლეობის ზრდის მაღალი ტემპი სოციალურ-ეკონომიკურ და ჰუმანიტარულ კატასტროფას უქადის მთელ ჩვენს პლანეტას, განსაკუთრებით კი მის განვითარებად ნაწილს. მოსახლეობის რაოდენობის ზრდის პროგნოზირება ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნეში დაიწყო. დემოგრაფიულმა პროგნოზირებამ განსაკუთრებული აქტუალობა შეიძინა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, როდესაც მსოფლიოს დიდი ნაწილი “დემოგრაფიული აფეთქების” ფაზაში შევიდა.

დემოგრაფიული პროგნოზი მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის მეცნიერულად დასაბუთებული ვარაუდია, რომლის მთავარ ამოცანას წარმოადგენს მოსახლეობის მომავალი დემოგრაფიული სურათის დადგენა. დემოგრაფიული პროგნოზის გაკეთებისას მეცნიერები იყენებენ არსებულ ფაქტებს, ციფრებსა და თეორიულ გამოცდილებას, ასევე, რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია - სამეცნიერო ინტუიციას. გამომდინარე იქიდან, რომ დემოგრაფიული სიტუაცია მჭიდროდ უკავშირდება სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ პროცესებს, პროგნოზირების დროს განსაკუთრებულად ღირებულია მოვლენების შესაძლო განვითარების კომპლექსური ხედვა.

დემოგრაფიული პროგნოზირება მრავალვარიანტულია. პროგნოზის ვარიანტთა სიმრავლეს განაპირობებს ის ფაქტი, რომ ზუსტად არ არის ცნობილი, რომელ კალაპოტში წარიმართება მოსახლეობის აღწარმოების პროცესი. ამდენად, აუცილებელია რამდენიმე ვარიანტის (ვერსიის) შექმნა, რომლებშიც გათვალისწინებული იქნება დემოგრაფიული განვითარების თითქმის ყველა შესაძლო სცენარი. მოსახლეობის აღწარმოების მაჩვენებლების სიდიდის მიხედვით, როგორც წესი, გამოიყენება დემოგრაფიული პროგნოზის სამი ვარიანტი: დაბალი, საშუალო და მაღალი. დაბალი სახის ვარიანტში იგულისხმება, რომ მომავალში მოსახლეობის ზრდა წარიმართება მოსახლეობის აღწარმოების დაბალი მაჩვენებლების საფუძველზე, შესაბამისად, მაღალ ვარიანტში გათვალისწინებულია აღწარმოების

მაღალი მაჩვენებლები, ხოლო საშუალო ვარიანტი, რომელსაც ყველაზე რეალისტურად მიიჩნევენ, წარმოადგენს წინა ორი ვარიანტის გასაშუალოებულ ვერსიას.

ქრონოლოგიური თვალსაზრისით დემოგრაფიული პროგნოზი შეიძლება იყოს: მოკლევადიანი, რაც მოიცავს პერიოდს 5 წლამდე; საშუალოვადიანი – 30 წლამდე, რაც ემთხვევა ერთი დემოგრაფიული თაობის სიცოცხლის ხანგრძლივობას; და გრძელვადიანი. ეს უკანასკნელი გულისხმობს დემოგრაფიული პროგნოზის გაკეთებას 30 და მეტი წლის პერსპექტივით. დემოგრაფთა ნაწილი მიიჩნევს, რომ გრძელვადიანი პროგნოზი არ შეიძლება აღემატებოდეს 60 წელს (რაც მოიცავს ორ დემოგრაფიულ თაობას). მათივე აზრით, უფრო გრძელვადიანი გათვლა იქნება არა პროგნოზი, არამედ უბრალო ვარაუდი.

1960-იან წლებში “რომის კლუბმა” შეიმუშავა მოსახლეობის “ნულოვანი ზრდის” კონცეფცია. ამ კონცეფციის თანახმად, მსოფლიოს ქვეყნების მთავრობებს უნდა განეხორციელებინათ პრაქტიკული ღონისძიებები, რომლებიც შეაჩერებდნენ მოსახლეობის სწრაფ ზრდას, რაც, თავის მხრივ, ხელს შეუწყობდა “დემოგრაფიული აფეთქების” შედეგად გამოწვეული სოციალურ-ეკონომიკური კატაკლიზმების (სიღარიბე, უმუშევრობა, ბუნებრივი რესურსების უკონტროლო გამოყენება, გარემოს დაბინძურება და სხვა) თავიდან აცილებას. აღნიშნული კონცეფციის შემუშავებისას “რომის კლუბი” ეყრდნობოდა “ალარმისტულ” (“საგანგაშო”) დემოგრაფიულ პროგნოზს, რომლის მიხედვითაც XXI საუკუნის შუაში მსოფლიოში დაახლოებით 50 მილიარდი ადამიანი იცხოვრებდა. დღევანდელი გადასახედიდან ადვილი მისახვედრია, რომ ამ პროგნოზს განხორციელება არ უნერია.

იმავედროულად, გაეროს ექსპერტთა ჯგუფმა შეიმუშავა “დემინის მოსახლეობის რაოდენობის სტაბილიზაციის” კონცეფცია. ეს ნაშრომი ეფუძნებოდა ჰიპოთეზას, რომლის მიხედვითაც მომავალში მოსახლეობის ზრდა არათუ შენელებს, არამედ შეწყდება კიდევც. ეს კონცეფცია რეალისტურად შეიძლება შეფასდეს, თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ მსოფლიოში უკვე გამოიკვეთა მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის, ჯანდაცვის, განათლების დონის ამაღლების ტენდენციები. ძირითადი კითხვაა, თუ როდის დადგება მსოფლიოსა და მისი მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის რაოდენობის სტაბილიზაციის პერიოდი, კერძოდ კი, როდის დაიწყე-

ბა აფრიკაში, აზიასა და ლათინურ ამერიკაში დემოგრაფიული გადასვლის მეოთხე, ე.ი. “დემოგრაფიული კრიზისის” ფაზა?

ცხრილი №7

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის დინამიკა 2018-2050 წლებში (პროგნოზის საშუალო ვარიანტი)

	მოსახლეობის რაოდენობა (მილიონებში)		
	2018	2025	2050
ევროპა	742,6	742,5	715,7
ჩრდილოეთი ამერიკა	363,8	382,5	434,6
ლათინური ამერიკა	652,0	693,3	779,8
აზია	4545,1	4799,9	5256,9
აფრიკა	1287,9	1522,3	2527,6
ავსტრალია და ოკეანეთი	41,3	45,1	57,1
მსოფლიო	7632,8	8185,6	9771,8

წყარო: The World Population Prospects: The 2006 Revision. UN Population Division. www.esa.un.org

ამ მნიშვნელოვან შეკითხვას პასუხი რომ გავცეთ, ჯერ უნდა განვიხილოთ, როგორი დემოგრაფიულ ტენდენციებია მოსალოდნელი მსოფლიოში უახლოესი 50 წლის განმავლობაში. ექსპერტები მიიჩნევენ, რომ შემდგომი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში მოსალოდნელია მსოფლიოს მოსახლეობის ზრდის ტემპის მნიშვნელოვნად შემცირება, როგორც გლობალური, ისე რეგიონული მასშტაბით. იმ შემთხვევაში, თუ 2000-2005 წლებში მსოფლიოს მოსახლეობის საშუალო წლიური ზრდა 1,2%-ს შეადგენდა, გაეროს დემოგრაფების პროგნოზით, ეს მაჩვენებელი დაახლოებით 40 წელიწადში 0,4%-მდე, ე.ი. სამჯერ შემცირდება. სპეციალისტები ვარაუდობენ, რომ აღნიშნულ პერიოდში მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდის ტემპის ყველაზე საგრძნობი კლება იქნება ლათინურ ამერიკასა და აზიაში. ამ რეგიონებში მოსალოდნელია მოსახლეობის ზრდის საშუალო წლიური მაჩვენებლის მნიშვნელოვანი შემცირება (ლათინურ ამერიკაში შვიდჯერ, ხოლო აზიაში ექვსჯერ), რაც განპირობებული იქნება მათი მოსახლეობის შობადობის დონის მკვეთრი კლებით. მოსახლეობის რაოდენობის შესამჩნევი ზრდა მხოლოდ აფრიკაში შენარჩუნდება (იხ. ცხრილი №7). შემდგომი 50 წლის განმავლობაში

“შავი კონტინენტის” მოსახლეობა თითქმის 2,5-ჯერ გაიზარდება. მიუხედავად ამისა, შობადობის დონის შემცირების ხარჯზე აფრიკაში ბუნებრივი მატების მაჩვენებელიც მნიშვნელოვნად დაეცემა. მიმდინარე საუკუნის შუა პერიოდში აფრიკის მოსახლეობა ყოველწლიურად საშუალოდ 1,2%-ით მოიმატებს, რაც ამჟამინდელ ანალოგიურ მაჩვენებელზე თითქმის 2-ჯერ ნაკლებია. მიუხედავად იმისა, რომ მსოფლიოს ყველა რეგიონში საგრძნობლად მცირდება ბუნებრივი მატების მაჩვენებელი, მსოფლიოს მოსახლეობის რიცხოვნობის “ნულოვან” ზრდამდე ანუ სტაბილიზაციამდე ჯერ კიდევ დიდი დროა.

მოსახლეობის დინამიკის პროგნოზირება ხდება როგორც მსხვილი გეოგრაფიული ერთეულების (მთელი მსოფლიოს, ცალკეული კონტინენტების ან ქვეყნების), ისე მცირე გეოგრაფიული ერთეულების (რაიონების ან დასახლებული პუნქტების) დონეზე. საკმაოდ გავრცელებულია მოსახლეობის ცალკეული ჯგუფის დინამიკის პროგნოზირება, რასაც ფუნქციონალური პროგნოზირება ეწოდება. მისი მიზანია, ხელი შეუწყოს ვინრო პრაქტიკული ამოცანების გადანყვეტას. ამ შემთხვევაში პროგნოზისტების მიზანია, განსაზღვრონ მოსახლეობის იმ ჯგუფების რაოდენობის დინამიკა, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ ტერიტორიული ერთეულის ან ორგანიზაციების, ფირმების, კორპორაციების ან სხვა სტრუქტურების ცხოვრებაში. ამ სახის პროგნოზი გამოიყენება მოსწავლეების, პენსიონერების, წვევამდებლების, ამომრჩევლების, დასაქმებულთა, კონკრეტული პროდუქციის ან სერვისის მომხმარებლების სამომავლო რაოდენობის დასადგენად. ფუნქციონალური პროგნოზირების შედეგები ფართოდ გამოიყენება იმ ორგანიზაციების მიერ, რომლებიც დაკავებული არიან შეიარაღებული ძალების, ჯანდაცვის, საგანმანათლებლო, სავაჭრო, სატრანსპორტო, საარჩევნო, ეკონომიკური, სოციალური უზრუნველყოფისა და სხვა საკითხების შესწავლითა და გადანყვეტით.

თაბი 3. მოსახლეობის სტრუქტურა და ხარისხი

მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა და მიგრაცია უშუალო ზეგავლენას ახდენს მისი სტრუქტურის (შემადგენლობის) და ხარისხის სპეციფიკაზე. მოსახლეობის სტრუქტურის მრავალფეროვნება განპირობებულია მოსახლეობის ბიოლოგიური, დემოგრაფიული, სოციალური, ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული მახასიათებლებით.

მოსახლეობის სტრუქტურა შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ვერტიკალურ, ისე ჰორიზონტალურ ქრილში. პირველ შემთხვევაში საქმე გვქვია დემოგრაფიულ, სოციალურ, ეკონომიკურ, პოლიტიკურ მახასიათებლებთან, ანუ მოსახლეობის ისეთ ნიშნებთან, რომლებიც საერთოა მსოფლიოს ყველა რეგიონისათვის. მეორე მიდგომა გულისხმობს მსოფლიოს ცალკეული რეგიონის, ქვეყნების მოსახლეობის შემადგენლობაში განსხვავებების გამოვლენას. სხვადასხვა გეოგრაფიული არეალის მიხედვით კი, ადამიანებს განასხვავებენ ბიოლოგიური (რასობრივი) და კულტურული (ეთნიკური, ენობრივი) ნიშნებით.

მეცნიერებაში, მათ შორის გეოგრაფიულ მეცნიერებაში, მოსახლეობის სტრუქტურის დახასიათება, როგორც წესი, ხდება უფრო კონკრეტული მახასიათებლების მიხედვით, კერძოდ, სქესობრივი, ასაკობრივი, განათლების დონის (ცენზის), დასაქმების, რასობრივი, ლინგვისტური, რელიგიური და ა.შ.

სახელმძღვანელოს მოცემულ ნაწილში, ჩვენ გავეცნობით მოსახლეობის სტრუქტურის ზოგად და რეგიონულ თავისებურებებს.

3.1 მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა

სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა მოსახლეობის არა მარტო დემოგრაფიული, არამედ მისი ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სოციალური მახასიათებელია. მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი შემადგენლობა ყალიბდება მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობის პროცესში. შესაბამისად, სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურის ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ მოცემული საზოგადოების გამრავლების (აღწარმოების) დრო-სივრცითი თავისებურებანი.

მოსახლეობის სქესობრივი სტრუქტურა გვიჩვენებს პროპორციას მამაკაცთა და ქალთა შორის. ამ სტრუქტურის ჩამოყალიბებაზე რამდენიმე ფაქტორი მოქმედებს, მაგრამ უმნიშვნელოვანესია შემდეგი ორი:

- მსოფლიოში იბადება უფრო მეტი მამაკაცი, ვიდრე ქალი;
- ქალები უფრო დიდხანს ცოცხლობენ, ვიდრე მამაკაცები.

ბუნების ამ ორი კანონის თანახმად, გამოდის, რომ მოსახლეობის ახალგაზრდა ასაკობრივ ჯგუფებში (20 წლამდე ადამიანებს შორის) მამაკაცები ქალებს ჭარბობენ. ეს მართლაც ასეა, თუ იმ ფაქტს გავითვალისწინებთ, რომ მსოფლიოში ყოველ 100 დაბადებულ გოგონაზე საშუალოდ 104-106 ბიჭი მოდის. ქალებთან შედარებით მამაკაცთა მაღალი სიკვდილიანობის გამო ორივე სქესის წარმომადგენელთა რაოდენობა დაახლოებით 30-40 წლის ასაკში თანაბრდება (აფრიკაში სიკვდილიანობის მაღალი დონის შედეგად ეს თანაფარდობა ყალიბდება დაახლოებით 20-25 წლის ადამიანებში, ხოლო ჩრდილოეთ ევროპაში – დაახლოებით 45-50 წლის ადამიანებში). აქედან გამომდინარე, წესით, ხანშიშესული ასაკის ადამიანებში ქალები მამაკაცებს უნდა ჭარბობდნენ. ეს წესი ვრცელდება მსოფლიოს ყველა მსხვილ რეგიონზე, აზიის გარდა (*იხ. ცხრილი №8*). საქმე ისაა, რომ ქალთა უუფლებო მდგომარეობა ყველაზე თვალსაჩინო აზიაშია. ამ რეგიონში, ქალები ბავშვობიდანვე უაღრესად რთულ სამუშაოებზე არიან დასაქმებულნი, რაც საბოლოოდ მნიშვნელოვნად ამცირებს მათი სიცოცხლის ხანგრძლივობას. აზიის ხარჯზე, მსოფლიოში 65 მილიონით მეტი მამაკაცი ცხოვრობს, ვიდრე ქალი.

რაც შეეხება განვითარებულ სამყაროს, აქ მოსახლეობის სქესობრივ სტრუქტურაში ქალთა სიჭარბე ჩვეულებრივი მოვლენაა.

ცხრილი №8

მოსახლეობის სქესობრივი შემადგენლობა მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მიხედვით (2015 წ.)

რეგიონი	მამაკაცთა რაოდენობა	ქალთა რაოდენობა	ყოველ 100 ქალზე მამაკაცთა რაოდენობა
	მილიონი ადამიანი		
ევროპა	358	383	93,4
აზია	2262	2158	104,8
აფრიკა	596	598	99,7
ლათინური ამერიკა	258	264	97,8
ჩრდილოეთ ამერიკა	154	160	98,0
ავსტრალია და ოკეანეთი	15,5	15,4	100,2
მსოფლიო	3 724	3 659	101,8

წყარო: (WPP, 2017) The World Population Prospects: The 2017 Revision. Total Population by Sex. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

რეგიონებისა და ქვეყნების სქესობრივი სტრუქტურების შედარებისათვის ყველაზე მოსახერხებელია ყოველ 100 ქალზე (ან ყოველ 1000 ქალზე) მამაკაცთა რაოდენობის მაჩვენებლის გამოყენება (მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით, ეს მაჩვენებლები მოცემულია მე-9 ცხრილის ბოლო სვეტში). ასეთი მიდგომა დაგვეხმარება იმის დადგენაში, თუ როგორი ვითარებაა ცალკეულ ქვეყანაში მოსახლეობის სქესობრივი შემადგენლობის მხრივ. როგორც აღინიშნა, მოსახლეობაში მამაკაცთა რაოდენობის სიჭარბით გამოირჩევიან აზიის ქვეყნები. ისეთ ქვეყნებში, როგორებიცაა ავღანეთი, ინდოეთი, ირანი, პაკისტანი, იორდანია, მალაიზია, ბუტანი, ყოველ 100 ქალზე 103-108 მამაკაცი მოდის. მოსახლეობის სქესობრივ სტრუქტურაში დიდი დისბალანსი შეინიშნება იმ ქვეყნებში, სადაც მნიშვნელოვან ბუნებრივ მატებასთან ერთად აღინიშნება ინტენსიურ იმიგრაცია. ასეთი ქვეყნების რიგს მიეკუთვნება ახლო აღმოსავლეთის ენერგო-

მატარებლებით მდიდარი ქვეყნები. აღსანიშნავია, რომ ყატარში ყოველ 100 ქალზე 306(!) მამაკაცი მოდის. მოსახლეობის სტრუქტურაში აღნიშნული სქესობრივი დისბალანსი დამახასიათებელია გაერთიანებული არაბული საემიროების, ქუვეითის, ომანისა და ბაჰრეინისთვის (WPP, 2017).

სქესობრივი სტრუქტურა დარღვეულია იმ ქვეყნებშიც, რომელთა მოსახლეობას უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში გამოაკლდა მამაკაცთა მნიშვნელოვანი ნაწილი ომის ან მასშტაბური ემიგრაციის გამო, ხოლო ბუნებრივი მატება მათში ნულოვანი ან უარყოფითია. ამ ტიპის ქვეყნებს მიეკუთვნება საბჭოთა კავშირის ყოფილი რესპუბლიკები, სადაც ქალთა მიმართ დაფიქსირებულია მამაკაცთა ყველაზე დაბალი რაოდენობა. რუსეთში, უკრაინაში, ბელორუსში, ესტონეთში, ლატვიაში, სომხეთსა და ლიტვაში ყოველ 100 ქალზე 84-89 მამაკაცი მოდის. საქართველოსათვის ეს მაჩვენებელი 91,3-ის ტოლია, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობის სქესობრივი სტრუქტურა არადაამაკმაყოფილებელია (WPP, 2017).

მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურა საშუალებას გვაძლევს, გამოვავლინოთ მოსახლეობის განაწილება ცალკეული ასაკობრივი ჯგუფის მიხედვით. ასაკობრივი სტრუქტურის ზოგადი დახასიათებისას გამოიყენება მოსახლეობის დაყოფა შემდეგ 3 ასაკობრივ ჯგუფად:

- 0-14 წელი – სამუშაომდეელი ასაკის ან ახალგაზრდა ასაკობრივი ჯგუფი;
- 15-59 წელი – შრომის ასაკის ჯგუფი;
- 60 წლის და მეტი – საპენსიო ასაკის ან ხანდაზმული ასაკობრივი ჯგუფი.

მოსახლეობის ასაკობრივი შემადგენლობის ფორმირება რიგი ფაქტორების ზეგავლენით ხდება (მიგრაციები, სოციალურ-ეკონომიკური სიტუაცია, ომები, ეპიდემიები, ბუნებრივი კატაკლიზმები), თუმცა ამ პროცესში გადამწყვეტ როლს ასრულებს შობადობისა და სიკვდილიანობის დონეების დინამიკა. მაგ., თუ უკანასკნელი 10-15 წლის განმავლობაში მოსახლეობის ბუნებრივი მატება მაღალი ტემპით მიმდინარეობდა, ამ შემთხვევაში მოცემული ქვეყნის (რეგიონის, დასახლების) მოსახლეობაში ახალგაზრდა ასაკობრივი ჯგუფის ხვედრითი წილი მაღალი იქნება. მოსახლეობის გამრავლების დაბა-

ლი ტემპის პირობებში მოსახლეობის დაბერება ხდება, შესაბამისად ამ შემთხვევაში სამუშაომდელი ასაკის ჯგუფის ხვედრითი წილი მცირდება, რის შედეგად მთელ მოსახლეობაში საპენსიო ასაკის ჯგუფის პროცენტული მაჩვენებელი იზრდება. მასშტაბური ემიგრაციის არსებობის შემთხვევაში მთელ მოსახლეობაში სამუშაო ასაკის ადამიანების ხვედრითი წილი შემცირდება.

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების ასაკობრივი სტრუქტურის მაჩვენებლების განხილვა საშუალებას გვაძლევს, ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანი გეოგრაფიული განსხვავებები აღმოვაჩინოთ (იხ. ცხრილი №9).

აფრიკა მსოფლიოს ყველაზე ახალგაზრდა რეგიონია, სადაც ახალგაზრდა ასაკის (15 წლამდე) ადამიანები მთელი მოსახლეობის 40%-ზე მეტს შეადგენენ, იმ დროს, როდესაც ევროპისთვის ეს მაჩვენებელი 2,5-ჯერ ნაკლებია. ევროპის მოსახლეობის დაბერებაზე ნათლად მიუთითებს ის ფაქტი, რომ ყოველი მეხუთე ევროპელი საპენსიო ასაკის ადამიანია. შედარებისთვის აღვნიშნავთ, რომ აფრიკაში 60 წელზე უფროსი ადამიანები მოსახლეობის მხოლოდ 5%-ს შეადგენენ.

ცხრილი №9

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურა (2015 წ.)

რეგიონი	ასაკობრივი ჯგუფები (%-ში)		
	0-14 წელი	15- 19 წელი	60+ წელი
ავსტრალია და ოკეანეთი	23,6	60,0	16,4
აზია	24,6	63,8	11,6
აფრიკა	41,0	53,6	5,4
ევროპა	15,8	60,4	23,8
ლათინური ამერიკა	25,6	63,2	11,2
ჩრდილოეთ ამერიკა	18,9	60,4	20,7
მსოფლიო	26,1	61,6	12,3

წყარო: (WPP, 2017) The World Population Prospects: The 2017 Revision. Percentage of Total Population by Broader Age Groups. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

მოსახლეობაში ახალგაზრდა ადამიანების მაღალი ხვედრითი წილით გამოირჩევიან ცენტრალური და დასავლეთ აფრიკის ქვეყ-

ნები. აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთ მათგანში, კერძოდ, უგანდაში, მალიში, ნიგერში, მალავიში, ლიბერიაში ყოველი მეორე ადამიანი 15 წლამდე ასაკისაა. მოსახლეობაში სამუშაომდელი ასაკის ადამიანების ასეთი მაღალი წარმომადგენლობა მნიშვნელოვან სოციალურ-ეკონომიკურ პრობლემებს უქმნის ისედაც ღარიბ აფრიკის სახელმწიფოებს, რომლებსაც არ შეუძლიათ მოზარდი თაობის განათლებით უზრუნველყოფა და მათი შემდგომი დასაქმება. აღსანიშნავია, რომ ნერა-კითხვის არცოდნის და უმუშევრობის ყველაზე მაღალი დონე სწორედ იმ ქვეყნებშია დაფიქსირებული, სადაც 15 წლამდე ასაკის მოზარდები მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენენ.

საგულისხმოა, რომ მსოფლიოს ყველა მსხვილ რეგიონში სამუშაო ასაკის ადამიანები მთელი მოსახლეობის დაახლოებით 60-65%-ს შეადგენენ (გამონაკლისს მხოლოდ აფრიკა წარმოადგენს). სამუშაო ასაკის და დანარჩენი მოსახლეობის ამგვარი შეფარდება ნორმალურ მოვლენად მიიჩნევა. თუმცა, ზოგიერთი ქვეყანა გამოირჩევა 15-59 წლის ადამიანების გადაჭარბებულად მაღალი წილით. ამ ქვეყნებისთვის დამახასიათებელია, ერთი მხრივ, შობადობის მაღალი დონე, ხოლო, მეორე მხრივ, ინტენსიური შრომითი იმიგრაცია. მოსახლეობის ასაკობრივ სტრუქტურაში დისბალანსი წარმოიშობა ქვეყანაში დიდი რაოდენობის სამუშაო ძალის შემოსვლის ხარჯზე. ახლო აღმოსავლეთის 2 ქვეყანაში – არაბთა გაერთიანებულ საემიროებსა და ყატარში შრომის ასაკის ადამიანები მთელი მოსახლეობის 80%-ზე მეტს შეადგენენ. შესაბამისად, აქ მცირეა საპენსიო ასაკობრივი ჯგუფის ხვედრითი წილი – რაც დაახლოებით 2%-ის ტოლია. ზემოთ აღინიშნა, რომ ხანდაზმული ასაკის ადამიანთა წილი დაბალია აფრიკის ქვეყნებში, თუმცა ახლო აღმოსავლეთის ნავთობმომპოვებელი ქვეყნებისგან განსხვავებით, ამ კონტინენტზე ეს მოსახლეობის სიცოცხლის დაბალი ხანგრძლივობითაა გამოწვეული. საპირისპირო მოვლენასთან გვაქვს საქმე ევროპაში. კერძოდ, სიცოცხლის მაღალი ხანგრძლივობა და შობადობის დაბალი დონე ევროპული საზოგადოების „გადაბერების“ მთავარი მიზეზია. პენსიონერთა წილი რეგიონის ზოგიერთ ქვეყანაში (გერმანიაში, შვედეთში, ბელგიაში) დაახლოებით 25%-ს აღწევს, რაც ძალზე არასასურველი მაჩვენებელია (WPP, 2017).

3.2 მსოფლიოს ქვეყნების ტიპოლოგია ბუნებრივი მოძრაობის და მიგრაციის მახასიათებლების მიხედვით

მოსახლეობის გამრავლების და მიგრაციული პროცესების სპეციფიკის გამოვლენის კიდეც ერთი საშუალებაა ქვეყნების სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდების¹ შედარება.

მსოფლიოს ქვეყნების ბუნებრივი მოძრაობისა და მიგრაციის მაჩვენებლების ანალიზმა საშუალება მოგვცა, ეს ქვეყნები პირობითად 6 ძირითად ტიპად დაგვეყო, შესაბამისად, შეიქმნა 6 განსხვავებული კონფიგურაციის სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდა.

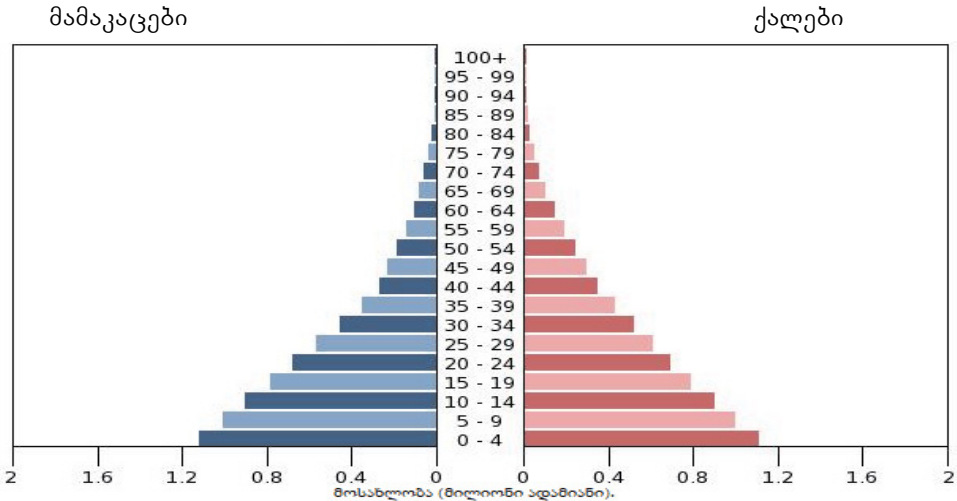
აღნიშნული ტიპოლოგია შემდეგნაირად გამოიყურება:

1. პირველი ჯგუფი: აფრიკის, აზიისა და ლათინური ამერიკის განვითარებადი ქვეყნები (მოდელი - სენეგალი, იხ. ნახ. №6). ამ ჯგუფის ქვეყნებისთვის დამახასიათებელია კლასიკური პირამიდის მოდელი. ძირითადი მახასიათებლები:
 - შობადობის დონე მაღალია, თუმცა ის ეტაპობრივად მცირდება.
 - სიკვდილიანობა შედარებით მაღალია, მაგრამ განუხრელად მცირდება.
 - უმეტესად საგარეო მიგრაციების უარყოფითი სალდო.
 - ახალგაზრდა ასაკის ადამიანების მაღალი ხვედრითი წილი.

¹ მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდის აგება ხდება სქესობრივი და ასაკობრივი ჯგუფების მაჩვენებლების გამოყენებით. პირამიდის ერთ გვერდზე წარმოდგენილია - მამაკაცთა, ხოლო მეორე გვერდზე ქალთა რაოდენობა, რომელიც დალაგებულია 5- წლიანი ასაკობრივი ჯგუფების მიხედვით.

ნახ. №6

სენეგალის მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდა
(2015 წელი)

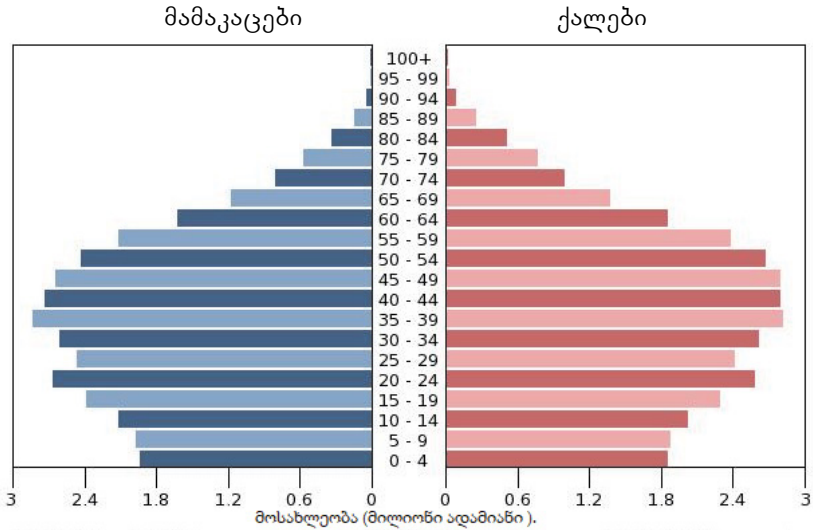
წყარო : Age-sex pyramid of Senegal. The World Factbook. <https://www.cia.gov/index.html>

2. აზიის და ლათინური ამერიკის ქვეყნები, სადაც დაწყებულია შობადობის შემცირება (მოდელი - ტაილანდი, იხ. ნახ. №7).

ძირითადი მახასიათებლები:

- მაღალი ბუნებრივი მატება;
- ამ ჯგუფის ქვეყნებში უმეტესობაში დაბალი სიკვდილიანობა;
- უკანასკნელი 20-25 წლის განმავლობაში აღინიშნა შობადობის სწრაფი კლება.

ტაილანდის მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდა (2015 წელი)

წყარო: Age-sex pyramid of Thailand. The World Factbook. <https://www.cia.gov/index.html>

3. დასავლეთ ევროპის ქვეყნები (მოდელი - ნიდერლანდები, იხ. ნახ. №8)

ძირითადი მახასიათებლები:

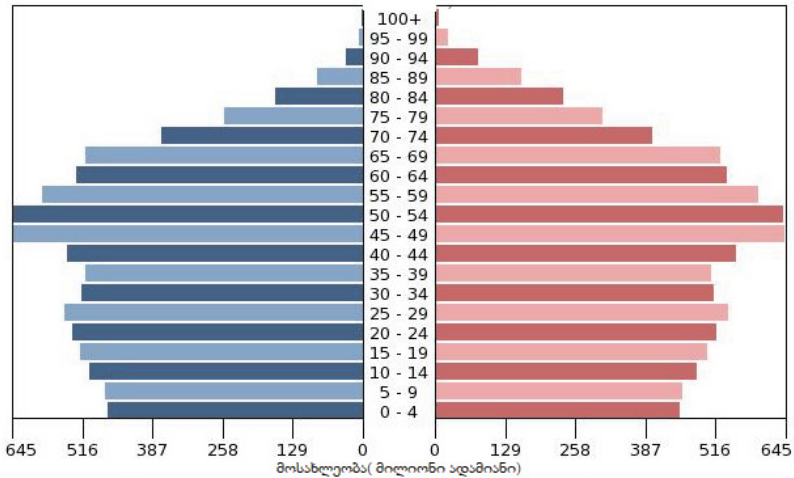
- ბუნებრივი მატების ნულოვანი ან უარყოფითი მაჩვენებლები.
- საგარეო მიგრაციების მნიშვნელოვანი დადებითი სალდო.
- საპენსიო ასაკის ადამიანების ძალიან მაღალი ხვედრითი წილი.

ნახ. №8

ნიდერლანდები მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდა (2015 წელი)

მამაკაცები

ქალები

წყარო: Age-sex pyramid of Nederland. The World Factbook. <https://www.cia.gov/index.html>

4. აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნები (მოდელი - უკრაინა, იხ . ნახ №9).

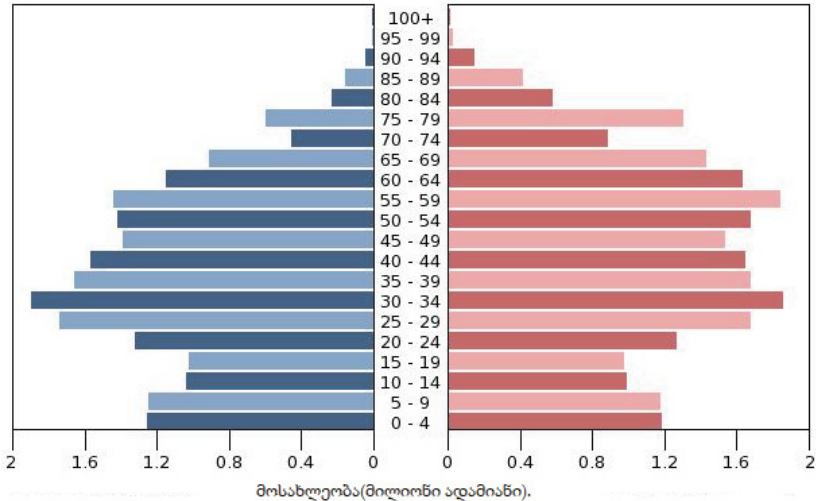
ძირითადი მახასიათებლები:

- როგორც წესი, ბუნებრივი კლება, ზოგ შემთხვევაში უმნიშვნელო ბუნებრივი მატება, მზარდი სიკვდილიანობის დონე;
- როგორც წესი, საგარეო მიგრაციების უარყოფითი სალდო;
- სქესობრივ სტრუქტურაში ქალთა მაღალი ხვედრითი წილი;
- საპენსიო ასაკის ადამიანების მაღალი ხვედრითი წილი.

უკრაინის მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდა
(2015 წელი)

მამაკაცები

ქალები

წყარო: Age-sex pyramid of Ukraine. The World Factbook. <https://www.cia.gov/index.html>

5. ჩრდილოეთ ამერიკისა და ოკეანეთის განვითარებული, ლათინური ამერიკისა და აზიის საშუალოდ განვითარებული ქვეყნები (მოდელი - კანადა, იხ. ნახ. №10).

ძირითადი მახასიათებლები:

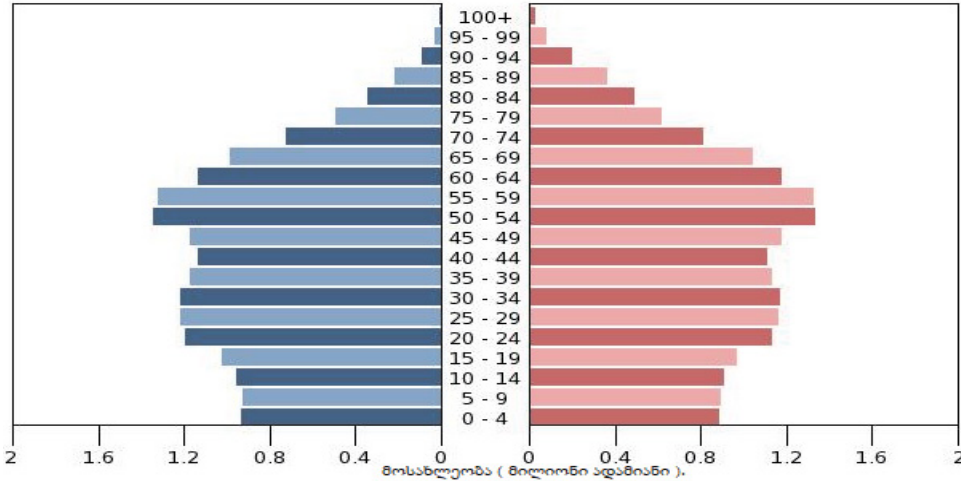
- ზომიერი ბუნებრივი მატება;
- ამ ჯგუფის მაღალგანვითარებული ქვეყნებისთვის დამახასიათებელია საგარეო მიგრაციების მნიშვნელოვანი დადებითი სალდო.

ნახ. №10

კანადის მოსახლეობის სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდა
(2015 წელი)

მამაკაცები

ქალები

წყარო: CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY, <https://www.cia.gov/index.html>

6. ახლო აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთ აფრიკის ენერგომატარებლებით მდიდარი ქვეყნები (მოდელი - გაერთიანებული არაბული საემიროები, იხ. ნახ №11).

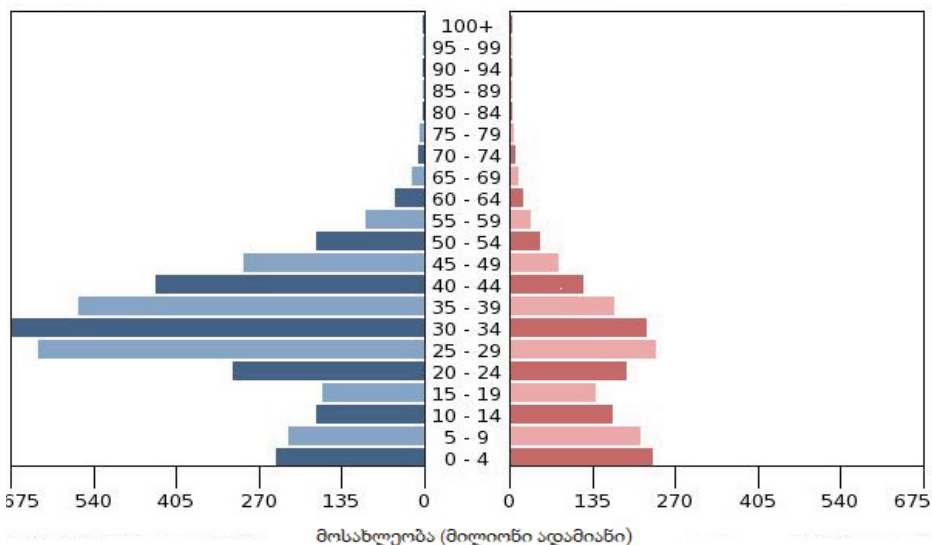
ძირითადი მახასიათებლები:

- დაბალი სიკვდილიანობა, მაღალი ბუნებრივი მატება;
- საგარეო მიგრაციების მაღალი დადებითი სალდო;
- სქესობრივ სტრუქტურაში მამაკაცთა ძალზე მაღალი ხვედრითი წილი;
- საპენსიო ასაკის ადამიანების უაღრესად დაბალი ხვედრითი წილი;
- სამუშაო ასაკის ადამიანების ძალზე მაღალი ხვედრითი წილი.

გაერთიანებული არაბული საემიროების მოსახლეობის
სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდა (2015 წელი)

მამაკაცები

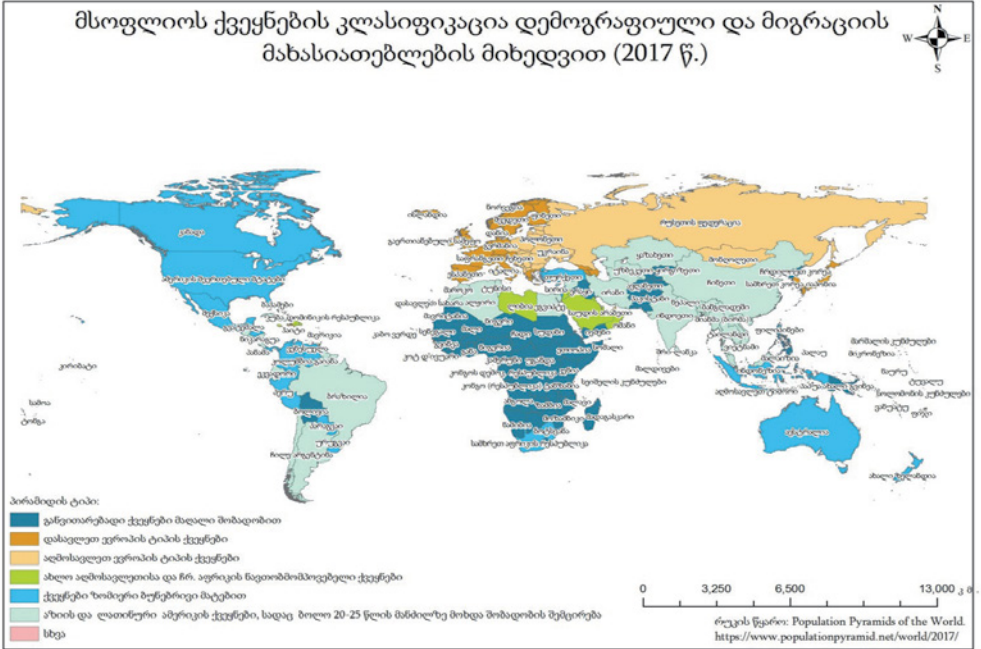
ქალები

წყარო: Age- sex pyramid of United Arab Emirates. The World Factbook. <https://www.cia.gov/index.html>

ქვემოთ მოცემულ რუკაზე (იხ. ნახ.№12) მსოფლიოს ქვეყნები დაყოფილია, ზემოთ აღნიშნული 6 ტიპის ბუნებრივი მოძრაობისა და მიგრაციის მახასიათებლების მიხედვით.

ნახ. №12

უნდა აღინიშნოს, რომ მსოფლიოს ცალკეული რეგიონის თუ ქვეყნების სქესობრივ-ასაკობრივი სტრუქტურა საკმაოდ დინამიკური მოვლენაა. მისი ცვლილება პირდაპირ უკავშირდება დემოგრაფიულ და მიგრაციულ პროცესებთან. აქედან გამომდინარე, ჩვენ მიერ შემოთავაზებული სქესობრივ-ასაკობრივი პირამიდების ტიპოლოგია 10-15 წლის შემდეგ ახალ სახეს მიიღებს.

3.3 მოსახლეობის ხარისხის სოციალურ-დემოგრაფიული მახასიათებლები

მოსახლეობის ხარისხი წარმოადგენს მოსახლეობის სოციალურ-დემოგრაფიული, გეოგრაფიული და დემოკრატიული მახასიათებლების პირობით სისტემას. ეს სისტემა მოიცავს ისეთ კომპონენტებს, როგორებიცაა შრომისუნარიანი ასაკის მოსახლეობა, მოსახლეობის სოციალური შემადგენლობა, მოსახლეობის ჯანდაცვისა და განათლების დონე, სიცოცხლის ხანგრძლივობა, პროფესიული სტრუქტურა, ბუნებრივ-კლიმატური პირობები და სხვა (Демографический словарь, 1985: 183). მოსახლეობის ხარისხის თანამედროვე დასავლურ კვლევებში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა მოცემული საზოგადოების დემოკრატიზაციის დონის შესწავლას.

მოსახლეობის ხარისხი მეტწილად არის დამოკიდებული ქვეყნის (ტერიტორიის, ადგილის) სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონეზე, გარემოს დაცვის ხარისხზე, ბუნებრივ-გეოგრაფიულ პირობებზე, საზოგადოების ტრადიციებზე, ყოფითი კულტურის დონეზე, ასევე, პოლიტიკური რეჟიმის დემოკრატიულობასა და სამოქალაქო საზოგადოების თავისუფლებაზე.

ამ თავში ყურადღებას გავამახვილებთ მოსახლეობის ზოგიერთ სოციალურ-დემოგრაფიულ მახასიათებელზე, კერძოდ, მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობაზე, ჯანდაცვის ხარისხსა და განათლების დონეზე.

სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობა ადამიანთა სიკვდილიანობის განზოგადებულ მაჩვენებელს წარმოადგენს. მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი მიუთითებს მოცემული ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური და/ან ჯანდაცვის სისტემის განვითარების დონეზე. ქვეყნის, რეგიონის მოსახლეობის ხარისხის ან დემოგრაფიული სიტუაციის დახასიათებისას ყველაზე ხშირად იყენებენ ტერმინს “სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა”, თუმცა სამეცნიერო თვალსაზრისით უფრო კორექტულია “სიცოცხლის მოსალოდნელი საშუალო ხანგრძლივობა”. საქმე ისაა, რომ სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მაჩვენებელი ასახავს არა არსებულ სიტუაციას, არამედ გვაჩვენებს, როგორი იქნება ახლად დაბადებული თაობის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა. მაგ.,

2010-2015 წლებში შვედეთში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა განისაზღვრა 82 წლით. ეს არ ნიშნავს იმას, რომ შვედეთის მოქალაქეები საშუალოდ ამდენ ხანს იცოცხლებენ. ეს მაჩვენებელი გავრცელდება ძირითადად იმ ადამიანებზე, რომლებიც 0-5 წლის არიან ან შემდგომი 5 წლის განმავლობაში დაიბადებიან. ამასთან, ეს მაჩვენებელი ძალაში იქნება იმ შემთხვევაში, თუ მომავალი ათწლეულების განმავლობაში შვედეთში სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური ან ეკოლოგიური სიტუაცია იმდენად არ შეიცვლება, რომ ეს უარყოფითად აისახოს სიკვდილიანობის დონეზე.

მეცნიერები ამტკიცებენ, რომ იდეალურ ვითარებაში ადამიანს 110-130 წელი შეუძლია იცოცხლოს, მაგრამ მრავალი ბიოლოგიური და სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორების ზემოქმედების შედეგად ეს მაჩვენებელი ვერ მიიღწევა.

ადამიანის სიცოცხლის ხანგრძლივობა კაცობრიობის მთელი ისტორიის განმავლობაში განუხრელად იზრდებოდა (გამონაკლისს წარმოადგენს მასშტაბური ომებისა და საყოველთაო ეპიდემიების პერიოდები). ანტიკურ ეპოქაში ადამიანები საშუალოდ 25-30 წელს ცოცხლობდნენ. ორი საუკუნის წინ მსოფლიოში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა დაახლოებით 40 წელს შეადგენდა (*Максаковский В., 2004: 113*). 1950 წლიდან დღემდე სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი მსოფლიოში 46-დან 71 წლამდე გაიზარდა. XX საუკუნეში სიცოცხლის ხანგრძლივობის საგრძნობი ზრდის ტენდენცია განაპირობა მეცნიერებისა და ტექნიკის, განსაკუთრებით კი, ფარმაცევტული პროდუქციის წარმოების მიღწევებმა, რამაც მოსახლეობის სამედიცინო მომსახურებისა და სანიტარულ-ჰიგიენური დონის გაუმჯობესება გამოიწვია. ეს ტენდენცია 50 წლის განმავლობაშიც შენარჩუნდება. დემოგრაფების პროგნოზით, 2050 წლისათვის მსოფლიოში მოსახლეობის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მაჩვენებელი 75 წლამდე გაიზრდება (*WPP, 2017*).

სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მსოფლიო მაჩვენებლის საგრძნობი ზრდა აღინიშნა XIX ს.-ის მეორე ნახევრიდან XX ს.-ის 80-იან წლებამდე. შემდეგ ეს ზრდა შენედა და მსოფლიოს რიგ მსხვილ რეგიონებში (ევროპაში, ჩრდილოეთ ამერიკაში, აფრიკაში) მისი სტაბილიზაცია მოხდა. აღსანიშნავია, რომ თუ ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდის შენელება ამ რეგიონების “დემოგრაფიული დაბერებითაა” გამოწვეული. “ახალგაზრდა” აფრიკაში (ჩრდილოეთ აფრიკის გარდა) უკანასკნელი 30 წლის განმავლობაში სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი 9 წლით გაიზარდა, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ამ კონტინენტზე ვერ

მოსხერხდა მოსახლეობის ჯანდაცვის რადიკალური გაუმჯობესება. სამაგიეროდ, უკანასკნელი მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში, სოციალურ-ეკონომიკური პროგრესის წყალობით, სიცოცხლის ხანგრძლივობა მნიშვნელოვნად (დაახლოებით 20 წლით) გაიზარდა.

ცხრილი №10

მოსახლეობის სიცოცხლის (მოსალოდნელი) საშუალო ხანგრძლივობა მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მიხედვით

რეგიონი	სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა		
	1950-1955 წწ.	1985-1990 წწ.	2010-2015 წწ.
ავსტრალია და ოკეანეთი	60,4	70,9	77,9
აზია	41,4	62,3	71,8
აფრიკა	38,4	51,5	60,2
ევროპა	65,6	73,1	77,2
ლათინური ამერიკა	51,4	66,7	74,7
ჩრდილოეთ ამერიკა	68,8	74,9	79,2
მსოფლიო	46,6	62,9	70,8

წყარო: (WPP, 2017). The World Population Prospects: The 2017 Revision. Life Expectancy at Birth. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

მოსახლეობის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის გეოგრაფიაში დიდი განსხვავებებია. ამაზე მეტყველებს ქვემოთ მოცემული მონაცემები (იხ. ცხრილი №11). როგორც ცხრილიდან ჩანს, ოკეანეთი და ევროპის 5 ქვეყანაში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მაჩვენებელი 82 წელზე მეტია. აღსანიშნავია, რომ მსოფლიოს 40-მდე ქვეყანაში სიცოცხლის ხანგრძლივობამ 80 წელს მიაღწია. ქვეყნები სიცოცხლის მაღალი ხანგრძლივობით გვხვდება ჩვენი პლანეტის ყველა კონტინენტზე, გარდა აფრიკისა. ამ მხრივ, სამწუხაროდ, აფრიკა დანარჩენ მსოფლიოს მნიშვნელოვნად ჩამორჩება. სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი აფრიკის 25 ქვეყანაში 60 წელზე დაბალია. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ აფრიკაში მძიმე მდგომარეობა საჰარის სამხრეთით მდებარე ნაწილშია. ჩრდილოეთ აფრიკის ქვეყნების წარმატებები მოსახლეობის ჯანდაცვის გაუმჯობესების სფეროში თვალსაჩინოა. ამ რეგიონში სიცოცხლის ხანგრძლივობის მაჩვენებელი 71 წელზე მეტია, ხოლო ალჟირში, ტუნისსა და მაროკოში ის დაახლოებით 75 წლამდე აღწევს (WPP, 2017).

ცხრილი №11

ქვეყნები მოსახლეობის სიცოცხლის (მოსალოდნელი) საშუალო ხანგრძლივობის ყველაზე მაღალი და დაბალი მაჩვენებლებით (საშუალო 2010-2015 წწ.-ში)

ქვეყნები სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლით	წლები	ქვეყნები სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლით	წლები
იაპონია	83,2	ცენტრ. აფრიკის რესპუბლიკა	49,4
შვეიცარია	82,7	სიერა ლეონე	50,2
ავსტრალია	82,3	ჩადი	51,7
სინგაპური	82,3	კოტ დ'ივუარი	51,7
ისლანდია	82,2	ნიგერია	51,8
ისრაელი	80,0	სომალი	54,9
საფრანგეთი	80,0	სვაზილენდი	54,9
შვედეთი	80,0	სამხრეთ სუდანი	54,9

წყარო: (WPP, 2017) The World Population Prospects: The 2017 Revision. Life Expectancy at Birth. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

საქართველოში სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა 2017 წლის მონაცემებით 73,5 წელს შეადგენდა. ეს არ არის ევროპული დონის მაჩვენებელი, თუმცა უფრო მაღალია, ვიდრე პოსტსაბჭოთა ქვეყნების უმრავლესობის ანალოგიური მაჩვენებელი. საქართველოში მამაკაცების სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა 69,2 წლით განისაზღვრება, ქალების – 77,2 წლით (საქსტატი, 2017). 9 წელი განსხვავება მამაკაცებსა და ქალებს შორის სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობაში ნორმალური მაჩვენებელია. შემოთავაზებული უნდა იწვევდეს სიტუაცია, როდესაც ეს სხვაობა 10 წელზე მეტია (მაგ., რუსეთში ის 12 წელს შეადგენს). ვიმედოვნებთ, რომ საქართველოს მოსახლეობის, განსაკუთრებით შედარებით ახალგაზრდა ასაკის ადამიანების, ინტენსიური ემიგრაცია უარყოფით ზეგავლენას არ იქონიებს სიცოცხლის მოსალოდნელი ხანგრძლივობის დონეზე.

ჯანდაცვასა და სამედიცინო მომსახურებაში არსებული მდგომარეობა, როგორც წესი, პირდაპირ აისახება ქვეყნის მოსახლეობის ხარისხზე. ჯანდაცვის სისტემა წარმოადგენს რთულ კომპლექსს, რომელიც ყალიბდება და ვითარდება სოციალურ-ეკონომიკური და

კულტურული ფაქტორების ზემოქმედებით. მოსახლეობის ჯანმრთელობის მდგომარეობა დამოკიდებულია ქვეყნის ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებზე, მასში სოციალური დაცვის მექანიზმების ეფექტური სისტემის არსებობაზე, მოსახლეობის მატერიალურ კეთილდღეობასა და ჯანდაცვის განვითარებაში ხელისუფლების დაინტერესების ხარისხზე. ეს უკანასკნელი ფაქტორი უაღრესად მნიშვნელოვანია. ზოგიერთი ქვეყანა არ გამოირჩევა ეკონომიკური განვითარების მაღალი დონით, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ხელისუფლება ქვეყნის შემოსავლების მნიშვნელოვან ნაწილს სწორედ ჯანდაცვის განვითარებაზე ხარჯავს. კუბას მოსახლეობის სამედიცინო მომსახურების ერთ-ერთი ყველაზე კარგად განვითარებული სისტემა აქვს, თუმცა, სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების მხრივ ის განვითარებადი ქვეყნების რიცხვს მიეკუთვნება.

მოსახლეობის ჯანდაცვის შეფასება შესაძლებელია მრავალი კრიტერიუმის საფუძველზე. ჩვენ გამოვიყენებთ იმ კრიტერიუმებს, რომლებსაც ასეთ შემთხვევაში პრიორიტეტს ანიჭებენ საერთაშორისო ორგანიზაციები, მათ შორის ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაცია, გაეროს მოსახლეობის ფონდი და მსოფლიო ბანკი.

ქვეყნის ჯანდაცვის დონის საუკეთესო მაჩვენებელია 1 ადამიანის სამედიცინო მომსახურებაზე დახარჯული საშუალო წლიური თანხა. ადამიანის ჯანმრთელობის დაცვაზე დანახარჯების გარკვეული ნაწილი მოდის სახელმწიფო ბიუჯეტიდან გამოყოფილ სახსრებზე, უფრო მნიშვნელოვანი ნაწილი – სამედიცინო დაზღვევაზე. საბოლოოდ, ჯანდაცვის დანახარჯები ქვეყნის მოსახლეობის შემოსავლების ნაწილით იფარება სახელმწიფო ბიუჯეტში გადარიცხული საშემოსავლო და სხვა სახის გადასახადების ან სამედიცინო დაზღვევის პოლისებში გადახდილი თანხის სახით. შესაბამისად, რაც უფრო შემოსავლიანია ქვეყნის მოსახლეობა, მით მეტ თანხას ხარჯავს ის სამედიცინო მომსახურებაზე. ამით შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ მსოფლიოში ერთი ადამიანის ჯანდაცვაზე საშუალოდ ყველაზე დიდი თანხა აშშ-ში იხარჯება. განვითარებული ქვეყნებისგან განსხვავებით განვითარებადი სამყაროს ლარიბ მოსახლეობას საკმარისი შემოსავალი არ გააჩნია იმისთვის, რომ დამაკმაყოფილებელი დონის სამედიცინო მომსახურებით ისარგებლოს. როგორც ქვემოთ მოცემული მონაცემებიდან ჩანს (*იხ. ცხრილი №12*), აფრიკის ბევრ ქვეყანაში ერთი ადამიანის მკურნალობაზე ყოველწლიურად იმაზე ნაკლები თანხა იხარჯება, ვიდრე განვითარებულ ქვეყანაში ექიმთან ვიზიტში.

ცხრილი №12

ქვეყნები 1 ადამიანის ჯანდაცვაზე ყოველწლიური დანახარჯების ყველაზე მაღალი და დაბალი მაჩვენებლებით (2014 წ.)

ქვეყნები 1 ადამიანის ჯანდაცვაზე ყველაზე მაღალი დანახარჯებით	1 ადამიანზე წლიური დანახარჯები (აშშ დოლარი)	ქვეყნები 1 ადამიანის ჯანდაცვაზე ყველაზე დაბალი დანახარჯებით	1 ადამიანზე წლიური დანახარჯები (აშშ დოლარი)
აშშ	9 403	მადაგასკარი	44
ლუქსემბურგი	6 812	ერიტრეა	51
შვეიცარია	6 468	ნიგერი	54
ნორვეგია	6 347	ბურუნდი	58
ნიდერლანდები	5 202	გვინეა	68
შვედეთი	5 219	სამხრეთ სუდანი	73
გერმანია	5 182	ეთიოპია	73
ავსტრია	5 039	ტოგო	76

წყარო: (WHO, 2014) World Health Organization. Total Expenditure on Health Per Capita, 2014. <http://www.who.int/countries/dnk/en/>

ქვეყანაში სამედიცინო მომსახურებისა და ჯანდაცვის განვითარების დონის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ინდიკატორია ჩვილთა სიკვდილიანობა, რომელიც გვიჩვენებს, ყოველ 1000 დაბადებულზე რამდენი 1 წლამდე ასაკის ბავშვი გარდაიცვალა. მე-13 ცხრილის მონაცემები გვიჩვენებს განსხვავებებს განვითარებად და განვითარებულ ქვეყნებს შორის. იმ დროს, როდესაც მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში ჩვილთა სიკვდილიანობის მაჩვენებლები 2-3‰-ს ტოლია, აფრიკისა და აზიის მთელ რიგ ქვეყნების ანალოგიური მაჩვენებელი 70‰-ზე მეტია (The World Factbook, 2017).

საქართველოში ჩვილთა სიკვდილიანობა დაახლოებით 10‰-ს ტოლია, რაც მეტ-ნაკლებად დამაკმაყოფილებელი მაჩვენებელია (საქსტატი, 2017). დსთ-ის ქვეყნებში უმრავლესობაში ჩვილთა სიკვდილიანობის დონე უფრო მაღალია. ჩვილთა სიკვდილიანობის დაბალი დონე ორსული ქალის, ხოლო მშობიარობის შემდეგ დედისა და ახალშობილის ჯანმრთელობის მდგომარეობაზე მუდმივი ზედამხედველობის გზით მიიღწევა. აფრიკისა და აზიის ქვეყნების უმრავლესობაში მოსახლეობის უსახსრობისა და მედიცინის განვითარების დაბალი დონის გამო ჩვილთა სიკვდილიანობა ძალზე მაღალია.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ აფრიკელი ბავშვების უმრავლესობა სამშობიარო სახლებში არ იბადება. აფრიკაში ყოველწლიურად, ფეხმძიმობის ან მშობიარობის პროცესში, დაახლოებით 250 ათასი ქალი კვდება (WHO, 2016).

ცხრილი №13

ქვეყნები ჩვილთა სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი და ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით (2017 წ.)

ქვეყნები ჩვილთა სიკვდილიანობის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით	ჩვილთა სიკვდილიანობა (%-ში)	ქვეყნები ჩვილთა სიკვდილიანობის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით	ჩვილთა სიკვდილიანობა (%-ში)
ავღანეთი	110	იაპონია	2,0
სომალი	95	ისლანდია	2,1
ცენტრალური აფრიკის რესპუბლიკა	86	სინგაპური	2,4
გვინეა-ბისაუ	85	ნორვეგია	2,5
ჩადი	85	ფინეთი	2,5
ნიგერი	81	ბერმუდის კ-ები	2,5
ბურკინა ფასო	72	შვედეთი	2,6
ნიგერია	70	ჩეხეთი	2,6

წყარო: The World Factbook (2017). Infant Mortality Rate: Country Comparison. <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/index.html>

მოსახლეობის ხარისხზე განსაკუთრებულ ზეგავლენას ახდენს მისი განათლების დონე. მოსახლეობის განათლების დონის დახასიათებისას რამდენიმე კრიტერიუმში გამოიყენება, მაგრამ მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია წერა-კითხვის მცოდნეთა რაოდენობის განსაზღვრა.

ცხრილი №14

წერა-კითხვის მცოდნე მოსახლეობა მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით

რეგიონები	წერა-კითხვის მცოდნე 15 წელზე უფროსი ასაკის მოსახლეობა (%-ში)		
	ორივე სქესი	კაცები	ქალები
საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკა	60	69	52
ახლო აღმოსავლეთი და ჩრ. აფრიკა	79	86	72

აღმოსავლეთ აზია და ოკეანეთი	95	97	92
სამხრეთ აზია	67	76	57
ლათინური ამერიკა	92	93	92
მაღალგანვითარებული და დსთ-ის ქვეყნები	99	99	98
მსოფლიო	85	89	81

წყარო: UNESCO Institute for Statistics. Education: Adult Literacy Rate. <https://data.unicef.org/topic/education/literacy/>

მოსახლეობის წიგნიერების მაჩვენებელი საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ, როგორი მდგომარეობაა მოცემულ ქვეყანაში (რეგიონში) სანწყისი განათლების მხრივ. განათლება დაწყებით, საშუალო და უმაღლეს დონეებს მოიცავს. დაწყებით დონეზე, რომელიც 4-5 წელიწადი გრძელდება, ადამიანები წერა-კითხვის საბაზო უნარებს ეუფლებიან. ბევრ განვითარებად ქვეყანაში, სასკოლო განათლება, როგორც წესი, მხოლოდ დაწყებით დონეს მოიცავს.

ცხრილი №15

ქვეყნები წერა-კითხვის არმცოდნე მოსახლეობის ყველაზე მაღალი წილით

ქვეყნები	წერა-კითხვის არმცოდნე (15 წელზე უფროსი ასაკის მოსახლეობის) %	
	მთელი მოსახლეობა	ქალები
ნიგერი	85	91
გვინეა	75	88
სამხ. სუდანი	73	81
ბენინი	71	82
ბურკინა ფასო	71	78
მალი	69	80
ავღანეთი	68	82
ცენტრ. აფრიკის რესპუბლიკა	63	76
ჩადი	62	71
ეთიოპია	61	71

წყარო: Literacy Rate: List of Countries. <https://www.worldatlas.com/articles/the-highest-literacy-rates-in-the-world.html>

საერთაშორისო ორგანიზაციებმა, უპირველეს ყოვლისა კი იუნესკომ, უკანასკნელი 50-60 წლის განმავლობაში დიდი შრომა გასწიეს განვითარებად ქვეყნებში უნიგნურობის დაძლევის საქმეში. 1950 წელს მსოფლიოში წერა-კითხვის უცოდინარი ადამიანები მთელი მოსახლეობის 44%-ს შეადგენდნენ, ამჟამად, ეს მაჩვენებელი 19%-ზე ჩამოვიდა (UNESCO Institute for Statistics, 2017). მიუხედავად ამისა, მსოფლიოს ცალკეული რეგიონის მოსახლეობის ნიგნიერების მაჩვენებელი მისაღები დონისგან შორს არის (იხ. ცხრილი №15).

განვითარებად სამყაროში წერა-კითხვის არმცოდნე მოსახლეობის ხვედრითი წილი კვლავ მაღალია. ამის ძირითადი მიზეზი ისაა, რომ ბევრი განვითარებადი ქვეყანა მასწავლებლებისა და სკოლების მწვავე დეფიციტს განიცდის. გარდა ამისა, ამ ქვეყნებში ღარიბი ოჯახების ბავშვების უმრავლესობა იძულებულია, ადრეული ასაკიდან ჩაებას შრომით საქმიანობაში, რის გამოც სკოლაში სწავლას ვერ ახერხებს. ამ მხრივ, სავალალო მდგომარეობაში არიან - აფრიკელი, ასევე, დასავლეთ და სამხრეთ აზიელი ქალები. დაუჯერებელი, მაგრამ ფაქტია, რომ წერა-კითხვა ნიგერში ქალების მხოლოდ 9% -მა იცის. ამ მხრივ, მძიმე მდგომარეობაა ავღანეთსა და აფრიკის რიგ ქვეყნებში (იხ. ცხრილი №15). მათი ნახევარი წერა-კითხვის უცოდინარია, რაც კიდევ ერთხელ მიგვანიშნებს საზოგადოებაში მათ უუფლებო მდგომარეობაზე.

ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში არა მარტო დაწყებითი, არამედ საშუალო განათლებაც კი სავალდებულო იყო, რამაც ამ ქვეყნებში სრული ნიგნიერება უზრუნველყო. ამით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ აღმოსავლეთ ევროპაში, ცენტრალურ აზიასა (ეს რეგიონი მოიცავს ყოფილი სსრკ-ის ხუთ ქვეყანას) და დანარჩენ ყოფილ საბჭოთა კავშირში წერა-კითხვის მცოდნეთა ხვედრითი წილი უფრო მაღალია ვიდრე დასავლეთ ევროპასა და ჩრდილოეთ ამერიკაში.

3.4 დასაქმების სტრუქტურა

შრომის უფლება ადამიანის საყოველთაოდ აღიარებული უფლებებისა და თავისუფლებების განუყოფელი ნაწილია. გაეროს გენერალური ასამბლეის მიერ 1948 წელს მიღებული ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციის 23-ე მუხლის მიხედვით: “ყოველ ადამიანს აქვს შრომის უფლება, საქმიანობის თავისუფალი არჩევის, შრომის სამართლიანი და ხელსაყრელი პირობებისა და უმუშევრობისაგან თავდაცვის უფლება” (ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია). სამწუხაროდ, მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში არსებული მძიმე სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა საშუალებას არ იძლევა, ყველა მსურველი სამუშაოთი დაკმაყოფილდეს. მსოფლიოს მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი უმუშევარია, ხოლო გარკვეული ნაწილი – სიღარიბის ზღვარს მიღმა იმყოფება.

ადამიანების დასაქმების დონე და ხარისხი, უპირველეს ყოვლისა, დამოკიდებულია საზოგადოების ეკონომიკურ განვითარებაზე და მის დემოგრაფიულ მახასიათებლებზე. ასაკობრივი სტრუქტურის სპეციფიკიდან გამომდინარე, შრომით საქმიანობაში შეიძლება ჩაბმული იყოს მოსახლეობის მხოლოდ გარკვეული ნაწილი. მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში, სადაც აკრძალულია მოზარდების, კერძოდ, 15 ან 16 წლამდე ადამიანების შრომის გამოყენება, დასაქმებულია საზოგადოების სამუშაო და საპენსიო ასაკის კონტინგენტი. განვითარებად ქვეყნებში ამ კატეგორიის ადამიანებს ემატებათ დასაქმებული მოზარდები. ცალკეული ქვეყნის კანონმდებლობა სხვადასხვაგვარად ადგენს შრომისუნარიანი ასაკის ჩარჩოებს. მაგ., რუსეთში სამუშაო ასაკის მოსახლეობაში შედიან 16-59 წლის მამაკაცები და 16-54 წლის ქალები; აშშ-ში – ორივე სქესის 15-64 წლის ადამიანები; დიდ ბრიტანეთში – 16-64 წლის მამაკაცები და 16-59 წლის ქალები.

მნიშვნელოვანია სამუშაო ასაკის მოსახლეობის შეფარდება სამუშაომდელი და საპენსიო ასაკის მოსახლეობასთან – ეს არის მოსახლეობის **დემოგრაფიული დატვირთვა**. მსოფლიოში ყოველი 100 შრომისუნარიანი ადამიანი საშუალოდ 70 მოზარდსა და ხანდაზმულ ადამიანს არჩენს. განვითარებულ ქვეყნებში ეს მაჩვენებელი დაა-

ხლოებით 50-55-ის ტოლია, ხოლო განვითარებად ქვეყნებში – 100-ის. რუსეთში, სადაც მოსახლეობის სამუშაო ასაკი 5-10 წლით უფრო მცირეა, ვიდრე მსოფლიოს ქვეყნების უმრავლესობაში, მოსახლეობის დატვირთვის მაჩვენებელი დაახლოებით 67-ის ტოლია. მოსახლეობის მაღალი დემოგრაფიული დატვირთვა დამატებით სირთულეებს უქმნის განვითარებადი სამყაროს სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობას.

დემოგრაფიული ვითარება და ეკონომიკური განვითარების სპეციფიკა აისახება ქვეყნის შრომითი რესურსების ფორმირებაზე. **შრომით რესურსებს მიეკუთვნება სამუშაო ასაკში მყოფი მოსახლეობა (შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე პირთა გამოკლებით) და ის კონტინგენტები, რომლებიც ჯერ არ შესულან სამუშაო ასაკში ან გადასცილდნენ მას, მაგრამ ფაქტობრივად მონაწილეობენ საზოგადოებრივ შრომაში.**

შრომითი რესურსები პირობითად სამ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს:

- სამუშაო ასაკის ადამიანები, ამ ასაკის ინვალიდების გამოკლებით;
- სამუშაომდელი ასაკის მომუშავე ადამიანები;
- საპენსიო ასაკის მომუშავე ადამიანები.

შრომითი რესურსების მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა. გაეროს განმარტებით, **ეკონომიკურად აქტიურ მოსახლეობას (ეამ) წარმოადგენენ საზოგადოებრივი შრომის პროცესში ჩაბმულ ადამიანები (განურჩევლად მათი ასაკისა) და ოფიციალურად რეგისტრირებული უმუშევრები.** ამ კატეგორიაში, როგორც წესი, არ შეჰყავთ დიასახლისები და პირად საკარმიდამო მეურნეობაში დასაქმებული ადამიანები. მსოფლიოს ნებისმიერ ქვეყანაში ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის რიცხოვნობა ნაკლებია, ვიდრე შრომითი რესურსების რაოდენობა. განვითარებულ ქვეყნებში მიღებული მეთოდოლოგიით ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა (**Economically Active Population**) იგივეა, რაც სამუშაო ძალა (**Labour Force**).

ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარებისა და მოსახლეობის კეთილდღეობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელია **დასაქმების დონე**. საერთაშორისო ორგანიზაციები დასაქმების დონის განსაზღვრისას ორგვარ მიდგომას იყენებენ. პირველის

მიხედვით, გამოითვლება ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის ხვედრითი წილი მთელი მოსახლეობის მიმართ, ხოლო მეორეს მიხედვით – ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის ხვედრითი წილი სამუშაო ასაკის მოსახლეობის მიმართ.

დასაქმების საპირისპირო მოვლენაა **უმუშევრობა – საზოგადოებრივ საქმიანობაში ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის დაუსაქმებლობა**. უმუშევრებს წარმოადგენენ 16 წლისა (რიგ ქვეყნებში 15 წლის) და უფროსი ასაკის ადამიანები, რომლებსაც დასაქმება არ გააჩნიათ. ამ კატეგორიაში არ შეჰყავთ დაუსაქმებელი ინვალიდები, ფსიქიკურად დაავადებული ადამიანები, პატიმრები და შეიარაღებული ძალების მოსამსახურეები. უმუშევრობა წარმოიშობა იმ შემთხვევაში, როდესაც დასაქმებაზე მოთხოვნა აჭარბებს რეალურად არსებული სამუშაო ადგილების რაოდენობას. განარჩევენ რეალურ და ფაქტობრივ უმუშევრობას. ფაქტობრივ უმუშევრად შეიძლება ჩაითვალოს ნებისმიერი დაუსაქმებელი არამოზარდი, ხოლო **რეალური უმუშევრობა** მოიცავს მხოლოდ რეგისტრირებულ უმუშევრებს, ე.ი. მათ, ვინც დაუსაქმებელია და ოფიციალური არსებით ცდილობს სამუშაოს პოვნას. **უმუშევრობის დონე არის დაუსაქმებელ ადამიანთა ხვედრითი წილი ეამ-ში.**

ცხრილი №16

ქვეყნები უმუშევრობის ყველაზე მაღალი წილით

ქვეყანა	უმუშევრობა (%-ში)
ზიმბაბვე	95
ბურკინა-ფასო	77
ჯიბუტი	60
სირია	50
სენეგალი	48
ჰაიტი	41
კენია	40
კონგ.დემოკ.რესპუბლიკა	36
ავღანეთი	35
გრენადა	35

წყარო: The World Factbook. Unemployment: Country Comparison. <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/index.html>

შრომის საერთაშორისო ორგანიზაციის (International Labor Organization – ILO) მონაცემებით, 2016 წელს მსოფლიოში დაახლოებით 192 მილიონი უმუშევარი იყო. ILO შეფასების თანახმად, ეს ციფრი მომდევნო წლების განმავლობაში არ შემცირდება ძირითადად სუსტად განვითარებულ “სამხრეთში” ეკონომიკური სტაგნაციის გამო (ILO, 2018).

საერთაშორისო ორგანიზაციების სტატისტიკური მონაცემები რეალურ უმუშევრობას ასახავს. მიუხედავად ამისა, ქვეყნების შედარება უმუშევრობის დონის მიხედვით რთულია, რადგან მათში უმუშევრობა განსხვავებული მეთოდიკით აღირიცხება. მთელი რიგი ქვეყნები ეამ-ს მიაკუთვნებენ დიასახლისებსა და პირად საკარმიდამო მეურნეობაში დასაქმებულ ადამიანებს. შესაბამისად, ამ ქვეყნებში უმუშევრობის დონე დაბალი იქნება. მაგ., უზბეკეთის და აზერბაიჯანის ოფიციალური სტატისტიკით უმუშევრობის დონე ამ ქვეყნებში შეადგენს შესაბამისად 0,7 და 1,2%-ს, რაც არ ასახავს არსებულ მდგომარეობას. თუ ქვეყნის ოფიციალურ სტატისტიკას ეკონომიკურად აქტიურ მოსახლეობაში შეჰყავს არა საზოგადოებრივ შრომაში ჩაბმული, არამედ ნებისმიერი ფორმით დასაქმებული ადამიანი, ასეთ შემთხვევებში ამ ქვეყანაში საქმე გვაქვს ფარულ უმუშევრობასთან, რაც საკმაოდ გავრცელებულია განვითარებად სამყაროში

მოსახლეობის დასაქმების სტრუქტურის შესწავლაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის განაწილებას ეკონომიკის სექტორების მიხედვით, რომელიც ასახავს მოცემული რეგიონის, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონეს. განვითარებად სამყაროში მაღალია სოფლის მეურნეობაში დასაქმებულ ადამიანთა ხვედრითი წილი, ხოლო განვითარებულ ქვეყნებში ეს მაჩვენებელი საკმაოდ დაბალია, სამაგიეროდ დასაქმების დონე აქ მაღალია მომსახურების, ე.ი. ეკონომიკის მესამეულ სექტორში.

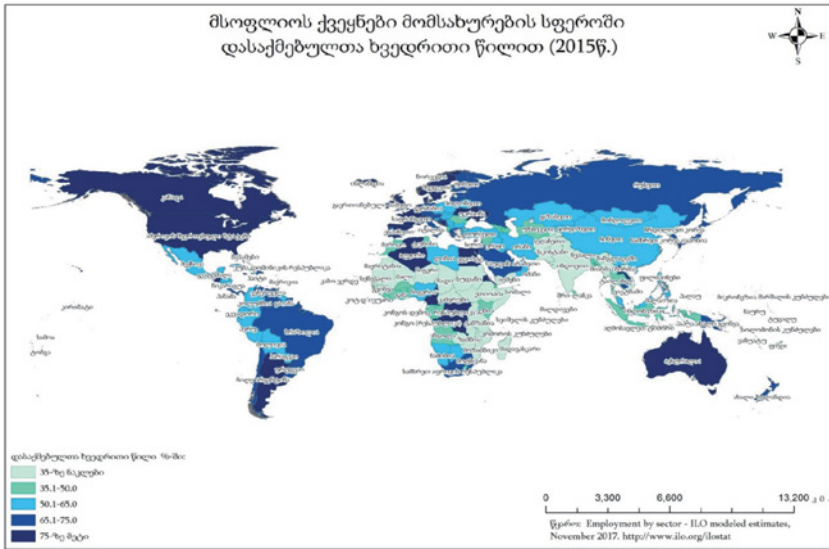
ცხრილი №17

დასაქმება ეკონომიკის სექტორებისა და მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მიხედვით

რეგიონი	დასაქმება ეკონომიკის სექტორის მიხედვით (%-ში)		
	სოფლ. მეურნეობა	მრეწველობა	მომსახურება
აფრიკა	53,2	15	33,3
ლათინური ამერიკა	14,3	22,7	64,4
ჩრდილოეთ ამერიკა	1,7	20,5	79,3
აზია და ოკეანეთი	28,5	25,4	47,1
ევროპა	5,8	27,5	69,4
მსოფლიო	26,5	23,9	51,1

წყარო: Employment by sector – ILO modeled estimates, May 2018. <http://www.ilo.org/>

როგორც ცხრილი №17-დან ჩანს, მსოფლიო ჯერ კიდევ არ არის პოსტინდუსტრიული, რადგან მომსახურების სფეროში დასაქმებულთა მხოლოდ ნახევარია ჩაბმული. თუმცა, უკანასკნელი 10 წლის განმავლობაში, ამ მხრივ, ბევრი რამ მნიშვნელოვნად შეიცვალა. ჯერ კიდევ 2006 წ. მსოფლიო მასშტაბით მომსახურებაში ჩაბმული იყო დასაქმებულთა 40%, ხოლო სოფლის მეურნეობაში - 38,7% (Global Employment Trends, 2017: 12). აღნიშნულ პერიოდში ეკონომიკის ამ ორ სექტორში დასაქმებულთა მაჩვენებელი მესამეული სფეროს სასარგებლოდ შეიცვალა.

ეკონომიკურ განვითარებაში მსოფლიოს რეგიონებს შორის დიდი დისბალანსი დასაქმების სტრუქტურაზე აისახება. მსოფლიოს მსხვილ რეგიონებს შორის, მომსახურების სფეროში დასაქმებულთა ხვედრითი წილის მიხედვით, ჩრდილოეთ ამერიკა გამოკვეთილი ლიდერია. ის ფაქტი, რომ ევროპა აღნიშნული მაჩვენებლით ამერიკას ჩამორჩება, იმით უნდა ავსსნათ, რომ აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების სამუშაო ძალის მნიშვნელოვანი ნაწილი კვლავინდებურად მრეწველობაშია ჩაბმული. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ლათინურ ამერიკაში მესამეულ სექტორში დასაქმებულია სამუშაო ძალის თითქმის 2/3. აფრიკა კვლავ ყველაზე ჩამორჩენილ რეგიონად რჩება. მსოფლიოში ეს ერთადერთი აგრარული კონტინენტი, სადაც სოფლის მეურნეობაზე დასაქმებულთა ნახევარზე მეტი მოდის.

რაც შეეხება აზიას, თვალსაჩინოა მრეწველობის სფეროში დასაქმებულთა წილის ზრდა წინა პერიოდთან შედარებით, რაც ევროპიდან და ჩრდილოეთ ამერიკიდან მრეწველობის სანარმოების გადმოტანამ ან ახალი ობიექტების გახსნამ განაპირობა. აზია მრეწველობის განვითარებისათვის საკმაოდ მიმზიდველი რეგიონია, უპირველეს ყოვლისა, იაფი მუშახელის გამო.

ცხრილ №18-ში მოცემულია მსოფლიოს 15 მოწინავე ქვეყანა მომსახურების სფეროში დასაქმებულთა ხვედრითი წილით. ამ ქვეყნებში მოსახლეობის 3/4-ზე მეტი ეკონომიკის მესამეულ სექტორშია დასაქმებული. როგორც ვხედავთ, მათ დიდ უმრავლესობას შეადგენენ მაღალგანვითარებული სამყაროს ლიდერები (აშშ და დასავლეთ ევროპის ქვეყნები), რომლებიც დიდი ხანია განვითარების პოსტინდუსტრიულ ფაზაში იმყოფებიან.

ცხრილი №18

ქვეყნები მომსახურების სფეროში დასაქმებულთა მაღალი წილით

ქვეყნები	მომსახურების სფეროში დასაქმებულები (%-ში)
ლუქსემბურგი	87,1
ბაჰამები	84,2
ბრუნეი	81,8
ისრაელი	81,6
ნიდერლანდები	81,3
გაერთ. სამეფო	80,5
ისლანდია	79,8
აშშ	79,4
კვიპროსი	79,3
მალტა	78,6
ნორვეგია	78,5
კანადა	78,4
ავსტრალია	78,3
ბარბადოსი	77,9
ბელგია	77,4

წყარო: Employment by sector – ILO modeled estimates, May 2018. <http://www.ilo.org/>

ამასთან, ამ სიაში ვხვდებით ქვეყნებს, რომლებიც ჯერ კიდევ 20-25 წლის მომსახურების სექტორში დასაქმებულთა მაღალი ხვედრითი წილით არ გამოირჩეოდნენ. საინტერესოა, რამ განაპირობა აღნიშნულ სფეროში მათი ასეთი წინსვლა?

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ბრუნეი. ის ენერგომატარებლებით მდიდარი ქვეყანაა. მნიშვნელოვანია, რომ ნავთობისა და გაზის ექსპორტიდან მიღებული შემოსავლები მესამეული სფეროს განვითარებას ხმარდება. გარდა ამისა, ბრუნეის ხელისუფლება ცდილობს, მაქსიმალურად შეუწყოს ხელი უცხოური ინვესტიციების მოზიდვას. უცხოური კაპიტალისთვის ქვეყანაში საუკეთესო პირობებია შექმნილი. ასევე, აქტიურად მიმდინარეობს მუშაობა ტურისტების მოსაზიდად. მთლიანად, ბრუნეი ეკონომიკური თვალსაზრისით საკმაოდ დივერსიფიცირებული ქვეყანა გახდა.

სენტ-ვინსენტსა და გრენადინებში, ბაჰამებსა და ბარბადოსში ეკონომიკის წამყვანი დარგი ტურიზმია. ეს განაპირობა ამ ქვეყნების მიმზიდველმა კლიმატურმა პირობებმა, ეგზოტიკურმა ბუნებამ, პოლიტიკურმა სტაბილურობამ, ეფექტურმა კანონმდებლობამ, კანადასა და აშშ-სთან შედარებითმა სიახლოვემ და იაფი, ამასთან, მაღალი ხარისხის ტურისტული ინფრასტრუქტურის არსებობამ. უკანასკნელ პერიოდში, ეკონომიკის ტრადიციული დარგი, შაქრის ლერწამი, უკანა პლანზე ინაცვლებს და განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა საინფორმაციო ტექნოლოგიებისა და ფინანსური მომსახურების განვითარებას. ეს შესაძლებელი გახდა აღნიშნულ სექტორებში აშშ-დან და კანადიდან უცხოური ინვესტიციების მოზიდვამ. აღნიშნულმა ცვლილებებმა გამოიწვია მოსახლეობის დიდი უმრავლესობის ჩართვა მომსახურების სფეროში.

3.5 მოსახლეობის რასობრივი შემადგენლობა

თანამედროვე მეცნიერებაში რამდენიმე მოსაზრება არსებობს ადამიანის წარმოშობის შესახებ. მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია ორი თეორია – პოლიცენტრული და მონოცენტრული. პირველი თეორიის თანახმად, ადამიანი თითქმის ერთდროულად სხვადასხვა რეგიონებში წარმოიშვა, რის გამოც არსებობს განსხვავებული რასები. მონოცენტრული თეორიის ფუძემდებლის, ჩარლზ დარვინის, მიხედვით, კი ადამიანი ჩრდილო-აღმოსავლეთ აფრიკაში წარმოიშვა. შემდგომ, მიგრაციის მეშვეობით, ადამიანთა ჯგუფები მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში აღმოჩნდნენ, ადგილობრივ ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებთან ადაპტაცია განიცადეს – შედეგად რამდენიმე რასა ჩამოყალიბდა.

რასა არის გარკვეულ გეოგრაფიულ არეალში ადამიანთა ისტორიულად ჩამოყალიბებული ჯგუფი, რომლის წევრებისთვის ერთნაირი მორფოლოგიური და ფიზიოლოგიური ნიშნებია დამახასიათებელი. რასა (ადამიანთა ფენოტიპი) ყველაზე მსხვილი ანთროპოლოგიური დაჯგუფებაა.

არსებობს რასების კლასიფიკაციის რამდენიმე მოდელი, მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია: 1) ტიპოლოგიური (მორფოლოგიური), 2) მოსახლეობების შერევის და 3) კლინალური (ბიოლოგიური ვარიაციების, უპირატესად ფიზიოლოგიური) მოდელები.

ყველაზე მიღებულია ტიპოლოგიური მოდელი, რომლის თანახმად ადამიანები განსხვავდებიან მორფოლოგიური ნიშნებით, რაც მოიცავს კანის ფერს, ტუჩებისა და ცხვირის ფორმას, ყვრიმალების ფორმას, თმის ფერს და ა.შ. ზოგადი ტიპოლოგიური კლასიფიკაცია განასხვავებს ოთხ ძირითად რასას:

- აფრიკულს,
- ავსტრალიდურს,
- მონღოლოიდურს და
- კავკასიურს (ევროპეოიდურს)

აფრიკულ რასას ხშირად ნეგროიდული რასის სახელითაც მოიხსენიებენ. ცივილიზებულ სამყაროში გავრცელებული ეთიკური ნო-

რმების გათვალისწინებით სასურველია, ეს ტერმინი არ ვიხმაროთ. კავკასოიდური რასა ჯერ კიდევ საბჭოთა (ამჟამად რუსულ) ლიტერატურაში გარკვეული კულტურულ-პოლიტიკური მოსაზრებებით მოიხსენიებოდა (დღესაც მოიხსენიება), როგორც ევროპეოიდური რასა.

აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელი 500 წლის განმავლობაში ინტენსიური მიგრაციული პროცესების საფუძველზე შეიცვალა რასების გავრცელების გეოგრაფია. ამჟამად აფრიკული რასის წარმომადგენლები მრავლად არიან ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკაში, ხოლო ავსტრალიასა და ამერიკაში გაცილებით მეტი კავკასოიდი ცხოვრობს, ვიდრე ავსტრალიოიდი და მონღოლოიდი. მსოფლიოს მოსახლეობის რასობრივი სტრუქტურის დინამიკაზე ზუსტი ინფორმაცია არ არსებობს, მაგრამ, გარკვეული შეფასებების მიხედვით, შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე მრავალრიცხოვანი კავკასიური რასაა, რომლის წარმომადგენლები უმრავლესობას შეადგენენ ორივე ამერიკაში, ევროპაში, აზიის დიდ ნაწილში (სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის გარდა), ავსტრალიასა და ჩრდილოეთ აფრიკაში. რაოდენობით შემდეგ ადგილებზე არიან მონღოლოიდები, აფრიკელები და ავსტრალიოიდები.

რასები იყოფა სუბრასებად. ანთროპოლოგი რიჩარდ მაკკალოქი მაგ., კავკასოიდურ რასაში 10 სუბრასას გამოარჩევს, რომლებიც, თავის მხრივ, კიდევ სახეობებად იყოფა (McCulloch, 2010). რუსი მეცნიერი, ვალერი ტიშკოვი, თავის კლასიფიკაციაში 4 ძირითად და 6 გარდამავალ რასას (Тишков, 2011) გამოყოფს. ამ კლასიფიკაციის მიხედვით, ქართველები შედიან ევროპეოიდური რასის სამხრეთული ფორმის ბალკანურ-კავკასიურ ჯგუფში. რასების გარდამავალი ფორმების არსებობა განაპირობა სხვადასხვა რასის წარმომადგენლების შერევამ, რაც დიდი ხნის განმავლობაში მიმდინარეობდა. ასე შეიქმნა გარდამავალი რასები, როგორებიცაა სამხრეთ ინდური რასა, რომელიც ჩამოყალიბდა კავკასოიდთა და ავსტრალიოიდთა შერევის შედეგად. მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ დღევანდელი იაპონელები ავსტრალიოიდებისა და მონღოლოიდების შთამომავლები არიან. რასების, ხალხების შერევის საკითხის შესწავლა წარმოადგენს მოსახლეობების შერევის სპეციალისტების კვლევის ძირითად საგანს.

აუცილებელი არაა, რომ რასათა შერევის პროცესი საუკუნეების განმავლობაში მიმდინარეობდეს. დღევანდელ მობილურ მსოფლიოში სხვადასხვა რასის წარმომადგენლების შერევა უფრო ხშირად

ერთ ან ორ თაობას მოიცავს. ცხადია, ამგვარი შერევის შედეგად მიღებულ შთამომავლობას შესაბამისი ტერმინებით მოიხსენიებენ. მაგ, კავკასოიდისა და აფრიკელის შთამომავალს **მულატი** ეწოდება, ინდიელისა და კავკასოიდის შთამომავალს – **მეტისი**, ინდიელისა და აფრიკელის შთამომავალს – **ზამბო**, ხოლო ადამიანს, რომელიც გაჩნდა სამხრეთ ამერიკაში ან აფრიკაში ამ რეგიონის მკვიდრი წარმომადგენლის ფრანგთან, პორტუგალიელთან ან ესპანელთან ქორწინების შედეგად, **კრეოლს** უწოდებენ.

ზოგადად ხალხების, კერძოდ კი, რასების შესწავლის კლინალური მეთოდის მთავარი მიზანია, გამოავლინოს გენების ის ტიპები, რომლებიც დამახასიათებელია ამა თუ იმ ხალხისათვის, რასისათვის. ამ დარგის სპეციალისტების ძირითადი ყურადღება ეთმობა სხვადასხვა რასის სისხლის შემადგენლობაში განსხვავებების გამოვლენას. ეს განსხვავებები კი, როგორც მათმა კვლევებმა აჩვენა, რეალურად არსებობს. მაგ., ევროპის ხალხებში სისხლში ე.წ. ალელეს შემცველობა იკლებს დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ (*Models of Classification, 1988*). კლინალური მეთოდით რასების ან ხალხების შესწავლა ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ გეოგრაფიულ გარემოს მნიშვნელოვანი ზეგავლენა აქვს ადამიანების არა მარტო მორფოლოგიურ, არამედ ფიზიოლოგიურ თვისებებზეც.

3.6 ლინგვისტური გეოგრაფია და მსოფლიოს მოსახლეობის ენობრივი შემადგენლობა

ენა არის ნიშნების დინამიკური სისტემა, რომელსაც გააჩნია საკომუნიკაციო, აზროვნებისა და შინაარსის გადმოცემის ფუნქციები (ქსე, 1979: 141). ენა წარმოიშვა პირველყოფილი ადამიანების ჩამოყალიბების პროცესში, ხოლო მისი განვითარება და დახვეწა მიმდინარეობდა საზოგადოებრივი ცვლილებების პარალელურად. ენა ადამიანისა და საზოგადოების განვითარების მძლავრი წყაროა. რელიგიასთან ერთად ის კულტურის უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია, რომელიც ერთმანეთისაგან განასხვავებს ინდივიდებსა და სოციალურ-კულტურულ ერთობებს. ენა კულტურის განვითარებისა და გავრცელების უმნიშვნელოვანესი საშუალებაა.

ენათა და ენობრივი მოვლენების გავრცელება წარმოადგენს გეოგრაფების შესწავლის საგანს. მეცნიერების ის დარგი, რომელიც შეისწავლის ენათა გავრცელების გეოგრაფიულ (ტერიტორიულ) თავისებურებებს არის **ლინგვისტური გეოგრაფია (ლინგვოგეოგრაფია)**.

ლინგვოგეოგრაფიის კვლევის ძირითად ობიექტს წარმოადგენს ლინგვისტური არეალი. შეიძლება გამოვყოთ დიდი და მცირე ლინგვისტური არეალები. მათი სიდიდე ხშირად დამოკიდებულია გეოგრაფიული გარემოს ტიპზე. ამერიკელი ლინგვისტი, ჯოჰანა ნიკოლსი, გამოყოფს გავრცობილ (**Spread**) და ჩაკეტილ (**Residual**) ლინგვისტურ არეალებს. ჩაკეტილი ლინგვისტური არეალის საზღვრები, როგორც წესი, გადის ტერიტორიის ლანდშაფტურ-გეოგრაფიულ მსხვილ ერთეულებზე (ოკანებზე, მთებზე, მდინარეებსა და ა.შ.). იმ დროს, როდესაც გავრცობილი ლინგვოარეალები დიდ სივრცეზეა გადაჭიმული, რაც ამ ტერიტორიაზე ხელს უწყობს ერთი ენის მრავალი დიალექტის შექმნას. ჩაკეტილ ლინგვისტურ არეალებში კი ვითარდება დამოუკიდებელი ენები. ასეთი არეალების ტიპურ მაგალითს წარმოადგენს კავკასია, ხოლო გავრცობილი ლინგვისტური არეალისას – ევრაზიის სტეპები (Кибрик, 2008).

გეოგრაფიული გარემოს ზემოქმედებით იქმნება ლინგვისტური არეალის გენეტიკური სიმჭიდროვე, რომელიც გვიჩვენებს ენის

გენეტიკური ოჯახების რაოდენობას მოცემული ტერიტორიის ფართობის ერთეულზე. გენეტიკური სიმჭიდროვის მაჩვენებლების შედარებამ საშუალება მისცა მეცნიერებს, გამოეტანათ დასკვნა იმის თაობაზე, რომ ახალი სამყაროსთვის დამახასიათებელია ენათა ოჯახების უფრო მეტი რაოდენობა, ვიდრე ევრაზიის კონტინენტისათვის, მიუხედავად იმისა, რომ მისი ფართობი ევრაზიის ფართობთან შედარებით მცირეა. მსოფლიოში გენეტიკური სიმჭიდროვის ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი კი დამახასიათებელია ახალი გვინეისათვის – 88.8. ამის მიზეზად ჯოჰანა ნიკოლსი გეოგრაფიულ ფაქტორებს ასახელებს, ისეთებს, როგორებიცაა დაბალი განედი, ტოპოგრაფიული ბარიერები, რომლებიც განაპირობებენ შედარებით მცირე ტერიტორიაზე მრავალი ლინგვისტური ჯგუფის, შესაბამისად ენობრივი მრავალფეროვნების, წარმოშობას (Кибрик, 2008). გეოგრაფიული გარემოს ტიპი, რომელშიც ვრცელდება ენა, მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ფორმირებულ ენებსა და დიალექტებს შორის გენეტიკური კავშირის ხასიათზე. გეოგრაფიული გარემო ხშირად ქმნის ზუსტ საზღვრებს და პირიქით – მკაფიო ლანდშაფტურ-გეოგრაფიული საზღვრების არარსებობის შემთხვევაში საქმე გვაქვს ე.წ. დიალექტების ჯაჭვის წარმოქმნასთან.

გეოგრაფიული ფაქტორი საკმაოდ მნიშვნელოვანია ისეთი ლინგვისტური პროცესებისათვის, როგორებიცაა ენობრივი კავშირი და ენის დიფუზია. ტერმინი “ენობრივი კავშირი” გულისხმობს მოსაზღვრე ტერიტორიებზე გავრცელებული ენების სტრუქტურულ მსგავსებას, ამასთან, ამ ენებს შორის ლინგვისტური ახლონათესაობა არ არის აუცილებელი. მსხვილი ენობრივი კავშირის ყველაზე ნათელი მაგალითია სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის იზოლირებული და ანალიტიკური ენები – ეს კავშირი აერთიანებს ენებს, რომლებიც წარმოადგენენ ენათა ოთხ ოჯახს. ენების ურთიერთკავშირის პროცესში ხდება გრამატიკული ურთიერთქმედება, რომელიც ენის მთლიან სტრუქტურაზე ახდენს გავლენას.

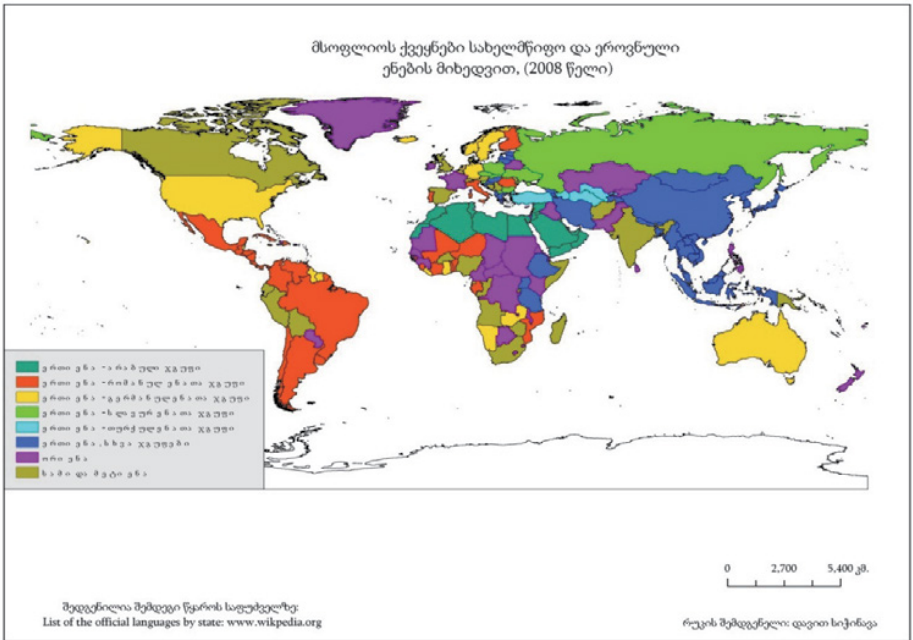
ენათა ურთიერთკავშირის შედეგად ხდება „დიფუზია“, კერძოდ, ერთი ენა გრამატიკული თვალსაზრისით მეორეზე ზემოქმედებს. ტერმინი „დიფუზია“ უფრო ზოგადია, ვიდრე „ენობრივი არეალი“. დიფუზიის შედეგად დროის დიდი ინტერვალის შემდეგ შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ ერთი არეალის არამონათესავე ენები, ტიპოლოგიურად უფრო ახლოს არიან ერთმანეთთან, ვიდრე მონათესავე ენებთან, რომლებიც სხვადასხვა გეოგრაფიულ არეალში მდებარეობენ.

ზემოთ ჩამოთვლილი მაგალითებიდან ნათლად ჩანს, რომ ერთი ენის გავლენას მეორეზე, განსაკუთრებით მეზობელი ტერიტორიებისათვის, გეოგრაფიული საფუძველი გააჩნია. თუმცა, მთელ რიგ შემთხვევებში არ არის აუცილებელი, რომ ერთი ენის გავლენა მეორეზე გეოგრაფიული ფაქტორებით იყოს გამოწვეული, ამის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ რუსული ენა, რომელიც განიცდიდა გავლენას ძველსლავური, გერმანული და ფრანგული ენებისა, მიუხედავად იმისა, რომ რუსული ენის გავრცელების არეალი არ ესაზღვრებოდა არც ერთი ზემოთ ჩამოთვლილი ენის გავრცელების არეალს. ყველა შემთხვევაში ლინგვისტური ზეგავლენა გამოწვეული იყო მოცემული ენების მაღალი სოციალური პრესტიჟით. დღევანდელ მსოფლიოში ინგლისური ენის სხვა ენებზე ზეგავლენა ხდება არა გეოგრაფიული ფაქტორის, არამედ ამ ენაზე მოსაუბრეთა მეშვეობით.

ენობრივი ნიშანი ეროვნულობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელია, მისი განუყოფელი ნაწილი. გავრცელებულია შეხედულება, რომ ერი ლინგვისტურ კატეგორიას წარმოადგენს. ამიტომაც ხალხების კლასიფიკაციაში ენობრივი სიახლოვის პრინციპს იყენებენ. ასეთი ნათესაობა, ჩვეულებრივ, რამდენიმე ერის ერთი ფუძიდან წარმომავლობას უკავშირდება. ყოველი ერი საერთო ენაზე საუბრობს, მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევა არსებობს, როდესაც ერის ცალკეული ნაწილი სხვადასხვა ენაზე საუბრობს. მაგ., მორდვა საუბრობს ორ ძალზე განსხვავებულ – მოშკანურ და ერზიანულ ენებზე. ირლანდიელთა მხოლოდ 1/5 საუბრობს მშობლიურ ენაზე, დანარჩენი კი – ინგლისურ ენაზე. შესაბამისად არსებობს ერთენოვანი სახელმწიფოები, სადაც სახელმწიფო ენის სტატუსი მინიჭებული აქვს იმ ენას, რომელზეც მეტყველებს მოსახლეობის უმრავლესობა. არსებობს მრავალენოვანი სახელმწიფოები, სადაც ეროვნული უმცირესობები, გარდა მშობლიური ენისა, იყენებენ ასევე გაბატონებულ ეროვნულ ენას. ასეთი ორენოვანი ხალხთა ჯგუფები გვხვდება უპირატესად აზიისა და აფრიკის ახალგაზრდა სახელმწიფოებში, სადაც ლოკალურ ენებთან ერთად სულ უფრო დიდ მნიშვნელობას იძენს და ძალზე ფართოდ ვრცელდება ოფიციალური სახელმწიფო ენები (მაგ.: ინდოეთში – ჰინდი, პაკისტანში – ურდუ, ინდონეზიაში – ბახასა ინდონეზია, ფილიპინებზე – პილიპინო). ორენოვნებას ბილინგუალიზმს უწოდებენ, ხოლო თუ ქვეყანაში ორ ენაზე მეტი არის გავრცელებული – მულტილინგუალიზმი. ორენოვნება, როგორც წესი გავრცელებულია ეთნიკური საზღვრების გასწვრივ. ბილინგუალიზმის მოვლენა დამახასიათებელია აგრეთვე ქვეყნებისთვის, რომელშიც იმიგრანტთა დიდი რაოდენობაა.

ევროპის ბევრი სახელმწიფო ორენოვანი ან მრავალენოვანია (იხ. ნახ. №14). შვეიცარიაში გერმანო-შვეიცარიელები ლაპარაკობენ ერთ-ერთ ზემოგერმანულ დიალექტზე, ფრანკო-შვეიცარიელები – საფრანგეთის მოსაზღვრე რაიონების დიალექტებზე, იტალო-შვეიცარიელები – იტალიური ენის ჩრდილოურ დიალექტებზე. გვხვდება მეოთხე ენაც – რეტორომანული, რომელზეც რომაული ლეგიონერების შთამომავალნი საუბრობენ. ქვეყანაში ეს ოთხივე ენა სახელმწიფო ენად არის გამოცხადებული. ორენოვანია ბელგიაც: ფლანდრიაში, რომელიც ქვეყნის ჩრდილოეთით მდებარეობს, საუბრობენ ენაზე, რომელიც მეზობელი ჰოლანდიურის მსგავსია, ხოლო ვალონიაში – ფრანგულად. ავსტრიაში ოთხი ოფიციალური ენაა. ესენია: გერმანული მთელ ქვეყანაში, სლოვენური – კარინთიაში, ხორვატიული და უნგრული – ბურგენლანდში. ესპანეთშიც ოთხი ოფიციალური ენა გვხვდება – ესპანური ოფიციალურია მთელი ქვეყნისათვის, ხოლო კატალონიური, გალიციური და ბასკური ენები ოფიციალურია შესაბამის პროვინციებში.

ნახ. №14

ორენოვნება ხშირი მოვლენაა ასევე აფრიკისა და აზიის, ამერიკის ზოგიერთ სახელმწიფოში, იქ, სადაც, რომელიმე ადგილობრივ ენასთან ერთად ოფიციალურად აღიარებულია ყოფილი მეტროპოლიის ენა, რაც ხშირი მოვლენაა. მაგ., აფრიკის 55 ქვეყნიდან 21-ში ოფიციალურად აღიარებულია ფრანგული ენა, მათ შორის 9-ში ინგლისურ და ადგილობრივ ენებთან ერთად, 19-ში კი ოფიციალური ინგლისურია, მათ შორის 9-ში რომელიმე ადგილობრივ ენასთან ერთად. 5 ქვეყანაში ოფიციალური ენა პორტუგალიურია (ნეიძე ვ. და სხვა, 2004: 143). აფრიკის გარდა, ყოფილი მეტროპოლიების ენა ადგილობრივთან ერთად ოფიციალურია აზიისა და ამერიკის სახელმწიფოებშიც. მაგ., პაკისტანში ოფიციალური ენის სტატუსი მინიჭებული აქვს ინგლისურს და ურდუს., ინდოეთში – ინგლისურსა და ჰინდის, შუა აზიის სახელმწიფოებში – ყაზახეთში, ყირგიზეთში, თურქმენეთში, ტაჯიკეთსა და უზბეკეთში ყოფილი მეტროპოლიის ენა – რუსული არა მხოლოდ ფართოდ გამოიყენება, არამედ ყაზახეთსა და ყირგიზეთში ოფიციალური ენის სტატუსიც კი გააჩნია. სამხრეთ ამერიკის სახელმწიფოებში კი ადგილობრივ ინდიელ ტომთა ენებთან ერთად ოფიციალურია ყოფილი მეტროპოლიის ენა – ესპანური.

სახელმწიფო ენები ლინგვისტურად მრავალფეროვან ქვეყნებში “ლინგვა ფრანკა” (Lingua Franca) როლს ასრულებენ. **ლინგვა ფრანკა**, ანუ ნარევი ენა წარმოადგენს სხვადასხვა ენის სინთეზს, რომელიც გამოიყენება ერთაშორის ურთიერთობის პროცესში. ეს ტერმინი მომდინარეობს ფრანგული ენის დიალექტიდან, რომელიც წმინდა მიწაზე ლაშქრობის დროს ჯვაროსნების ურთიერთობის ენად მოგვევლინა. მოგვიანებით, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთში ის ვაჭრებისა და მოგზაურების ურთიერთობის ენა გახდა.

ჩვ.წ.ალ-მდე მე-3 და ჩვ. წ. აღ-ის მე-5 საუკუნეებს შორის ხმელთაშუა ზღვის სამყარო იყო ერთიანი და საერთო იყო ენაც, კერძოდ, ბერძნული. მოგვიანებით, რომის ბატონობის დროს, ლინგვა ფრანკა გახდა ლათინური ენა, ვიდრე ევროპულმა რეგიონულმა ენებმა დამოუკიდებელი განვითარება არ დაიწყეს. ანალოგიურ როლს ასრულებდა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მე-5 საუკუნიდან ახალი წელთაღრიცხვის მე-4 საუკუნემდე ახლო აღმოსავლეთსა და ეგვიპტეში არამეული ენა, ხოლო ხალიფატის პერიოდში (და საკმაოდ დიდხანს, მომდევნო ხანაშიც) ახლო აღმოსავლეთის ლინგვა ფრანკა არაბული ენა იყო.

არსებობს ენების ტიპოლოგიური და გენეტიკური კლასიფიკაცია. პირველი ეფუძნება მორფოლოგიას, ფონეტიკას, სინტაქსს,

სემანტიკას. გენეტიკური კლასიფიკაცია გულისხმობს ენათა დაჯგუფებას ნათესაობის, ანუ საერთო წარმომავლობის მიხედვით. მონათესავე ენათა ჯგუფი შეადგენს ენათა ოჯახს. **ენათა ოჯახი** არის ენათა გენეალოგიური კლასიფიკაციის ძირითადი ერთეული – ერთობლიობა მონათესავე ენებისა, რომლებიც ერთი ფუძემენის დიფერენციაციის შედეგად არის წარმოშობილი. მათში გამოიყოფა შტოები (**ენათა ჯგუფები**) (ქსე, 1979: 145). დიფერენციაციის პროცესი სხვადასხვა დროს რამდენიმეჯერ შეიძლება მომხდარიყო, ამის შესაბამისად, ოჯახი იყოფა უფრო ახლო მონათესავე ენათა შტოებად და კიდევ უფრო მცირე ქვეჯგუფებად. თითოეულ შტოს ან ქვეჯგუფს თავისი ფუძე ენა ჰქონდა, ეს უკანასკნელი კი, თავის მხრივ, მთელი ოჯახის საერთო ენისაგან მომდინარეობს.

ენათა ოჯახის ფორმირების პროცესი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული დედამიწაზე მოსახლეობის განსახლებასთან. ყველაზე ახალი ენები, როგორც წესი, გვხვდება მეზობელ ხალხებს შორის, რაც განპირობებულია საერთო წარმომავლობით ან ერთი რეგიონის შიგნით ხანგრძლივი ერთობლივი თანაცხოვრებით. გარკვეულ შემთხვევებში ენობრივი მსგავსება შეინიშნება იმ ხალხებს შორისაც, რომლებიც ერთმანეთის მოშორებით ცხოვრობენ (მაგ., იაკუტებსა და აზერბაიჯანელებს შორის, უნგრელებსა და მანსებს შორის და ა.შ.) ეს აიხსნება იმით, რომ ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხებს ან საერთო გენეტიკური ფესვები გააჩნიათ ან შორეულ წარსულში მოსაზღვრე ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ.

ენათა ოჯახებისა და ჯგუფების გავრცელების გეოგრაფიული საზღვრები საზოგადოების განვითარების ისტორიის განმავლობაში განუწყვეტილად იცვლებოდა. მაგ., არაბულ ენაზე, რომელსაც VII საუკუნემდე იყენებდა არაბეთის ნახევარკუნძულის მოსახლეობის მცირე ნაწილი, დღესდღეობით საუბრობს მთელი სამხრეთ-დასავლეთი აზია და ჩრდილოეთ აფრიკის სახელმწიფოების მოსახლეობა, რაც მთელი დედამიწის 10%-ს შეადგენს. საკმაოდ დიდ არეალზე გავრცელებული თურქული ენების ჯგუფი, რომელიც მოიცავს ტერიტორიას ბალკანეთის ნახევარკუნძულიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთ ციმბირის ჩათვლით.

სხვადასხვა შეფასებით გამოყოფენ 30-დან 100-მდე ენათა ოჯახს. ყველაზე კარგად ინდო-ევროპულ ენათა ოჯახია შესწავლილი. მისი გავრცელების არეალი ყველაზე დიდია და მოიცავს ევროპას, სამხრეთ-დასავლეთ და სამხრეთ აზიას, ჩრდილოეთ და სამხრეთ

ამერიკას, ავსტრალიას. ინდო-ევროპული ოჯახის ენებზე საუბრობს მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის 45%.

ინდოევროპული ენების ოჯახს ორი შტო გააჩნია (აღმოსავლური და დასავლური). აღმოსავლურ შტოს ეკუთვნის ენები ინდოარიული (სანსკრიტი, ჰინდი, ურდუ, ბენგალური, გუჯარათი, ორია და სხვ.) და ირანული ჯგუფისა (დასავლური-სპარსული ანუ ფარსი, ტაჯიკური, ქურთული, ბელუჯური, ტატური, თალიშური და სხვ. აღმოსავლური – დარი, პუშტუ, ანუ ავღანური, ოსური, პამირის ენები – ვახანური, შუგანური, იშკაშიმური და სხვა) ამავე შტოს ეკუთვნის ნურისტანული ენები (აშკუნი, პარუნი), ასევე ბერძნული და სომხური ენები.

დასავლურ შტოს მიეკუთვნება – რომანული, კელტური და გერმანული (გერმანიკული) ენები. რომანული ენები განვითარდა ლათინური ენების დიალექტებიდან, 2000 წლის წინათ ლათინური ენა იყო საერთო მთელ რომის იმპერიაში. მე-5 საუკუნეში კი, რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ, ევროპის ერთიანობა დაირღვა და ლათინური ენის რეგიონალურმა ვარიანტებმა დაიწყეს განვითარება ერთმანეთისაგან იზოლირებულად და შემდგომ საუკუნეებში ჩამოყალიბდნენ დამოუკიდებელ ენებად. ესენია: ესპანური, ფრანგული, პორტუგალიური, მასთან ახლო მდგომი გალიციური, კატალონიური, ოქიტანური (პრივანსალური), რეტორომანული, იტალიური, სარდინიური, რუმინული. კელტური ენები აერთიანებენ გოიდელური ენებისა (ირლანდიური, გელური, მენური) და ბრიტანული ენების (ბრეტონული, უელსური, თითქმის მკვდარი ენა – კორნუელური) ქვეჯგუფებს. გერმანული ენების ჯგუფი სამ ქვეჯგუფად იყოფა: აღმოსავლეთ გერმანული (მკვდარი გოთური ენა), ჩრდილოგერმანული ანუ სკანდინავიური (შვედური, ნორვეგიული, ფარერული, ისლანდიური) და დასავლეთ გერმანული ქვეჯგუფი (ინგლისური, ფრიზული ჰოლანდიური, აფრიკაანსი, გერმანული, იდიში).

ზემოთ ჩამოთვლილი ენების გარდა, ინდოევროპული ენების ოჯახში შედის ასევე ბალტიური და სლავური ენები. ბალტიურში შედიან (დასავლეთბალტიური – მკვდარი პრუსიული ენა და აღმოსავლეთბალტიური – ლიტვური და ლატვიური). სლავური ენები, თავის მხრივ, იყოფა აღმოსავლეთ სლავურ (რუსული, უკრაინული, ბელორუსული), დასავლეთ სლავურ (ჩეხური, სლოვაკური, პოლონური, ლეჟიციური) და სამხრეთ სლავურ (ბულგარულ, მაკედონურ, სლოვენურ, სერბოხორვატულ) ენებად.

ევროპაში გვხვდება, აგრეთვე, იზოლირებული ენა – ბასკური, რომელიც არც ერთ ენათა ოჯახში არ შედის. ის გავრცელებულია ესპანეთსა და საფრანგეთში. მისი სინტაქსი და სტრუქტურა სპეციფიკური და რთულია; ყველა მცდელობა, დაეკავშირებინათ ეუსკარა რომელიმე ენობრივ ჯგუფთან, წარუმატებლად დასრულდა. ზოგიერთი ლინგვისტი ცდილობს მის დაკავშირებას კავკასიურ ლინგვისტურ ჯგუფთან, მაგრამ მეცნიერები მიიჩნევენ, რომ, მიუხედავად ბევრი მნიშვნელოვანი მსგავსებისა, ეუსკარის კარგი ცოდნაც კი ვერ უზრუნველყოფს ძველი იბერიული ენის გაგებას.

ენათა ოჯახების ყველაზე დიდი მრავალფეროვნებით (15 ენობრივი ოჯახი) გამოირჩევა აზია. რიცხოზობრივად ყველაზე დიდია ჩინურ-ტიბეტური (სინო-ტიბეტური) ოჯახი. რომელიც ლოკალიზებულია აზიის აღმოსავლეთ ნაწილში და შედგება სამი ჯგუფისაგან, ესენია: ჩინური, ცენტრალური და დასავლეთჰიმალაური. აზიაში რიცხოზობრივად მეორე ადგილზე ინდოევროპული ენების ოჯახია, რომელიც ზემოთ უკვე დავახასიათეთ, და ამ ენებზე მოლაპარაკე ხალხები უმთავრესად განსახლებულნი არიან სამხრეთ აზიის ჩრდილოეთ ნაწილში, ირანსა და ავღანეთში. მესამე ადგილზეა ავსტრონეზიული ოჯახი, რომელიც ძირითადად გავრცელებულია სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის კუნძულებზე, თუმცა ავსტრონეზიული ენები, ოკეანეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის გარდა, კუნძულ მადაგასკარზეც გვხვდება. რიცხოვნობის მიხედვით, რიგით მეხუთე ოჯახი აზიაში ავსტრაზიული ოჯახია, რომელზეც ლაპარაკობს ინდოჩინეთის ზოგიერთი ხალხი, შესაბამისად, მისი გავრცელების არეალი სამხრეთ აღმოსავლეთი და სამხრეთი აზიაა.

საკმაოდ დიდ გეოგრაფიულ არეალზე გავრცელებული ალტაის ოჯახის ენები – თურქეთიდან აღმოსავლეთით – ჩრდილო-აღმოსავლეთ ციმბირის ჩათვლით. ალტაის ოჯახს მიეკუთვნება თურქულ, მონღოლურ და ტუნგუსო-მანჯურულ ენათა ჯგუფები. თურქული ენების ჯგუფში გამოიყოფა ენათა შემდეგი ქვეჯგუფები: ჩუვაშური, ოლუზური ანუ სამხრეთ-დასავლური (თურქული, აზერბაიჯანული, თურქმენული და სხვა), ჩრდილო-დასავლური ქვეჯგუფი (თათრული, ბაშკირული, ყაზახური, ყირგიზული, ბალყარული, ყარაჩაული), სამხრეთ აღმოსავლური (უზბეკური და უიღურული), ასევე იაკუტური (იაკუტური და დოლგანური) და სამხრეთციმბირული ქვეჯგუფი (ნაკასური, ტუვინური და სხვა).

თანამედროვე მონღოლურ ენებს, რომლებიც გავრცელებულია ცენტრალურ აზიურ რაიონებში, მიეკუთვნება საკუთრივ მონღოლურ-

რი, ბურიატული, ყალმუხური და სხვა ენები. ტუნუგუსო-მანჯურიულ ენებს კი მიეკუთვნება მანჯურიული – ჩინეთში, ასევე ევენკური და მასთან ახლოს მდგომი ევენური და აღმოსავლეთ ციმბირისა და შორეული აღმოსავლეთის სხვა ენები. ტაიური (პარატაიური) ოჯახი ლოკალიზებულია ინდოჩინეთსა და ჩინეთის სამხრეთით.

აფროაზიულ, ანუ სემიტო-ქამიტურ ენათა ოჯახი გავრცელებულია აფრიკის, ჩრდილოეთ და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, ასევე, სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში. ის შედგება 5 ჯგუფისაგან, ესენია: სემიტური, ეგვიპტური, ბერბეროლიბიური, ქუშიტური და ჩადური. ავსტროაზიული ენების ცალკეული ჯგუფი ერთმანეთს შორეულ წარსულში დაშორდა, რის შედეგადაც ნათესაობის ნიშნები უფრო სუსტია, ვიდრე ინდოევროპულ ოჯახში. ეგვიპტური ენების ჯგუფში შემავალი ენები მკვდარი ენების რიცხვში შედის. XVII ს.-დან მისი მემკვიდრე კოპტური ენაა, რომელსაც ღვთისმსახურებაში იყენებს ეგვიპტის ქრისტიანული მოსახლეობა, მაგრამ ბოლო საუკუნეებში სალაპარაკო ენად, კოპტურის ნაცვლად, ეგვიპტის ქრისტიანებიც არაბულის ეგვიპტურ დიალექტს იყენებენ (გაჩეჩილაძე, 2003: 100).

სემიტური ჯგუფი ერთ-ერთი კლასიფიკაციით ორი ძირითადი შტოსაგან შედგება. აღმოსავლური და დასავლური. ეს უკანასკნელიც, თავის მხრივ, იყოფა ჩრდილოურ და სამხრეთულ ჯგუფებად. აღმოსავლური ენების ჯგუფს კი წარმოადგენს ასურეთისა და ბაბილონის მკვდარი აქადური ენები.

დასავლეთ სემიტური ენების შტოს ჩრდილოეთ ქვეჯგუფებს მიეკუთვნება ქანაანური და არამეული ენები. პირველში შედის მკვდარი ენა – ძველქანაანური, ფინიკიური და ასევე ძველებრაული ენა და მისი დღევანდელი ფორმა - ივრითი. საინტერესოა, ის ფაქტი, რომ XX საუკუნემდე ივრითიც მკვდარ ენად იყო მიჩნეული. მას, როგორც „თორას ენას“, იყენებდნენ მხოლოდ იუდაისტური რიტუალების აღსრულებისას და ის არ იყო სალაპარაკო ენა, რადგან ებრაული დიასპორა ამჟობინებდა თავის უფრო მრავალრიცხოვან მეზობლებთან კონტაქტის დამყარებას მათსავე ენაზე. სალაპარაკო ენად დიასპორის ებრაელებისათვის იქცა მათი მიმღები ქვეყნის ენა. მაგ: ესპანეთში ეს იყო კასტილიური, რომელიც ესპანეთიდან განდევნის შემდეგ ებრაელებმა ოსმალეთშიც შეინარჩუნეს „ლადინოს“ სახელწოდებით. არაბულ სამყაროში ებრაელები საუბრობდნენ არაბულ დიალექტებზე და ა.შ. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ პალესტინის ტერიტორიაზე ებრაული სახელმწიფოს – ისრაელის წარმოშო-

ბისტანავე, სახელმწიფო ენად გამოცხადდა ივრითი. ამჟამად არაბეთის ნახევარკუნძულზე არაბულის შემდეგ ის ყველაზე ფართოდ გავრცელებული სემიტური ენაა (გაჩეჩილაძე, 2003: 103-104).

ჩრდილოურ ქვეჯგუფს, დასავლეთ სემიტური ენების ჯგუფს, ქანაანურის გარდა, როგორც უკვე ვახსენეთ, მიეკუთვნება არამეული ენა, იგივე სირიული ან აისორული ენა. არამეულს ფართო გავრცელება ჰქონდა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე I ათასწლეულში და ის ერთაშორისი ურთიერთობის ყველაზე გავრცელებული ენა იყო (გაჩეჩილაძე, 2003: 125-126). იესო ქრისტე თავის მოწაფეებს არამეულ ენაზე ესაუბრებოდა. აღმოსავლეთის ქრისტიანები თავისი ტექსტების ჩასაწერად არამეულის ედესურ დიალექტს – სირიულს იყენებდნენ. ამჟამად ეს ენა მხოლოდ ჩრდილოეთ ერაყშია შემორჩენილი.

დასავლეთ სემიტური ენების სამხრეთულ ქვეჯგუფს კი მიეკუთვნება არაბული ენა (რომელიც სახელმწიფო ენაა აზიისა და აფრიკის 20-ზე მეტ ქვეყანაში და მასზე 250 მილიონ ადამიანზე მეტი ლაპარაკობს). მთელი მუსლიმური სამყარო არაბულს ლოცვებისა და რელიგიური რიტუალების ენად იყენებს.

აფრაზიულ ენათა ოჯახის დანარჩენი ჯგუფები – ბერბერული, ქუშიტური და ჩადური გავრცელებულია ჩრდილოეთ და ჩრდილო აღმოსავლეთ აფრიკაში. (ბერბერული – საჰარის ოაზისებში და მის ჩრდილოეთით, ქუშიტური – საჰარის აღმოსავლეთით, ხოლო ჩადური ენები საჰარის სამხრეთით) (Брык, 1989: 386).

აზიაში სხვა ენობრივი ოჯახებიდან გვხვდება – ქართველურ ენათა ოჯახი, რომლის შემადგენლობაში შედის ქართული, მეგრულ-ჭანური (ლაზური) და სვანური ენები. ყველა ამ ენაზე საუბრობენ ქართველები საქართველოს ტერიტორიაზე და ასევე მის ფარგლებს გარეთაც, სადაც მათი განსახლების უპირატესი არეალია თურქეთის შავიზღვისპირეთის აღმოსავლეთ ნაწილი. შავიზღვისპირეთის ცენტრალურ და დასავლეთ ნაწილში, მარმარილოს ზღვისპირეთში ქართულ და ლაზურ ენებზე ლაპარაკობენ XIX-XX საუკუნეებში თურქეთის აღმოსავლეთიდან და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან გადასახლებული ქართველებისა და ლაზების შთამომავალნი, რომელთა რაოდენობა დღესდღეობით ნახევარ მილიონამდეა. ქართულ ენაზე ირანშიც ლაპარაკობენ, კერძოდ, იმ რეგიონებში, სადაც XVII ს.-ში კახეთიდან ქართველები გადასახლეს. ამჟამად, ქართული ენა გავრცელებულია ისპაჰანის პროვინციის 14 სოფელში (ფერეიდანიში) და იმ ქალაქებში, სადაც ფერეიდნელი ქართველები ცხოვრობენ (გაჩეჩილაძე, 2003: 107-110).

ჩრდილოკავკასიურ ოჯახს მიეკუთვნება აფხაზურ-ადიღეურ და ნახო-დაღესტნურ ენათა ჯგუფები. პირველში შედის აფხაზური, ადიღეური, ყაბარდოული, ჩერქეზული, აბაზინური, უბიხური, ხოლო მეორე ჯგუფი ორ ქვეჯგუფად იყოფა: ნახური (ჩეჩნური, ინგუშური, ბაცბიური) და დაღესტნური რომელშიც შედის დაღესტნის 30-მდე ენა, ასევე ავარო-ანდური ენები, ცეზური, ლაკო-დარგინული და ლეკური ენები. ჩრდილოკავკასიური ოჯახის ენები სამხრეთ დასავლეთ აზიაშიც არის გავრცელებული, ამ ენის მატარებლები არიან ახლო აღმოსავლეთში გადასახლებული ჩრდილოეთ კავკასიელები, რომლებიც სახლობენ თურქეთში, სირიაში, იორდანიაში, ისრაელში.

ურალის ენები ძირითადად გავრცელებულია რუსეთის ევროპული ნაწილის ჩრდილოეთში, ასევე უნგრეთში, ბალტიისპირეთში, ფინეთსა და სკანდინავიაში. ენათა ეს ოჯახი ორი ჯგუფისაგან შედგება: ფინო-უგორული და სამოდური.

ესკიმოსურ-ალეუტური ენების გავრცელების არეალებია აზიის უკიდურეს ჩრდილო-აღმოსავლეთი, ასევე ამერიკის არქტიკული ნაწილი. ამ ოჯახის ენებს მიეკუთვნება ესკიმოსური და მასთან ახლომონათესავე ალეუტური ენები.

კიდევ ერთი ენათა ოჯახი, რომელიც წარმოდგენილია უკიდურეს ჩრდილო აღმოსავლეთ აზიაში, აერთიანებს ჩუკოტკურ, კორიაკულ, იტელმენურ და სხვა ენებს.

განსაკუთრებულ ოჯახს ქმნიან რიცხოვრივად უმნიშვნელო ანდამანური ენები (ჩრდილოანდამანური, ჯერვა, ონგო და სხვ. ენები), რომლებიც ანდამანის კუნძულებზეა გავრცელებული (ინდოეთის ოკეანის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში).

როგორც აღინიშნა, აფრიკელთა 1/3 აფროაზიულ ენათა ოჯახის ენებზე საუბრობს, ხოლო ამ კონტინენტის მოსახლეობის ნახევარი – საჰარის სამხრეთით გავრცელებულ სამ ენათა ოჯახის ენებზე. ესენია: ნიგერო-კორდოფანული (კონგო-კორდოფანული), ნილოს-საჰარული და კოისანური. ყველაზე მრავალრიცხოვანია პირველი, რომელიც ორ ჯგუფად იყოფა: ნიგერ-კონგო და კორდოფანული. ნიგერ კონგოს ჯგუფში გამოიყოფა ქვეჯგუფები: ბენუე-კონგო, რომელშიც შედის ბანტუს ენები (სუაჰილი, კინიარუანდა, კირუნდი, კიკონგო, კილუბა, ლუგანდა, ლინგალა, სხვა). ბანტუს ენებიდან ყველაზე გავრცელებულია სუაჰილი, რომელზეც საუბრობს 35-50 მლნ ადამიანი (მაქსაკოვსკი, 2002: 182). ის კენიისა და ტანზანიის ოფიციალური ენაა, ასევე გავრცელებულია უგანდაში, მოზამბიკში, ზაირში, მალაკში, ზამბიასა და კონგოში.

ნილოს-საჰარის ენათა ოჯახი გავრცელებულია აღმოსავლეთ აფრიკაში და 6 ჯგუფისაგან შედგება. მათ შორის ყველაზე მსხვილი შარი-ნილოსურია.

კოისანურ ენათა ოჯახი, რომელიც გვხვდება აფრიკის სამხრეთ-დასავლეთში, აერთიანებს ბუშმენურ და ჰოტენტოტურ ენებს.

ამერიკის მოსახლეობის ენობრივი შემადგენლობა, ევრაზიისა და აფრიკისგან განსხვავებით, უფრო ერთგვაროვანია. ევროპული კოლონიზაციის შედეგად იქ გავრცელდა ესპანური, პორტუგალიური, ინგლისური, ჰოლანდიური და სხვა ევროპული ენები. ამერიკის 18 ქვეყანაში სახელმწიფო ენაა ესპანური, რომელზეც 230-240 მლნ კაცი ლაპარაკობს (მაქსაკოვსკი, 2002: 275). თუმცა მოსაუბრეთა რაოდენობის თვალსაზრისით პირველ ადგილზე ინგლისური ენაა. ინგლისური ოფიციალური ენაა აშშ-ში, კანადაში, იამაიკაში, ტრინიდადა და ტობაგოში, გაიანაში, ბარბადოსში და ა.შ. რიცხოვნობით პორტუგალიური ბრაზილიის სახელმწიფო ენაა. ფრანგული სახელმწიფო ენაა კანადაში, ჰაიტიში, გვადელუპესა და საფრანგეთის გვიანაში, ხოლო ჰოლანდიური – სურინამსა და ნიდერლანდების ანტილის კუნძულებზე.

მექსიკაში, პერუში, ბოლივიასა და პარაგვაიში ესპანურთან ერთად ოფიციალურ ენებად ინდიელთა ენებიც ითვლება. ინდიელთა ენებიდან ყველაზე ფართოდ გავრცელებულია კეჩუა, რომელიც გვხვდება პერუში, ეკვადორში, ბოლივიაში, არგენტინასა და ჩილეს სასაზღვრო ზოლში, ასევე, ენა გუარანი, რომელიც გავრცელებულია პარაგვაიში, ბრაზილიაში, ბოლივიასა და არგენტინაში. კიდევ ერთი ფართოდ გავრცელებული ინდიელთა ენაა – აიმარა, რომელზეც საუბრობენ ბოლივიაში, პერუსა და ჩილეში, ხოლო აცტეკურ ენაზე – მექსიკაში.

ავსტრალიაში სახელმწიფო ენაა ინგლისური, რომელზეც მოსახლეობის 97% საუბრობს (The World Factbook, Australia, 2017). აქვე სხვა ევროპულ ენებთან ერთად გვხვდება ავსტრალიელ აბორიგენთა ენები, რომელთაც არ გააჩნიათ საერთო არც ერთ სხვა ენათა ოჯახებთან, და რომლებიც ლინგვისტებმა გააერთიანეს ავსტრალიურ ენათა ოჯახში.

რაც შეეხება ოკეანეთში გავრცელებულ ენათა ოჯახებს, ერთ-ერთი მათგანი, კერძოდ, ავსტრონეზიული ოჯახი ზემოთ უკვე ვახსენეთ. ხსენებული ოჯახის გარდა, რეგიონში გვხვდება პაპუასების ენები, რომლებიც ახალ გვინეასა და მასთან ახლოს მდებარე კუნძულებზეა გავრცელებული. მათ სხვა ენებისაგან იზოლირებული

მდგომარეობა უკავიათ, პაპუასების ენათა რაოდენობა ათასზე მეტია და ისინი არამონათესავე 11 ენის ჯგუფს ქმნიან. ამ ჯგუფებიდან ყველაზე მრავალრიცხოვანია ტრანსსახალგვიწიური, დასავლეთ პაპუასური, სეპიკ-რამუ, ტორიჩელისა და აღმოსავლეთ პაპუასური ენათა ოჯახები.

ცხრილი №19

მსოფლიოს ძირითადი ენათა ოჯახები და ჯგუფები

ინდოევროპულ ენათა ოჯახი:

ენის ჯგუფი	ეთნოსი, ხალხი
გერმანული	გერმანელები, ინგლისელები, შოლანდიელები, ფრიზები (ნიდერლანდები), ფლამანდიელები (ნიდერლანდები და ბელგია), ავსტრიელები, დანიელები, შვედები, შოტლანდიელების ნაწილი, გერმანოშვეიცარიელები, ნორვეგიელები, ელზასელები (საფრანგეთი), ოლსტერელები (ჩრ. ირლანდია), ისლანდიელები, ლუქსემბურგელები, აშშ-ის ამერიკელები, ანგლოკანადელები, აფრიკანერები (სამხ. აფრიკის რესპუბლიკა), ლიხტენშტეინელები, ანგლოავსტრალიელები, ანგლოახალზელანდიელები
სლავური	რუსები, უკრაინელები, ბელორუსები, პოლონელები, ბულგარელები, ჩეხები, სლოვაკები, სლოვენები, სერბები, ხორვატები, ბოსნიელები, მონტენეგროელები, მაკედონიელები
რომანული	იტალიელები, ფრანგები, ესპანელები, პორტუგალიელები, კატალონიელები, ვალონები (ბელგია), გალიციელები (ესპანეთი), ფრანკოშვეიცარიელები, რეტორომანები (შვეიცარია), კორსიკელები (საფრანგეთი), იტალოშვეიცარიელები, რუმინელები, მოლდოველები, ლათინური ამერიკის ხალხების დიდი უმრავლესობა
ბალტიური	ლიტველები, ლატვიელები
კელტური	ირლანდიელები, ბრეტონელები (საფრანგეთი), უელსელები, გელელები (შოტლანდიელების ნაწილი)
ინდოარიული	ჰინდუსტანელები, ბენგალიელები, პენჯაბელები, ბიხარელები (ყველანი ძირითადად ინდოეთი)
ალბანური	ალბანელები, კოსოვოელები
ბერძნული	ბერძნები, კვიპროსელი ბერძნები
ირანული	ირანელები, ავღანელები, ტაჯიკები, ოსები, ქურთები
სომხური	სომხები

ალტაის ენათა ოჯახი:

ენის ჯგუფი	ეთნოსი, ხალხი
თურქული	თურქები, თურქმენები, უზბეკები, ყაზახები, ყირგიზები, აზერბაიჯანელები, თათრები, იაკუტები, ბაშკირები, ჩუვაშები, ყარაჩაევლები, ბალყარები (ბოლოს დასახელებული 6 ეთნოსი რუსეთში ცხოვრობს)

სემიტო-ქამიტურ ენათა ოჯახი:

ენის ჯგუფი	ეთნოსი, ხალხი
სემიტური	არაბები, ებრაელები

სინო-ტიბეტური ენათა ოჯახი:

ენის ჯგუფი	ეთნოსი, ხალხი
მანდარინი (ჩინური)	ჩინელები, დუნგანელები

ურალის ენათა ოჯახი:

ენის ჯგუფი	ეთნოსი, ხალხი
ფინო-უგორიული	ფინელები, უნგრელები, ესტონელები, უგორიელები (რუსეთი)

კავკასიურ ენათა ოჯახი:

ენის ჯგუფი	ეთნოსი, ხალხი
აფხაზურ-ადიღეური	აფხაზები, ჩერქეზები, ყაბარდოელები, აბაზინები, ადიღელები
ნახო-დაღესტნური	ჩეჩნები, ინგუშები, ლეკები, ავარელები, დარგინელები

კორეული ენის ოჯახი:

კორეელები

იაპონური ენის ოჯახი:

იაპონელები

ბასკური ენის ოჯახი:

ბასკები

ქართული ენის ოჯახი:

ქართველები, ქართველი ებრაელები

3.7 რელიგიები და მსოფლიოს მოსახლეობის რელიგიური შემადგენლობა

რელიგიის ერთმნიშვნელოვანი და ზუსტი განსაზღვრების მოცემა ალბათ შეუძლებელია. მეცნიერებაში განმარტებათა დიდი რაოდენობა არსებობს. მათი ხასიათი დამოკიდებულია იმ მეცნიერთა მსოფლმხედველობაზე, რომლებიც მათ ფორმულირებას უკეთებენ. კითხვაზე - რა არის რელიგია? - ადამიანი უმეტესად გვპასუხობს: “ღმერთის რწმენა”.

სიტყვა რელიგია ეტიმოლოგიურად მოდის ლათინური “რელიგარე“-დან, რაც ქართულად გაერთიანებას, რაიმესთან ხელმეორედ დაკავშირებას ნიშნავს. შესაძლებელია, რომ თავდაპირველად იგი ადამიანის რაიმე წმინდასთან, მუდმივთან, უცვლელთან მიჩვევას ნიშნავდა. ეს სიტყვა პირველად ჩვენს წელთაღრიცხვამდე I საუკუნეში გამოიყენა ცნობილმა რომაელმა ორატორმა და პოლიტიკოსმა, ციცერონმა. იგი რელიგიას სხვა ცნებას, კერძოდ კი, ცრუმორწმუნეობას უპირისპირებს. ტერმინ “რელიგიის” ფართო გამოყენება ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებში დაიწყო და აღინიშნებოდა, რომ ახალი რწმენა იყო ღრმად ფილოსოფიური და ზნეობრივი სისტემა და არა ველური ცრურწმენა.

ბუდიზმი – პირველი მსოფლიო რელიგია ინდოეთში წარმოიშვა. სამხრეთ აზიის რეგიონის რელიგიების განვითარებაზე დიდი ზეგავლენა იქონია მისმა გეოგრაფიულმა და სოციალურ-დემოგრაფიულმა თავისებურებებმა. ინდოსტანის ნახევარკუნძული კლიმატურ-გეოგრაფიული თვალსაზრისით ერთ-ერთი ყველაზე მიმზიდველი ადგილი იყო. ამის გამო აქ უძველესი დროიდან სახლობდა სხვადასხვა ხალხი. ინდოსტანზე არ ხორციელდებოდა მონების იმპორტი. მუშა ძალის ნაკლებობა აქ არასდროს იგრძნობოდა. ევროპისაგან განსხვავებით, სადაც ხდებოდა კლასების ჩამოყალიბება, აქ საზოგადოება კასტებად დაიყო. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მე-6 საუკუნეში აზიაში გავრცელება დაიწყო “დისიდენტურმა” რელიგიებმა - ბუდიზმმა და ჯაინიზმმა, რომლებიც საზოგადოების კასტობრივი სტრუქტურის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. ალბათ, ამიტომაც ამ რელიგიებმა ინდოსტანზე ფეხი ვერ მოიკიდეს. მოგვიანებით, ფეოდალური ურთიერთობების განვითარების დროს, ოფიციალურმა რელიგიამ

- ბრაჰმანიზმმა ტრანსფორმაცია განიცადა და ჩამოყალიბდა ინდუიზმის სახით. ინდუიზმმა მაკონსოლიდირებელი როლი შეასრულა ინდოსტანის ნახევარკუნძულზე მცხოვრები ხალხების ცხოვრებაში. აღსანიშნავია, რომ როგორც ბრაჰმანიზმი, ისე ინდუიზმიც წინააღმდეგი იყო სხვა ხალხების დაპყრობისა. შესაბამისად არასდროს გახსორციელებულა ამ რელიგიის ექსპორტი სხვა რეგიონებში.

სამაგიეროდ, ბუდიზმი შექმნიდან სულ მალე გასცდა ინდოეთის ფარგლებს და მოიცვა სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ აზიის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ბუდიზმის ძირითადი დებულება ასეთია: ყოველივეს საფუძველი არის მარადიული, შეუცნობელი სულიერი საწყისი, რომელიც იმყოფება აბსოლუტურ მყუდროებაში – “ნირვანაში”. ხილული მატერიალური სამყარო მხოლოდ ილუზია და მოჩვენებაა. ცხოვრება, რომელიც ამ მოჩვენებით სამყაროში მიმდინარეობს, ბოროტება და ტანჯვაა. ამიტომ ადამიანი მუდამ უნდა ცდილობდეს, რაც შეიძლება მალე დააღწიოს თავი ტანჯვის ქვეყანას. აქედან გამომდინარე, ბუდიზმი ქადაგებს ასკეტიზმსა და პასიურობას. იგი ადამიანს მოუწოდებს, უარი თქვას ცხოვრების ყველა სიკეთეზე, დათრგუნოს ყველა ცდუნება, რათა მიაღწიოს ხსნას – “ნირვანას”.

ბუდისტური რელიგიის ფუძემდებლად გადმოცემა ასახელებს შაკიების მეფეთა გვარის შვილს - გაუტამას, რომელმაც 29 წლისამ მიატოვა მეფური ცხოვრება და მკაცრი ასკეტიური ყოფით დაასრულა სიცოცხლე; ჯერ კიდევ საკმაოდ ახალგაზრდამ შეიცნო ჭეშმარიტება, ადამიანის ცხოვრების ნამდვილი აზრი, რომელიც ოთხი ჭეშმარიტების სახით ჩამოაყალიბა. ამის შემდეგ მას ეწოდა ბუდა – გასხივოსნებული. მეოთხე ჭეშმარიტებაში ბუდა ადამიანს ასწავლის გზას, თუ როგორ დაძლიოს სურვილები და მოთხოვნილებანი რვასაფეხურიანი ცხოვრების გზის გავლით. ეს საფეხურებია: ჭეშმარიტი ფიქრი, ჭეშმარიტი მოძღვრება, ჭეშმარიტი მისწრაფება, ჭეშმარიტი სიტყვა, ჭეშმარიტი ჭვრეტა, ჭეშმარიტი ჩაღრმავება, ჭეშმარიტი ცხოვრება, ჭეშმარიტი ქცევა. ისევე, როგორც სხვა რელიგიები, ბუდიზმიც ადამიანის ცხოვრებას ორ ნაწილად ყოფს: სააქაოდ – სანსარად და საიქიოდ – ნირვანად. ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისში ბუდიზმი ორ მიმდინარეობად გაიყო: თჰერავადად და მაჰაიანად. პირველის მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ სიკვდილის შემდეგ ნირვანაში პირდაპირ ხვდებიან მხოლოდ უმაღლესი კასტის წარმომადგენლები. მაჰაიანელებს, კი მიაჩნიათ, რომ ნირვანაში შეიძლება დაუბრკოლებლად მოხვდეს ყველა ჭეშმარიტი ბუდისტი, განურჩევლად მისი კასტობრივი კუთვნილებისა.

ერთ-ერთი უძველესი მონოთეისტური რელიგიაა **იუდაიზმი**², რომელიც ძვ. წ-ის II ათასწლეულში შექმნეს მომთაბარე ებრაულმა ტომებმა. იუდაიზმი ჩაისახა გვაროვნული წყობილების დროს, როცა ჯერ კიდევ არ იყო კლასები. ისტორიული განვითარების მსვლელობაში, როცა გაჩნდა კლასობრივი საზოგადოება, ცვლილებები განიცადა იუდაიზმშიც. მონათმფლობელური საზოგადოების გაჩენის პერიოდში ათასგვარი სულებისა და წინაპართა კულტის რწმენამ თანდათან დაუთმო ადგილი ჯერ ადგილობრივ, შემდეგ კი ერთიანი ღმერთის რწმენას.

იუდაიზმის ძირითადი დოგმატი არის ერთი ღმერთის რწმენა. ეს დოგმატი იმ ქვეყნად ადამიანის პირადი ხსნის პირობად ცხადდება. იუდაიზმში ერთი ღმერთის რწმენას უშუალოდ უკავშირდება დოგმატი მესია-მხსნელის მოსვლის შესახებ. ამ დოგმატის მიხედვით, მესია მოვა იმისთვის, რომ ადამიანები გაასამართლოს დამსახურების მიხედვით. მიწიერი სამყარო, იუდაიზმის მიხედვით, არის მზადება მარადიული მომავლისათვის. იუდაური რელიგიის დოგმატიკაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია იდეას ძველი აღთქმის, როგორც ღვთიური გამოცხადებისა და უმაღლესი ჭეშმარიტების შესახებ. აქ, უპირველეს ყოვლისა, გამოყოფენ მოსეს ხუთნიგნეულს – თორას. იუდაიზმის საფუძველს თორასთან ერთად ქმნის თალმუდი, რომელიც არის ამ რელიგიის ეტიკური და სამართლებრივი კოდექსი.

ქრისტიანობა ოც საუკუნეს ითვლის. ქრისტიანული რელიგია წარმოიშვა პირველ საუკუნეში რომის იმპერიაში. დაპყრობილი ხალხები სასონარკვეთამდე მივიდნენ, რადგან ღმერთებისა და საკუთარი ძალით თავის გადარჩენის იმედი დაკარგეს, რის გამოც სწრაფად მოიკიდა ფეხი მესიანიზმის იდეამ. იესო ქრისტეს გამოჩენის შემდეგ ის სწრაფად გავრცელდა პალესტინაში. მისმა მოვლინებამ გამოაცოცხლა რომის იმპერიის ერთი ნაწილი. ქრისტიანობა ილაშქრებდა წარმართული რელიგიის წინააღმდეგ, მინიმუმამდე ამარტივებდა რელიგიურ წეს-ჩვეულებათა სისტემას. აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ ქრისტიანობა ოპოზიციაში ედგა, როგორც წარმართულ, ისე მონოთეისტურ იუდაიზმს.

² მეცნიერულ წრეებში დღემდე დავობენ იმის თაობაზე, თუ რომელი რელიგია უნდა ჩაითვალოს პირველ მონოთეისტურ რელიგიად, იუდაიზმი თუ ზოროასტრიზმი. სავარაუდოა, რომ მონოთეიზმი უფრო ადრე იყო წარმოდგენილი ზოროასტრიზმში, ვიდრე იუდაიზმში. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ მეცნიერ-თეოლოგთა ნაწილი ზოროასტრიზმს არ მიიჩნევს მონოთეისტურ რელიგიად.

V ს.-ში ქრისტიანობა ორ მიმართულებად გაიყო, როდესაც შეიქმნა დასავლეთ რომის იმპერია სატახტო ქალაქ რომითა და აღმოსავლეთ რომის იმპერია სატახტო ქალაქ კონსტანტინოპოლით. ამ ორი იმპერიის ეკლესიებს შორის დაწყებული დავა მხოლოდ 1054 წელს დასრულდა, როცა საბოლოოდ ჩამოყალიბდა მართლმადიდებელი და კათოლიკური ეკლესიები. XVI ს.-ში კათოლიციზმს გამოეყო პროტესტანტიზმი, რომელიც ამჟამად მრავალი სუბრელიგიის სახით გვევლინება.

მართლმადიდებლობა თავიდანვე დაექვემდებარა ბიზანტიის იმპერატორის ხელისუფლებას. მასში ჩამოყალიბდა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი, ავტოკეფალური მართლმადიდებლური ეკლესიები. დღეისათვის მსოფლიოში 15 ავტოკეფალური (კონსტანტინოპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიის, იერუსალიმის, საბერძნეთის, საქართველოს, რუმინეთის, ბულგარეთის, რუსეთის, კვიპროსის, ელადის, ალბანეთის, პოლონეთის, ჩეხეთისა და ამერიკის) და 3 ავტონომიური (სინაის, ფინეთის და იაპონიის) მართლმადიდებლური ეკლესიაა.

მართლმადიდებლობისაგან განსხვავებით კათოლიკური ეკლესიის სტრუქტურა მკაცრად ცენტრალიზებულია. მისი ცენტრი ვატიკანში მდებარეობს. კათოლიციზმსა და მართლმადიდებლობას ბევრი საერთო აქვთ, თუმცა სარწმუნოებისა და კულტის გაგებაში არსებობს ცალკეული მნიშვნელოვანი განსხვავებები. კათოლიკური ეკლესია კანონიკურად თვლის ბიბლიას მხოლოდ ლათინურ ენაზე, იმ დროს, როდესაც მართლმადიდებლურ ქვეყნებში გამოიყენება შესაბამისი ქვეყნის ენებზე ნათარგმნი ბიბლია. განსხვავებით მართლმადიდებლობისაგან, რომელიც ამტკიცებს, რომ სულიწმინდა მამა ღმერთიდან გადმოდის, კათოლიკეები კი მიიჩნევენ, რომ სულიწმინდა გადმოდის, როგორც მამა ღმერთიდან, ისე ძე ღმერთიდან. მართლმადიდებლებისაგან განსხვავებით, კათოლიკეები სამოთხისა და ჯოჯოხეთის გარდა აღიარებენ სალხინობელს, სადაც უნდა განიწმინდოს სამოთხისათვის არასაკმარისად განწმენდილი სული. კათოლიციზმის ერთ-ერთი თავისებურებაა რომის პაპის უცოდველობისა და პირველობის აღიარება.

ქრისტიანული სარწმუნოების საფუძველია ბიბლია (წმინდა წერილი, ნიგნი) ანუ ძველი და ახალი აღთქმა. ქრისტიანული მოძღვრებისა და კულტის ერთ-ერთი მთავარი ნყაროა სახარება (ევანგელე). სახარება წარმოადგენს ახალი აღთქმის პირველ ოთხ წიგნს, რომლებიც შეიცავენ ხარებას ქრისტეს შობის, ცხოვრების, ვნებისა და

აღდგომის შესახებ. არსებობს ოთხი კანონიკური სახარება: მათესი, მარკოზისა, ლუკასი და იოანესი.

ისლამი³ მსოფლიო რელიგიათა შორის ყველაზე ახალგაზრდაა, აღმოცენდა არაბეთის ნახევარკუნძულზე, ახალი წელთაღრიცხვის მე-7 ს.-ის დასაწყისში. ამ დროისთვის არაბების ნაწილი ქრისტიანობას ეზიარა, მაგრამ უმრავლესობა წარმართულ რწმენაზე რჩებოდა. არაბები უდიდეს პატივს მიაგებდნენ მექას ოაზისში მდებარე ტაძარს, სადაც ინახებოდა ქააბა – მათთვის უწმინდესი “შავი ქვა”.

ისლამის ფუძემდებელი, მუჰამედი (არაბულად მისი სახელი გამოითქმის, როგორც “მოჰამად”), მექის ერთ-ერთი შეძლებული და წარჩინებული ოჯახის წარმომადგენელი იყო. ადრე დაობლებული მუჰამედი სხვადასხვა დროს მწყემსად, აქლემების გამყოლად, ვაჭრადაც კი მუშაობდა. როგორც პატიოსანმა ადამიანმა დაიმსახურა მეტსახელი “ალ-ამინ” (სანდო).

40 წლის მუჰამედს (მიჩნეულია, რომ ეს 610 წელს მოხდა) ჰქონდა ხილვები, რომლის დროსაც მას ჩაესმა ალაჰის ქადაგებანი. მუჰამედი წერა-კითხვის არმცოდნე იყო, ამდენად ყურანის ტექსტს იგი ზეპირად გადასცემდა მის მიმდევრებს. მისი გამონათქვამები ჩაინერეს და იმისათვის, რომ არ ყოფილიყო კითხვათსხვაობა, ჩანაწერების სხვადასხვა ვერსია მოსპეს. არაბული ენა, რომელზეც ყურანი არის შესრულებული, ისლამის ერთადერთ ენადაა მიჩნეული. წესით, ის არც უნდა ითარგმნებოდეს სხვა ენებზე, რადგან შესაძლოა, ჭეშმარიტი აზრი დაიკარგოს.

მუჰამედი კარგად იცნობდა იუდაიზმისა და ქრისტიანობის პრინციპებს, რაც გარკვეულწილად ყურანშიც აისახა. ყურანში მრავლადაა ნახესხები იდეები ბიბლიიდან, რაც სრულებითაც არ ამცირებს მის თვითმყოფადობას.

ყურანი ქრისტიანებსა და იუდეველებს მიიჩნევს “აჰლ ალ-ქითაბ”-ად (“წიგნის ხალხად”) და მუსლიმებისგან მოითხოვს, რომ მათ მიმართ ტოლერანტობა გამოიჩინონ. ისლამი წინასწარმეტყველებად სცნობს იმავე პირებს, რომლებსაც იუდაიზმი და ქრისტიანობა, კერძოდ, ნოეს, აბრაამს, იესოს, მოსეს, ადამს. ყურანი მოწინებით მოიხსენიებს მარიამს, როგორც წინასწარმეტყველ იესოს დედას.

³ ინფორმაცია ისლამის წარმოშობის შესახებ ალებულია შემდეგი წყაროდან: გაჩეჩილაძე რ. (2003). ახლო აღმოსავლეთი: სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა. თბილისი. გვ. 138-145

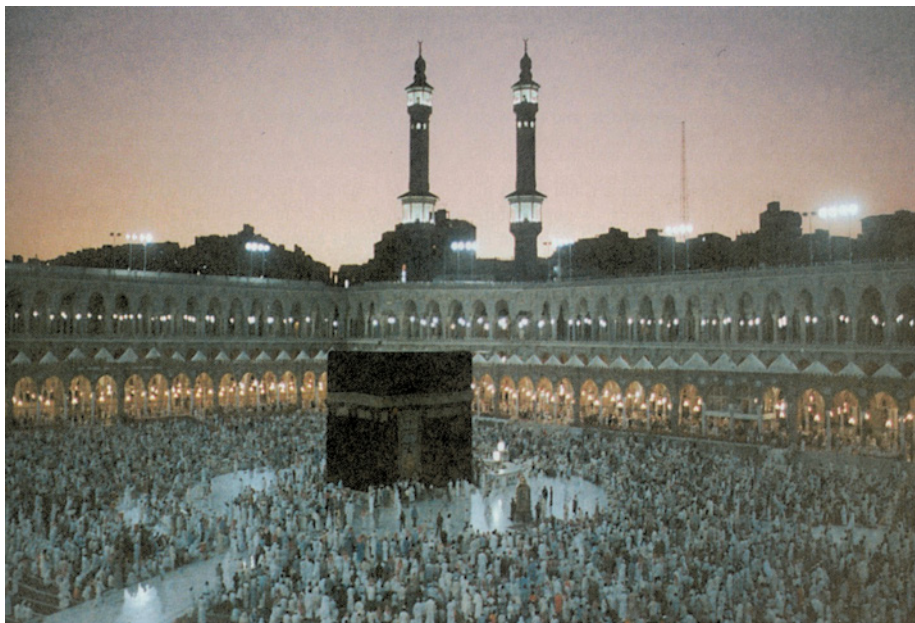
მაგრამ ყველაზე მაღლა ყურანი აყენებს ისლამისთვის უდიდეს წინასწარმეტყველს, მოციქულთა მოციქულს – მუჰამედს. მაგრამ არც იუდეველები და არც ქრისტიანები მუჰამედს ღმერთის მოციქულად და წინასწარმეტყველად არ მიიჩნევენ.

ისლამის საფუძველს ყურანთან ერთად ქმნის შარიათი, რომელიც მისი რელიგიურ-ეთიკური და სამართლებრივი ნორმების კრებულია. ისლამი საკმაოდ მალე ჩამოყალიბდა მწყობრ რელიგიურ სისტემად. წარმართულ არაბული საზოგადოებაში სიკვდილი არსებობის დასასრულად იყო მიჩნეული, ხოლო მუჰამედმა დაარწმუნა არაბები, რომ ჭეშმარიტი მორწმუნენი სიკვდილის შემდეგ სამოთხეს ეზიარებიან, ხოლო ცოდვილნი ჯოჯოხეთში მოხვდებიან. ისლამის მიმდევართათვის ეს დიდი სტიმული იყო, ებრძოლათ “ჭეშმარიტი რწმენისათვის” და შემდგომი ცხოვრება სამოთხეში გაეტარებინათ.

ისლამი, როგორც რელიგია, საბოლოო სახით ჩამოყალიბდა იასრიბში, ქალაქში, სადაც მუჰამედმა რვა წელი გაატარა მას შემდეგ, რაც იძულებული იყო, მექა მიეტოვებინა. მუჰამედის გადასახლებას მექადან იასრიბში (სავარაუდოდ, ეს მოხდა ქრისტიანული კალენდრით 622 წლის 16 ივლისს) მუსლიმებმა უწოდეს ჰიჯრა და თავისი წელთაღრიცხვა სწორედ ამ თარიღიდან დაიწყეს. მუჰამედმა, თავისი მექელი თანამოაზრეების (“მუჰაჯირების”) მხარდაჭერით, იასრიბში საფუძველი ჩაუყარა მუსლიმთა პირველ სახელმწიფოს. მოგვიანებით იასრიბს დაერქვა მედინა, რომელიც მუსლიმთათვის მექას შემდეგ მეორე წმინდა ქალაქია.

630 წელს მუჰამედმა მოკავშირეთა ლაშქრით აიღო მექა. გამარჯვებულებმა გაანადგურეს წარმართული კერპები, მაგრამ შეინარჩუნეს ქააბა. ის ამჟამად მდებარეობს მუჰამედის მიერ დაფუძნებული მექის მთავარი მიზგითის - ალ-მასჯიდ ალ-ჰარამ-ის ეზოს ცენტრში. ეს ადგილი მუსლიმთა მთავარი სალოცავი და ყველაზე წმინდა ადგილია.

მუჰამედის სიკვდილის შემდეგ მისი ადგილი დაიკავა, ხალიფამ, მუჰამედის ნაცვალმა. შემდეგი 29 წლის განმავლობაში ხალიფატს მართავდნენ აბუ-ბაქრი, ომარი, ოსმანი და ალი. ისლამი ამ ოთხ ხალიფას უმნიშვნელოდ ან “მართლმორწმუნედ” (“არ-რაშიდუნ”) მიიჩნევს, ხოლო მათი მეფობის პერიოდი მიჩნეულია მუსლიმთა “ოქროს ხანად”.

661 წელს სამოქალაქო ომში დაიღუპა მეოთხე ხალიფა - ალი, რომლის სიკვდილის შემდეგ ისლამში განხეთქილება წარმოიშვა. ალის მომხრეების აზრით, ხალიფას ტიტული უნდა გადასულიყო მისი ქალიშვილის შთამომავალ ჰასანზე (ჰუსეინზე). მაგრამ ისიც მოკლეს და ხალიფა გახდა უმიანთა გვარის წარმომადგენელი - უმა-ვია, რომელმაც სატახტო ქალაქად დამასკო გამოაცხადა. ალის მომხრეებმა მისი გამეფება არალეგიტიმურად აღიარეს და ისლამი ორ – სუნიტურ და შიიტურ შტოებად გაიყო. სუნიტები ყურანთან ერთად წმინდა წიგნად აღიარებენ სუნას, სადაც მუჰამედის ცხოვრებაა აღწერილი. შიიტები სუნას მხოლოდ ნაწილობრივ ცნობენ.

ისლამი მთელ მსოფლიოს კულტურული თვალსაზრისით ორ ნაწილად ჰყოფს. პირველი არის დარ ალ-ისლამი (ისლამის სახლი, მხარე), ე.ი. ტერიტორია, სადაც მუსლიმები ცხოვრობენ. მეორე კი დარ ალ-ჰარბი (ომის სახლი, მხარე) ანუ მსოფლიოს ის ნაწილი, რომელშიც ისლამი არ არის გავრცელებული. ისლამის მიხედვით მუსლიმები უნდა შეეცადონ, რომ მთელი მსოფლიო “დარ ალ-ისლამად” იქცეს.

ისლამის გავრცელების არეალი XVI ს-ის მიჯნაზე

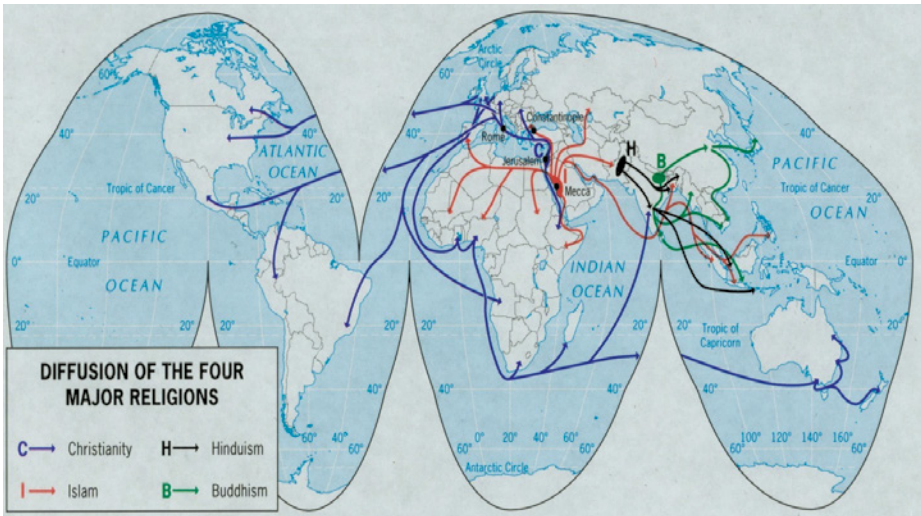

ამით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ დღიდან ხალიფატის შექმნისა დაიწყო არაბული დაპყრობები, რომელთა მიზანი იყო არა მხოლოდ ახალი მიწების დაპყრობა, არამედ ამ ტერიტორიებზე ისლამის გავრცელება. უნდა ითქვას, რომ სამხრეთელი ხალხების დიდი უმრავლესობისათვის ისლამი მისაღები აღმოჩნდა, რადგან იგი კარგად პასუხობდა ამ ხალხების მოთხოვნილებებს და შეესაბამებოდა მათ ადათ-წესებს. ისლამის განვითარებას ხელი შეუწყო იმ ფაქტმაც, რომ არაბული კულტურა იშვიათი გამონაკლისის გარდა უფრო მაღლა იდგა, ვიდრე მათ მიერ დაპყრობილი ხალხების კულტურა. არაბებმა დაპყრობილ ტერიტორიებზე, ისლამის გარდა, გაავრცელეს დამწერლობა. ისლამმა და არაბულმა დამწერლობამ ფეხი ვერ მოიკიდა ევროპაში, იქ, სადაც უკვე არსებობდა ქრისტიანობა და საკუთარი დამწერლობა, კერძოდ, ესპანეთში, პორტუგალიაში, საფრანგეთში, საქართველოსა და სომხეთში. XIII საუკუნეში ისლამი გავრცელდა წინა აზიაში, იქ, სადაც თურქული ტომები სახლობდნენ. ამ დროისათვის თურქომანებმა, რომლებიც სამხრეთ ციმბირისა და

შუა აზიის მკვიდრებად ითვლებოდნენ, დაიპყრეს შუა აზიის, ირანისა და წინა აზიის ტერიტორიები. მრავალრიცხოვანმა თურქომა-ნმა, ანუ ოსმალომ დაიწყო ჯერ ჩრდილოელი მეზობლების, ხოლო შემდეგ არაბების შევიწროებაც. საბოლოოდ მათ გაანადგურეს ბიზანტიის იმპერია და არაბთა ხალიფატი. ამასთან, ოსმალოებმა დაიპყრეს სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპისა და კავკასიის ნაწილი, სადაც გაავრცელეს ისლამი, მაგალითად, ალბანეთში, ბოსნიაში, აზერბაიჯანში, ჩრდილოეთ კავკასიაში. არაბებისა და ბიზანტიელებისგან განსხვავებით ოსმალოები არ გამოირჩეოდნენ კულტურის განვითარების მაღალი დონით. ამის გამო ისლამურ სამყაროში დაიწყო კულტურული სტაგნაცია, რამაც უარყოფითად იმოქმედა ამ ცივილიზაციის შემდგომ განვითარებაზე.

ნახ. №16

მსოფლიოს 4 ძირითადი რელიგიის გავრცელება

წყარო: www.slidplayer.com

რელიგიების (კონფესიების) თანამედროვე გეოგრაფია უკანასკნელი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში დიდი სტაბილურობით გამოირჩევა. რელიგიების ექსპანსიური განვითარება ფაქტობრივად შეჩერებულია, მაგრამ, ამავე დროს, განსაკუთრებით XX-XXI საუკუ-

ნეებში, ტრადიციულ რელიგიათა გვერდით იქმნება მრავალი ახალი, არატრადიციული რწმენა, რომელთა დიდი ნაწილისთვის დამახასიათებელია მიმდევართა რაოდენობის განუზრელი ზრდა.

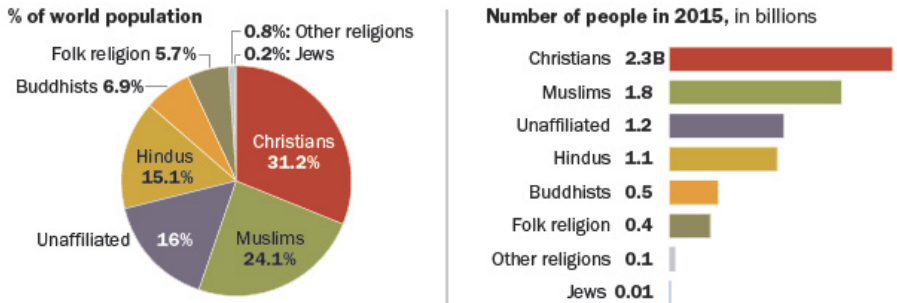
მსოფლიოს მოსახლეობის რელიგიური შემადგენლობის დადგენა საკმაოდ რთულია და არსებული მონაცემები მხოლოდ მიახლოებით სურათს იძლევა. ყოველივე ეს გამოწვეულია სხვადასხვა ქვეყანაში სტატისტიკური აღრიცხვის განსხვავებული მეთოდების გამოყენებით (ცალკეულ ქვეყანაში აღრიცხვა წარმოებს საეკლესიო ორგანიზაციებში და საკმაოდ არაზუსტად) და ზოგში კი მათი სრულიად არარსებობით. რეალურ სურათს ცვლის ის ფაქტიც, რომ აღმოსავლეთ აზიის ზოგიერთ ქვეყანაში ადამიანი ერთდროულად რამდენიმე რელიგიის მიმდევარი იყოს და ის რამდენიმე განსხვავებული რელიგიის მიმდევრების სიაში შეიძლება აღმოჩნდეს.

2015 წლის მონაცემებით, აღმსარებელთა რაოდენობის მიხედვით, პირველობას ქრისტიანობა ინარჩუნებს. მას მსოფლიოში დაახლოებით 2,3 მილიარდი მიმდევარი ჰყავს. მეორე ადგილზეა ისლამი – 1,8 მილიარდი მიმდევარი. შთამბეჭდავია არამორწმუნეთა (ათეისტების, სეკულარების, აგნოსტიკოსების) რაოდენობაც – 1,2 მლრდ., ბუდიზმი – 500 მლნ. ეთნიკურ რელიგიებში მიმდევართა რიცხვით გამოირჩევა ინდუიზმი – 1,1 მლრდ. ადამიანი.

ნახ. №17

ძირითადი რელიგიების მიმდევრები

Christians are the largest religious group in 2015

Source: Pew Research Center demographic projections "The Changing Global Religious Landscape"

PEW RESEARCH CENTER

წყარო: The Changing Global Religious Landscape <http://www.pewforum.org/2017/04/05/the-changing-global-religious-landscape/>

ზემოთ აღნიშნული, მოსახლეობის კონფესიური შემადგენლობის დადგენასთან დაკავშირებული სირთულეების გამო საკმაოდ ძნელია ცალკეულ რელიგიათა მიმდევრების დინამიკის განსაზღვრა. არსებული სტატისტიკა საშუალებას გვაძლევს, შევადაროთ 1987-2015 წლებში სხვადასხვა რელიგიის მიმდევართა რაოდენობის დინამიკა. აღნიშნულ პერიოდში გაიზარდა მუსლიმების (17%-დან 23%-მდე) და ინდუისტების (12%-დან 15%-მდე) ხვედრითი წილი ყველა რელიგიის აღმსარებელთა რაოდენობაში. ეს ფაქტი აიხსნება იმით, რომ სწორედ იმ ქვეყნებში, სადაც დასახელებული რელიგიებია გავრცელებული, აღინიშნება მოსახლეობის ყველაზე დიდი ბუნებრივი მატება.

რამდენადმე შეიცვალა ცალკეულ რელიგიათა და მათ მიმდინარეობათა თანაფარდობა მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მიხედვით. ასე მაგალითად, აფრიკაში (საჰარიდან სამხრეთით) მისიონერების მოღვაწეობისა და რიგი პოლიტიკური ფაქტორების გავლენით მნიშვნელოვნად გაიზარდა ქრისტიანთა და მუსლიმთა რაოდენობა, ადგილობრივ ტრადიციულ რელიგიათა მიმდევრების შემცირების ხარჯზე. ლათინურ ამერიკაში, რომელიც, მიუხედავად იმისა, რომ კვლავ კათოლიციზმის ციტადელია, იზრდება პროტესტანტთა რიცხვი.

ქრისტიანობა მსოფლიოში ყველაზე ფართო გავრცელებული რელიგიაა. პირველ ყოვლისა, ეს ეხება კათოლიციზმს. კათოლიკეები ბევრ ქვეყანაში მორწმუნეთა უმრავლესობას, ხოლო ზოგიერთში - მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვან რელიგიურ ჯგუფებს ქმნიან (იხ. ნახ №18).

მსოფლიოში ძირითადი რელიგიების გავრცელების არეალები

აზიაში ისინი მხოლოდ ფილიპინებზე შეადგენენ აღმსარებელთა უმრავლესობას, თუმცა მათი ცალკეული ჯგუფი წარმოდგენილია ბევრ სხვა ქვეყანაშიც. აფრიკაში კათოლიკური რწმენა ძირითადად ესპანეთისა და პორტუგალიის ყოფილ კოლონიებში შემორჩა. ავსტრალიაში ისინი მორწმუნეთა დაახლოებით 1/3-ს წარმოადგენენ. მაგრამ მათი გავრცელების ყველაზე ფართო არეალი ლათინურ ამერიკაშია, სადაც ისინი ყველა ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობას ქმნიან. ეს ესპანური და პორტუგალიური კოლონიზაციის შედეგია. კათოლიკეები საკმაოდ ფართოდ არიან წარმოდგენილი ჩრდილოეთ ამერიკაშიც.

გავრცელების ფართო გეოგრაფიული არეალი დამახასიათებელია, აგრეთვე, პროტესტანტიზმისათვის, რომელსაც მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ჩრდილოეთ, ცენტრალურ და ცენტრალურ-აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნების კონფესიურ შემადგენლობაში. პროტესტანტები ქმნიან მორწმუნეთა ძირითად ჯგუფებს სამხრეთ და დასავლეთ აფრიკაში; ისინი მრავლად არიან ავსტრალიასა და ოკეანეთში, ხოლო აშშ-სა და კანადაში შეადგენენ მორწმუნეთა შესაბამისად ნახევარს და მესამედს.

მართლმადიდებლობის გავრცელების არეალი გაცილებით უფრო შეზღუდულია. ყველაზე დიდი რაოდენობით მართლმადიდებ-

ლები ყოფილ საბჭოთა კავშირში (რუსეთი, უკრაინა, ბელორუსია, მოლდოვა, საქართველო) და სამხრეთ-აღმოსავლეთი ევროპის ქვეყნებშია (საბერძნეთი, რუმინეთი, ბულგარეთი, კვიპროსი, მაკედონია, სერბეთი, ჩერნოგორია) წარმოდგენილი (იხ. დანართი, ნახ. №19).

ისლამი, მიმდევართა რაოდენობით მეორე ადგილზეა. გეოგრაფიული თვალსაზრისით, ქრისტიანობისაგან განსხვავებით მისი გავრცელების არეალები აზიისა და აფრიკის ტერიტორიებით შემოსაზღვრება. მუსლიმების კონცენტრაციის ძირითადი რეგიონებია სამხრეთ-დასავლეთი და ცენტრალური აზია, ჩრდილოეთი აფრიკა და ნაწილობრივ სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზია. სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში ისლამი ჭარბობს ყველა ქვეყანაში, გარდა ისრაელისა და კვიპროსისა, სამხრეთ აზიაში – პაკისტანსა და ბანგლადეშში, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში – ინდონეზიაში, ცენტრალურ აზიაში – ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებში. ისლამი დომინანტი რელიგიაა ჩრდილოეთ აფრიკის - ყველა, ხოლო ცენტრალურ-აღმოსავლეთ აფრიკის ზოგიერთ ქვეყანაში. ევროპაში მუსლიმები უმრავლესობას მხოლოდ ალბანეთსა და ბოსნია-ჰერცეგოვინაში შეადგენენ.

დღესდღეობით მსოფლიოში 50-ზე მეტი ისლამური სახელმწიფოა. მათ შორის 28-ში ისლამი სახელმწიფო რელიგიადაა გამოცხადებული. ყველაზე მრავალრიცხოვანი ისლამური სახელმწიფოებია: ინდონეზია, პაკისტანი, ბანგლადეში, ნიგერია, ირანი, თურქეთი, ეგვიპტე.

ბუდიზმი რელიგიების მსოფლიო რუკაზე გაცილებით კომპაქტურად არის წარმოდგენილი და მოიცავს ცენტრალურ-აღმოსავლეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზიის ზოგიერთ რაიონს. ამასთანავე, სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილში ჭარბობენ თჰერავადასა და მაჰაიანას აღმსარებლები, ხოლო ცენტრალურ-აღმოსავლეთ ნაწილში ლამაიზმის მიმდევრები. მნიშვნელოვანია ბუდიზმის გავლენა იაპონიაში, ჩინეთსა და კორეის რესპუბლიკაში.

ეთნიკური და რეგიონული რელიგიების გავრცელების არეალები, როგორც წესი, კიდევ უფრო შეზღუდულია. ასე რომ, ინდუიზმის ადებტების 99% მოდის აზიაზე, უპირატესად კი ინდოეთსა და ნეპალზე. კონფუციონიზმმა გავლენა თავის სამშობლოში – ჩინეთში შეინარჩუნა, ხოლო სინტოიზმი წმინდა იაპონურ რელიგიად რჩება. სრულიად განსხვავებული გეოგრაფია აქვს იუდაიზმს, რომელიც

რამდენიმე ქვეყანაში, მეტწილად ისრაელსა და აშშ-შია, წარმოდგენილი. ადგილობრივი ტრადიციული რელიგიები უმეტესწილად - აფრიკაში, ფრაგმენტულად კი აზიაში, ამერიკასა და ოკეანეთშია შემორჩენილი.

კონფესიათა გეოგრაფიის ერთ-ერთი ამოცანაა ქვეყნების შესწავლა იქ გავრცელებული რელიგიის (რელიგიების) მიხედვით და მსოფლიოს კლასიფიკაცია მონო-, ბი- და პოლიკონფესიურ ქვეყნებად. მსოფლიოში ქვეყანათა უმრავლესობა განეკუთვნება მონოკონფესიურ სახელმწიფოთა რიცხვს, ანუ მათი მოსახლეობის 70%-ზე მეტი ერთი რელიგიის აღმსარებელია. ბიკონფესიური და პოლიკონფესიური ქვეყნების რაოდენობა თითქმის თანაბარია. პოლიკონფესიური ქვეყნების უმრავლესობა აფრიკაში მდებარეობს. ეს განპირობებულია იმით, რომ აფრიკა ისტორიულ წარსულში ახლო აღმოსავლური და ევროპული კოლონიალიზმის ობიექტი იყო, რის შედეგადაც აქ არსებულ ადგილობრივ ტრადიციულ რელიგიებთან ერთად ფართოდ გავრცელდა ისლამი და ქრისტიანობა.

ამრიგად, თანამედროვე მსოფლიოს რელიგიური სურათი საკმაოდ რთული და მრავალფეროვანია. მიუხედავად იმისა, რომ რელიგია საკმაოდ კონსერვატიული სოციალურ-კულტურული ფენომენია, მასში მიმდინარე პროცესებს გარკვეული ცვლილებები შეაქვს მსოფლიოს კონფესიათა გეოგრაფიაში.

ცხრილი №20

მსოფლიოს რელიგიური შემადგენლობა

ქრისტიანები

მართლმადიდებლები:

ქართველები, ბერძნები, რუსები, უკრაინელები, ბელორუსები, სერბები, ბულგარელები, მაკედონიელები, რუმინელები, მოლდოველები, ჩერნოგორიელები, კვიპროსელი ბერძნები, ოსები, აფხაზების ნახევარი.

მონოფიზიტები:

ეთიოპელების უმრავლესობა, ლიბანელი არაბების 1/3, ასირიელები
სომხეთის სამოციქულო ეკლესიის მიმდევრები (გრიგორიანელები):
 სომხები.

კათოლიკეები:

ლათინური ამერიკის ხალხები, ავსტრიელები, გერმანელების ნახევარი, ვალონები, ფლამანდიელების უმრავლესობა, ირლანდიელების უმრავლესობა, უნგრელების უმრავლესობა, ხორვატები, სლოვენელები, პოლონელები, ესპანელები, ბასკები, კატალონიელები, გალიციელები, ლიტველები, კორსიკელები, ლისტენშტეინელები, ლუქსემბურგელები, მალტელები, პორტუგალიელები, ფრანგები, სლოვაკების უმრავლესობა, ჩეხების უმრავლესობა, ფრანკოშვეიცარიელების უმრავლესობა, იტალოშვეიცარიელები, ფილიპინელები

პროტესტანტები:

ინგლისელები (ანგლიკანები), შოტლანდიელების უმრავლესობა (პრესბიტორიანები), უელსელების უმრავლესობა (ანგლიკანები), გერმანელების ნახევარი (ლუთერანები), ფინელები (ლუთერანები), დანიელები (ლუთერანები), ნორვეგიელები (ლუთერანები), ისლანდიელები (ლუთერანები), ჰოლანდიელების უმრავლესობა (კალვინისტები), შვედები (ლუთერანები), გერმანოშვეიცარიელების უმრავლესობა (კალვინისტები), სამხრეთ კორეელთა მეოთხედი (ანგლიკანები და პრესბიტორიანები), ესტონელები (ლუთერანები), ლატვიელების უმრავლესობა (ლუთერანები).

მუსლიმები

მუსლიმი შიიტები:

ირანელები, ბაჰრეინელთა უმრავლესობა, ერაყელთა უმრავლესობა, იემენელთა უმრავლესობა, აზერბაიჯანელები, იორდანელების 10%, ავღანელების 10%, სირიელების 20%.

მუსლიმი სუნიტები:

არაბები (წინა პუნქტში ჩამოთვლილი შიიტი არაბებისა გარდა), ქურთები, ინდონეზიელები, ავღანელები, მალაიზიელების 2/3, თურქები, პაკისტანელები, კვიპროსელი თურქები, დაღესტნელები, ჩეჩნები, ინგუშები, ჩერქეზები, ყაზახელები, ბალყარები, ყარაჩაეველები, თათრები, ბაშკირები, თურქმენები, უზბეკები, ყირგიზები, ყაზახები, ტაჯიკების უმრავლესობა, ალბანელები, ბოსნიელები, აფხაზების ნახევარი

ბუდისტები

ბირმელები, ვიეტნამელები, ჩინელები, კორეელების უმრავლესობა, ლაოსელები, მალაიზიელების 1/3, ტაილანდელები, შრი-ლანკელების უმრავლესობა, იაპონელები

ინდუსტრები

ინდოელთა უმრავლესობა, ნეპალელები

იუდეველები

ებრაელები

4.1 მოსახლეობის მიგრაცია, როგორც საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენა

მოსახლეობის მიგრაცია ანუ მოსახლეობის მექანიკური მოძრაობა კაცობრიობის ისტორიაში უძველესი საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენაა. მიგრაცია (*Migratio*) ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს გადასახლებას. უხსოვარი დროიდან ადამიანები ერთი ტერიტორიიდან მეორეზე გადაადგილდებოდნენ საკვების მოპოვების, საცხოვრებლის პოვნის, დასაქმების, ვაჭრობის, მკურნალობის, განათლების მიღების, მოგზაურობის, ახალი ტერიტორიების ათვისების ან დაპყრობის, კულტურული იდენტობისა და სიცოცხლის შენარჩუნების მიზნით.

აქედან ნათელია, რომ მიგრაციები სხვადასხვა, მათ შორის ბუნებრივ-გეოგრაფიული, ეკონომიკური, დემოგრაფიული, საომარი, პოლიტიკური, კულტურული (მათ შორის რელიგიური და ეთნიკური), სოციალური მიზეზებით და ფაქტორებითაა გამოწვეული. ადამიანების მიგრაცია ერთი ან ერთდროულად რამდენიმე ფაქტორით შეიძლება იყოს განპირობებული.

მიგრაციებზე მოქმედი ფაქტორებიდან უძველესია ბუნებრივ-გეოგრაფიული ფაქტორი. თავისი განვითარების ადრინდელ ეტაპზე ადამიანების გადასახლების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მიზეზად გვევლინებოდა ბუნებრივი კატაკლიზმები, კერძოდ, ვულკანური ამოფრქვევები, მიწისძვრები, წყალდიდობა, ზვავები, ქარიშხლები და ა.შ. გარდა ამისა, ანტიკურ ეპოქაში ადამიანი ხშირად იცვლიდა საცხოვრებელ ადგილს, თუ მისი ნათესები გვალვის ან სხვა ბუნებრივი მოვლენის შედეგად ნადგურდებოდა. საუკუნეების განმავლობაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ადგილის გეოგრაფიულ მდებარეობასა და მის ბუნებრივ-კლიმატურ პირობებს ენიჭებოდა. ადამიანები ცდილობდნენ, ეცხოვრათ, ერთი მხრივ, თბილ კლიმატურ სარტყლებში, მეორე მხრივ კი, წყალთან ახლოს, კერძოდ, ზღვის ან მდინარის სანაპიროზე. მოსახლეობის გადაადგილება, ასევე დაკავშირებული იყო ნიადაგების ნაყოფიერებასთან, რის გამოც მთის მოსახლეობა საცხოვრებლად ბარში ჩადიოდა.

ომები ადამიანების მასობრივი ტერიტორიული გადაადგილების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია. ომების შედეგად იცვლებოდა არა მარტო ქვეყნების საზღვრები, არამედ მათი მოსახლეობის ეთნიკური და რელიგიური შემადგენლობა. დაპყრობილი ხალხი ხშირად იძულებული იყო, დაეტოვებინა თავისი ბინადრობის ადგილები და სხვაგან გადასახლებულიყო. სწორედ ომებისა და მოსახლეობის მასობრივი გადასახლების შედეგად მიიღო დღევანდელი ეთნოდემოგრაფიული სახე ჩრდილოეთ ამერიკამ და სამხრეთ ამერიკამ, ავსტრალიამ, ჩრდილოეთ აფრიკამ, ციმბირმა, რუსეთის შორეულმა აღმოსავლეთმა და ა.შ. თვით ევროპის ქვეყნების უმეტესობაში მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას შეადგენენ ის ხალხები, რომლებიც აქ დაპყრობითი ომების შედეგად ჩასახლდნენ. თანამედროვე მსოფლიოში, რეგიონული ომების ან შეიარაღებული კონფლიქტების მიზეზით, ასეულობით ათასი ადამიანი იძულებული იყო, მიეტოვებინა საცხოვრებელი და სხვაგან გადასახლებულიყო. ასე მოხდა ყოფილ იუგოსლავიაში, საქართველოში, აზერბაიჯანში, რუანდაში და ა.შ.

თანამედროვე მიგრაციულ პროცესებში უმნიშვნელოვანესი ადგილი ეკონომიკური ფაქტორით გამოწვეულ ტერიტორიულ გადაადგილებას უკავია. მაღალგანვითარებული ქვეყნები, ბუნებრივი მატების დაბალი დონის გამო განიცდიან სამუშაო ძალის დეფიციტს და მისი აღმოფხვრა, როგორც წესი, სხვა ქვეყნებიდან ჩამოსული ადამიანების ხარჯზე ხდება. შეიძლება დავასკვნათ, რომ ამ პროცესს აშკარად გამოხატული სოციალურ-გეოგრაფიული მიმართულება გააჩნია, რადგან განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობა დასაქმების მიზნით მიემართება ეკონომიკურად მაღალგანვითარებულ ან განვითარებად, მაგრამ ენერგორესურსებით მდიდარ ქვეყნებში. აქვე, უნდა აღინიშნოს, რომ უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში ეკონომიკურმა ემიგრაციამ მასშტაბური ხასიათი მაღალგანვითარებულ ქვეყნებშიც მიიღო. ეკონომიკურად განვითარებული ერთი ქვეყნიდან მეორეში სამუშაოდ მაღალი დონისა და კვალიფიკაციის მქონე სპეციალისტები მიემგზავრებიან. მათ ემიგრაციას აშკარად გამოხატული მატერიალური ხასიათი აქვს, რადგან იგი დაკავშირებულია უფრო მაღალი ანაზღაურების მიღებასთან. აღნიშნული სახის მიგრაცია აღინიშნება ევროპის ფარგლებში და ევროპიდან ამერიკის შეერთებულ შტატებში ან კანადასა და აშშ-ს შორის.

დემოგრაფიული სიტუაცია გარკვეულ გავლენას ახდენს მიგრაციულ პროცესებზე. ცნობილია, რომ ეკონომიკურად სუსტად განვითარებულ ქვეყნებში ჭარბმოსახლეობა უმუშევრობის ზრდაზე პირ-

დაპირ აისახება, რის გამოც მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი იძულებულია, სამუშაო სხვა ქვეყნებში ეძებოს. შესაბამისად, მოსახლეობის ემიგრაცია, როგორც წესი, მაღალია იმ ქვეყნებში, რომლებიც გამოირჩევიან მოსახლეობის ბუნებრივი მატების მაღალი დონით.

ქალაქებში შრომათმონყობის მაღალი პოტენციალის არსებობამ ხელი შეუწყო მათი მოსახლეობის სწრაფ ზრდას სოფლის მოსახლეობის მიზიდვის ხარჯზე. ეს პროცესი განსაკუთრებული ინტენსიურობით მიმდინარეობს განვითარებად ქვეყნებში, სადაც ჭარბმოსახლეობის და აქედან გამომდინარე დასაქმების პრობლემა განსაკუთრებით მწვავედ სასოფლო დასახლებებში დგას.

ადამიანს, რომლებიც მიგრაციულ პროცესებში მონაწილეობს ზოგადად **მიგრანტი** ეწოდება. ამასთან, მიგრაციის გამომწვევი მიზეზების მიხედვით განასხვავებენ მიგრანტების რამდენიმე კატეგორიას. ჩვენი სახელმძღვანელოს მე-2 თავში მოცემულია ემიგრაციისა და იმიგრაციის განმარტებები. ამ განმარტებებიდან ჩანს, რომ ადამიანი, რომელიც ტოვებს სამშობლოს და სამუდამოდ ან დიდი ხნით მიემგზავრება სხვა ქვეყანაში, არის **ემიგრანტი**, ხოლო ეს ადამიანი მის მიმღებ ქვეყანაში იქნება **იმიგრანტი**.

სხვაობა იმიგრაციისა და ემიგრაციის მაჩვენებლებს შორის არის **მიგრაციის სალდო**. მიგრაციის სალდო გამოისახება როგორც აბსოლუტური მაჩვენებლებით, ისე პროცენტებით ან პრომილებით. თუ იმიგრაცია ემიგრაციას აჭარბებს, ამ შემთხვევაში ქვეყნისათვის დამახასიათებელია მიგრაციის დადებითი სალდო, ხოლო, თუ სანინალმდეგო მოვლენა ხდება, მაშინ მიგრაციის სალდო უარყოფითი იქნება.

სამართლებრივი თვალსაზრისით მიგრაციები, კერძოდ კი, საერთაშორისო მიგრაციები შეიძლება იყოს ლეგალური ან არალეგალური ხასიათის. თუ ერთი ქვეყნის მოქალაქე მეორეში შეაღწევს ამ ქვეყნის იმიგრაციის დადგენილი წესების დარღვევით, ამ შემთხვევაში მისი მიგრაცია არალეგალურად ჩაითვლება.

დროის ხანგრძლივობის მიხედვით მიგრაციები შეიძლება იყოს სამუდამო, დროებითი, სეზონური და ქანქარისებური.

- მიგრაცია სამუდამოა, თუ ადამიანი სამუდამოდ ტოვებს თავის საცხოვრებელ ადგილს და სხვაგან მიემგზავრება.
- მიგრაცია დროებითია, თუ საცხოვრებელი ადგილის შეცვლა ხდება გარკვეული ვადით. დროებითი მიგრაციების ყველაზე

გავრცელებული ფორმაა ტურიზმი. გარდა ამისა, დროებითი მიგრაცია შეიძლება გამოწვეული იყოს დასაქმების, მკურნალობის ჩატარების ან განათლების მიღების მიზეზით.

- სეზონური მიგრაციის დროს ადამიანი სეზონური დასაქმების მიზნით მოკლე ვადით ტოვებს თავის საცხოვრებელ ადგილს. სეზონური მიგრაციის ერთ-ერთი გავრცელებული ფორმაა მწყემსების მიერ პირუტყვის გადადენა საზაფხულო ან საზამთრო იალალებზე. ეს პროცესი რამდენიმე თვე გრძელდება ხოლმე. მეორე მაგალითია “სეზონური მუშების” მიგრაცია სასოფლო-სამეურნეო რაიონებში მოსავლის აღებისა და დაბინავების პერიოდში. სეზონური მიგრაციების ეს ფორმა საკმაოდ გავრცელებულია, მაგალითად, სამხრეთ ევროპის ქვეყნებში – ესპანეთში, იტალიასა და საფრანგეთში, როდესაც ყურძნისა და ციტრუსების მოსავლის აღების პერიოდში იქ ჩრდილოეთ აფრიკის ქვეყნებიდან სეზონური მიგრანტები ჩადიან.
- ქანქარისებური მიგრაცია გულისხმობს, რომ მიგრანტი ყოველდღიურად მიდის სამუშაოზე ერთი პუნქტიდან მეორეში და სამუშაოს დამთავრების შემდეგ თავის მუდმივ საცხოვრებელ ადგილზე ბრუნდება. ქანქარისებური მიგრაცია საკმაოდ გავრცელებულია იმ პატარა ქალაქებსა და სასოფლო დასახლებებში, რომლებიც მსხვილი ქალაქების მახლობლად მდებარეობენ. ამ სოფლებისა და პატარა ქალაქების მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი დასაქმებულია მსხვილი ქალაქის სანარმოებში ან იქ სავაჭროდ მიემგზავრება. ქანქარისებური მიგრაცია განვითარებულია ერთმანეთთან ახლოს მდებარე ორ მსხვილ ქალაქს შორისაც (მაგალითად, თბილისი და რუსთავი). ამგვარ გადაადგილებას ყოველდღიური ან თითქმის ყოველდღიური ხასიათი აქვს.

XX ს.-ში საკმაოდ დიდი გავრცელება ჰპოვა მიგრაციის ერთ-ერთმა სახეობამ, რომელსაც რეპატრიაცია ეწოდება. რეპატრიაცია გულისხმობს ადამიანის მიერ თავისი მოქალაქეობის ქვეყნის დატოვებას და წინაპრების სამშობლოში სამუდამოდ გადასვლას. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, როდესაც შეიქმნა ისრაელი, მასში მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხიდან მილიონობით ებრაელი ჩავიდა. 1960-იან წლებში სომხეთში საცხოვრებლად გაემგზავრა ათასობით ეთნიკური სომეხი, ძირითადად ახლო აღმოსავლეთისა და ევროპის ქვეყნებიდან. 1980-იანი წლების ბოლოსა და 1990-იანი წლების დასაწყისში

ასეულობით ათასმა ეთნიკურმა გერმანელმა დატოვა საბჭოთა კავშირი და გერმანიაში საცხოვრებლად წავიდა. საბჭოთა კავშირის დაშლამ გამოიწვია ინტენსიური რეპატრიაცია, რომელმაც ყველა ყოფილი მოკავშირე რესპუბლიკა მოიცვა და მასში მილიონობით ადამიანი მონაწილეობდა. ამ პროცესში რეპატრიანტთა დიდ უმრავლესობას ეთნიკური რუსები შეადგენდნენ, რომლებიც ძირითადად რუსეთში გადავიდნენ საცხოვრებლად.

მოსახლეობის მიგრაციები ყოველთვის უაღრესად აქტუალური მოვლენა იყო. მიგრაციული პროცესების შედეგები დადებითად აისახა კაცობრიობის ცხოვრების მრავალ ასპექტზე. კერძოდ, მიგრაციები ხელს უწყობს (უწყობდა):

- ახალი ტერიტორიების ეკონომიკურ ათვისებას;
- სამუშაო ძალის რაციონალურ გამოყენებას;
- ადამიანებს შორის ურთიერთკავშირს, რის შედეგადაც ხდება აკულტურაცია (აკულტაცია) ე. ი. ხალხებს შორის კულტურის მიღწევების, ტრადიციების, წეს-ჩვეულებების ურთიერთგაცვლას;
- მეცნიერების განვითარებასა და სამეცნიერო-ტექნიკური მიღწევების საერთაშორისო გავრცელებას;
- ვაჭრობის განვითარებას;
- ტურიზმის განვითარებას;
- სპორტის განვითარებას;
- დასაქმებას, შესაბამისად ადამიანის მატერიალური დონის ამაღლებას;
- განათლების, კულტურული და პროფესიული დონის ამაღლებას;
- ჯანდაცვის განვითარებასა და ადამიანების მკურნალობას.

4.2 მიგრაციის თეორიები (კონცეფციები)

მიგრაციას, როგორ უძველეს საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ მოვლენას, სპეციფიკური მახასიათებლები გააჩნია. ამით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ მიგრაციის სფეროში მაინც არ არსებობს ერთი უნივერსალური თეორია, რომელიც მეცნიერების მიერ ერთხმად არის აღიარებული, რადგან მიგრაციის არსი და მისი კვლევა ინტერდისციპლინარულ საკითხად რჩება. მიგრაციის არსი, სტრუქტურა, შედეგები და მათი ანალიზი საჭიროებს ისეთი დარგების კვლევას, როგორებიცაა გეოგრაფია, დემოგრაფია, სოციოლოგია, პოლიტიკური მეცნიერება, სამართალი, ეკონომიკა, ფსიქოლოგია, კულტურა და სხვა. (Brettel C. & Hollified J. 2000).

ერნსტ რავენსტეინის მიგრაციის თეორია

ერნსტ რავენსტეინი (*Ernst Ravenstein*) მიჩნეულია მიგრაციის ერთ-ერთ პირველ თეორიტიკოსად. ის ინგლისისა და უელსის მონაცემებს აგროვებდა და შემდეგ მათ აანალიზებდა. შედეგები წარმოდგენილი იყო მიგრაციის კანონის თავში, ნიგნში „ამერიკაში ჩამოსვლა“ (*Laws of Migration in Coming to America*). რავენსტეინმა დაასკვნა, რომ მიგრაცია მჭიდროდ უკავშირდება სხვადასხვა ფაქტორთან, რომლებიც მოსახლეობას უბიძგებს, დატოვონ საკუთარი ქვეყანა და / ან გაემგზავრონ საცხოვრებლად სხვა ქვეყანაში. როგორც წესი, **მიგრაციის პირველადი მიზეზი უკეთესი ეკონომიკური შესაძლებლობებია.** (Daugherty H. & Kammeyer K. 1995).

რავენსტეინმა შეიმუშავა მიგრაციის თეორია, რომელიც მორგებული იყო 1834-1913 წლების პერიოდს. ეს თეორია გულისხმობს :

- ყველა მიგრაციული ნაკადი იწვევს უკან დაბრუნებას ან საპირისპირო მიგრაციას;
- მიგრანტების უმეტესობა მოკლე მანძილებზე გადაადგილდება;
- ის მიგრანტები, რომლებიც დიდ მანძილებზე გადაადგილდებიან, გეზს ძირითადად დიდი ინდუსტრიული ქალაქებისკენ იღებენ;

- მიგრაცია ვითარდება სოფელი-ქალაქის მიმართულებით. ქალაქის მაცხოვრებლები უფრო ნაკლებად ხასიათდებიან მიგრაციებით, ვიდრე სოფლის;
- ქალებს უფრო გააჩნიათ მიგრაციისადმი მიდრეკილება, ვიდრე კაცებს. თუმცა ქალები უფრო მოკლე მანძილზე მიგრირებენ, ვიდრე კაცები.
- მიგრაციას ძირითადად ეკონომიკური მიზეზი განაპირობებს.

მიგრაციის მიზეზი ხდება ბუნებრივი გარემო და საცხოვრებელი პირობები. ადამიანები ძირითადად გეოგრაფიულად მიმზიდველი ლოკაციებისკენ გადაადგილდებიან.

- მიმზიდველი რეგიონები გულისხმობს თბილ კლიმატს და ზღვის სანაპიროს.
- მიგრანტები საკუთარ საცხოვრის არასახარბიელო პირობების გამოც ტოვებენ. წყალი, ბევრი თუ ცოტა, გარემო პირობების ძალიან მნიშვნელოვანი ფაქტორია. ბევრი ადამიანი იძულებულია, გადაადგილდეს წყალთან დაკავშირებული პრობლემების გამო, როგორებიცაა, მაგალითად, წყალდიდობა, რომელიც ხშირად წლების განმავლობაში მუდმივ ხასიათს იღებს.
- გვალვა ასევე ხშირად გამხდარა მიგრაციის მიზეზი. მაგალითად, 1930 წელს აშშ-ში მტვრის ქარიშხლების (Dust Bowl) სერიის შემდეგ, რომელსაც რამდენიმეწლიანი გვალვა მოჰყვა, ათასობით ოჯახმა დატოვა თავისი ფერმა და საცხოვრებლად კალიფორნიაში გადავიდა.
- მიგრაციის პროცესში ხანდახან თავს იჩენს ხელისშემშლელი შუალედური სირთულეები, გარემოს ან კულტურული ხასიათის დაბრკოლებები. ბევრმა ამერიკელმა, რომელიც კალიფორნიის ოქროს ციებ-ცხელებით იყო მოხიზლული, დანიშნულების ადგილს ვერ მიაღწია ისეთი ბარიერების გამო, როგორებიცაა კლდოვანი მთები და უდაბნოები.

მიგრაციის მასტიმულირებელი ფაქტორები (Push-Pool Factors)

მიგრაციის ფენომენის არსი წარმოდგენილია მიგრაციის მასტიმულირებელი ფაქტორების (Push-Pool Factors) თეორიაში, რომელიც ევერეტ ლიმ (Everett S. Lee) 1966 წელს შეიმუშავა. ამ თეორიის თანახ-

მად, ყველა ადამიანი პოტენციური მიგრანტია, ვინაიდან ხალხი აფასებს თავიანთი საცხოვრებელი და სამუშაო ადგილების ხელსაყრელობას და მათ სხვა ადგილების ანალოგიურ პირობებს აღარებს.

მიგრაცია გულისხმობს ადამიანის საცხოვრებელი ადგილის მუდმივ ან გრძელვადიან ცვლილებას. მიგრაცია შეიძლება გამოწვეული იყოს სხვადასხვა ფაქტორით, რომლებიც შეიძლება იყოს ეკონომიკური, პოლიტიკური, კულტურული ხასიათის და ასევე დამოკიდებული იყოს გარემო პირობებზე. ადგილი, სადაც ადამიანი ცხოვრობს ან მუშაობს, შეიძლება იყოს არასასურველი, ანუ უარყოფითი, ხოლო ადგილი სადაც წასვლას აპირებს - მიმზიდველი. ორივე, მასტიმულირებელი ფაქტორი დაკავშირებულია სანყის და დანიშნულების ადგილებთან. მიგრაციის მასტიმულირებელი ფაქტორების აღქმა განსხვავებულია თითოეული მიგრანტის შემთხვევაში. ისეთი მახასიათებლები, როგორებიცაა ასაკი, ოჯახური მდგომარეობა და განათლების დონე მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მიგრაციის შესახებ გადაწყვეტილების მიღებაში.

ამ ძირითადი ფაქტორების გარდა, არსებობს შუალედური სირთულეები, როგორებიცაა კანონიერი ბარიერები, მიგრაციის ხარჯები, მანძილი, რომელთაც შეუძლია, შეაფერხოს მიგრაცია. ზოგიერთ გარემოებას, როგორებიცაა მიგრანტთა კავშირები (ეთნიკური თანამეგობრობები, დიასპორა), აქვს უნარი, მთლიანად მართოს მიგრაციული ნაკადების მიმართულებები, რითაც შეუძლია, შეასუსტოს შუალედური სირთულეების გავლენა და შეამციროს გადაადგილების ხარჯები. დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ გადაწყვეტილება მიგრაციის შესახებ, რომელიც, როგორც წესი, ინდივიდუალურად ან ოჯახთან შეთანხმებით უნდა იქნეს მიღებული, დამოკიდებულია სანყის და დანიშნულების ადგილებზე არსებული ფაქტორების ბალანსზე, ისევე როგორც შუალედურ სირთულეებსა და პირად გარემოებებზე (King, 2013: 12–13).

მიგრაციული ციკლის მოდელი

მიგრაციული ციკლის მოდელის მიხედვით, ეროვნული მიგრაციული რეჟიმი დემოგრაფიული დინამიკისა და შრომის ბაზრის სტრუქტურების საპასუხოდ ყალიბდება. ეს კონცეფცია დაფუძნებულია იდეაზე, რომ საზოგადოება და ქვეყნის სხვადასხვა სისტემა ახალი მიგრაციული გარემოებების შესაბამისად იცვლება და ვითარდება.

მაგ., ემიგრაციის ქვეყანა იმიგრაციის ქვეყნად გარდაიქმნება, თუ იწყება ეკონომიკური აღმავლობა და შრომის ბაზარი ფართოვდება (Fassmann and Reeger 2012: 67).

მოდელის სპეციფიკური ელემენტია ახალ გარემოებებთან ეტაპობრივი შეგუება. სანყისი პოზიციები შეიძლება მეტ-ნაკლებად სტაბილურად დახასიათდეს. ამ ეტაპზე ემიგრაცია უფრო თვალსაჩინოა, ვიდრე იმიგრაცია, ან მიგრაციის სალდო ნულის ტოლია. შუალედური, ანუ გარდამავალი ეტაპის დროს ყოფილი ემიგრაციის ქვეყანა ეტაპობრივად იმიგრაციის ქვეყნად გარდაიქმნება. ამას მოსდევს საკანონმდებლო ხასიათის ცვლილებები, რომლებიც მონოდებულია, მიგრაციისა და ინტეგრაციის საკითხები დაარეგულიროს.

„მიგრაციული ციკლის მოდელი“ ქვეყნების მიგრაციების გრძელვადიანი განვითარების გეგმაა. თუმცა ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ყველა ქვეყანა განვითარების ანალოგიურ ციკლს გადის ან ცალკეული ეტაპები ყველასათვის თანაბრად გრძელდება. პირიქით, ამ ციკლის სხვადასხვა მოდელისა და ტრაექტორიების განვითარების დიდი ალბათობა არსებობს. თუმცა, მიუხედავად ამისა, ამ მოდელის არსი ხშირად ეხმარება მეცნიერებს ემიგრაციისა და იმიგრაციის დინამიკური პროცესის შესწავლაში.

მსოფლისტემათა მოდიფიცირებული თეორია

ემიგრაციების მსოფლისტემური მიდგომის თეორია დამოკიდებულების თეორიის საფუძველზე აღმოცენდა და XVI ს.-დან დღემდე გლობალური კაპიტალისტური სისტემის უფრო სრული და რთული განვითარებისა და გაფართოვების ისტორიული ანალიზი ჩამოაყალიბა (Wallerstein 1974, 1979). ამ მსოფლიო კაპიტალისტურმა სისტემამ კოლონიალურ ნილაბში თავის აპოგეას 1900 წლისთვის მიაღწია. ომის შემდგომ, დეკოლონიზაციის ეპოქაში, ის ნეოკოლონალიზმითა და კორპორაციული კაპიტალიზმით საზრდოობდა.

მსოფლისტემების თეორია მაკროდონის თეორიათა რიცხვს მიეკუთვნება. ის საერთაშორისო მიგრაციის გადამწყვეტ ფაქტორად ასახელებს არა ცალკეული ინდივიდისა და ოჯახების გადაწყვეტილებებს, არამედ მსოფლიოში არსებული პოლიტიკური და ეკონომიკური სტრუქტურების ფუნქციონირებას, ასევე, ეკონომიკისა და სოციალური სისტემების მდგომარეობას.

საერთაშორისო მიგრაციული ნაკადების კვალი მკაფიოდაა გამოხატული მეტროპოლიებსა და კოლონიებს შორის ურთიერთ-

ბის პროცესში. სწორედ ამ კავშირებმა შექმნა სატრანსპორტო და საკომუნიკაციო ინფრასტრუქტურა, ადმინისტრაციული რგოლები, ლინგვისტური და კულტურული საზოგადოებები. მსოფლიოს მასშტაბით კოლონიალიზმის პერიოდის დროს მენარმეები სანარმოებს პერიფერიულ ქვეყნებში ხსნიდნენ, რათა იაფი მუშახელის, ნედლეულისა და რესურსების საშუალებით მეტი მოგება მიეღოთ. სწორედ ამის გამო ემიგრაცია ხშირად ყოფილი კოლონიებიდან იმ ქვეყნებისკენ იყო მიმართული, რომლებთანაც კავშირები კოლონიალიზმის პერიოდში დამყარდა – მაგალითად, პაკისტანელები და ინდოელები მიემგზავრებიან უმეტესად დიდ ბრიტანეთში, ალჟირელები – საფრანგეთში, ფილიპინელები – ამერიკის შეერთებულ შტატებში და ა.შ.

მსოფლსისტემების თეორია მეტწილად ემანუელ უოლერსტეინის (1974 და 1979 წლების) ნაშრომებს ეფუძნება. ის მსოფლიო ქვეყნების კლასიფიკაციას მსოფლიო საბაზრო ეკონომიკაში მათი პოზიციების მიხედვით ახდენდა. დომინანტი კაპიტალისტური რეგიონები და ქვეყნები (ჩრდილოეთ ამერიკა, ევროპა, იაპონია, ავსტრალია და ახალი ზელანდია) წარმოადგენდნენ ბირთვის, ხოლო განვითარებადი ქვეყნები - პერიფერიას. ახალ საერთაშორისო შრომის დანაწილებაში, სიმდიდრისა და სტატუსის თვალსაზრისით, შუალედური ადგილები საშუალოდ განვითარებულ ქვეყნებს – ნახევარპერიფერიას ეკავა. მსოფლსისტემების თეორიამ წინ წამოსწია შრომა და მიგრაციები. კაპიტალიზმმა შეაღწია პერიფერიულ რეგიონებში და მოიცვა აგრობიზნესი და საექსპორტო ზონები, რომლებმაც სასოფლო საქმიანობა და დასაქმებისა და ეკონომიკური ზრდის ტრადიციული მოდელები უკან გადასწია და შრომითი მიგრაციისთვის მობილური არეალები შექმნა. ამ პროცესმა ბირთვის ქვეყნებს საშუალება მისცა, დაბალი ანაზღაურებისა და დაბალი სტატუსის მქონე მუშები „გამოეძახებინათ“ იქ, სადაც ამის საჭიროება იქმნებოდა.

მსოფლსისტემების თეორიის მიმდევრები მიიჩნევენ, რომ, როდესაც ემიგრაცია ტრადიციული და ნაკლებად განვითარებული ქვეყნებიდან მდიდარი და განვითარებული ქვეყნებისკენ მიემართება, ხოლო მიგრანტები იწყებენ სამშობლოში ფულადი დახმარებების გაგზავნას, მიგრანტების სამშობლო ქვეყანა უფრო მეტად ერთვება საბაზრო ურთიერთობებში, რაც კიდევ მეტად უწყობს ხელს მიგრაციის დონის ზრდას (King, 2013: 18–19).

ნეოკლასიკური ეკონომიკური თეორია

ნეოკლასიკური ეკონომიკური თეორია, სავარაუდოდ, ყველაზე ცნობილი მიდგომაა საერთაშორისო მიგრაციის მიზეზების ასახსნელად. ის საერთაშორისო შრომით ემიგრაციას როგორც მაკრო, ისე მიკრო დონეებზე განიხილავს.

ნეოკლასიკური ეკონომიკის თეორიის თანახმად, შრომითი მიგრაციის გამომწვევი ძირითადი მიზეზი ეკონომიკური განვითარების არათანაბარი დონეა. შრომითი მიგრაციების ძირითადი მიზეზი ემიგრაციისა და მიმღებ ქვეყნებში შრომის ანაზღაურებაში მკვეთრი სხვაობებია. ამ თეორიის მიმდევრები მიიჩნევენ, რომ მომავალში შრომის ანაზღაურებაში სხვაობის მინიმუმამდე შემცირება საერთაშორისო შრომით მიგრაციას წერტილს დაუსვამს. (D. S Massey, 2005).

მიგრაციის შესახებ გადაწყვეტილებას იღებს ინდივიდი, საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე, და ეს გადაწყვეტილება ეფუძნება რაციონალურ გათვლებს, რაც დაკავშირებულია იმ მატერიალურ შემოსავალთან, რომელსაც მიგრანტი უცხო ქვეყანაში დასაქმების შედეგად მიიღებს.

შრომითი მიგრაციის ახალი ეკონომიკური თეორია

შრომითი მიგრაციის ახალი ეკონომიკური (New Economics of Labour Migration) თეორია მიკრო დონის თეორიებს მიეკუთვნება. სხვაგვარად, ამ თეორიას შიდა ან საოჯახო მეურნეობის ეკონომიკას (Household Economics) უწოდებენ. შრომითი მიგრაციის ახალი ეკონომიკის (ინგლისური აბრევიატურა NELM) თეორიის წარმოშობა დაკავშირებულია ამერიკელი მეცნიერის, ოდედ სტარკის (Oded Stark), სახელთან (იხ. Stark, 1991 და Stark & Bloom, 1985).

1980-იანი წლებიდან მოყოლებული, NELM-მა მიგრაციის შესწავლაზე უდიდესი ზეგავლენა მოახდინა. ამ თეორიის დახასიათებისას 2 ინოვაციური ასპექტი უნდა გამოვყოთ. **NELM-ის თანახმად, მიგრაციულ პროცესებში ჩაბმა კოლექტიური და არა ინდივიდუალური (პიროვნული) გადაწყვეტილებაა.** კოლექტიურ გადაწყვეტილებში იგულისხმება, რომ ის მიიღება, როგორც წესი, ოჯახის დონეზე, თუმცა რიგ შემთხვევებში სცდება ოჯახის ფარგლებს და შეიძლება

მოიცვას უახლოესი სანათესავო ან თვით თემიც კი. **NELM-ის მეორე მნიშვნელოვანი დებულების თანახმად, მიგრანტისა და მისი ოჯახისთვის გადამწყვეტია არა იმდენად მიგრაციიდან მიღებული შემოსავლის სიდიდე, არამედ შემოსავლების დივერსიფიკაცია.**

თუ ორივე დებულებას გავაერთიანებთ, დავასკვნით, რომ ოჯახი ან შიდა მეურნეობა შრომითი რესურსების დივერსიფიკაციის მეშვეობით სათანადოდ აკონტროლებს საკუთარ მატერიალურ კეთილდღეობას. ოჯახის წევრთა ნაწილი ჩაბმულია შიდა მეურნეობაში, მეორე ნაწილი – შიდა მიგრაციაში, ხოლო მესამე ნაწილი – საერთაშორისო მიგრაციაში. NELM იმითაც არის საინტერესო, რომ ის მიგრაციის ნეოკლასიკური თეორიის საპირისპიროდ საერთაშორისო მიგრაციას არ განიხილავს, როგორც უცხოეთში სამუდამოდ დარჩენას. მეტიც, NELM აქცენტს უკუმიგრაციაზე აკეთებს (King, 2013: 22–23).

სოციალური კაპიტალის თეორია

სოციალური კაპიტალის თეორია ხაზგასმით აღნიშნავს იმ გარემოებას, რომ გადამწყვეტილება ემიგრაციის შესახებ მხოლოდ ეკონომიკური გამოთვლების საფუძველზე არ მიიღება. ეს თეორია წამოსწევს სოციალური ურთიერთობების მნიშვნელობას მიგრაციის პროცესში. ეს თეორია საექვსოს ხდის მიგრაციის მასტიმულირებელი ფაქტორების როლს საზღვარგარეთ გამგზავრების შესახებ გადამწყვეტილების მიღებაში. **სოციალური კაპიტალის თეორიის თანახმად, საზღვარგარეთ სამუშაოდ წასვლის შესახებ გადამწყვეტილების მიღება, ძირითადად იმ სოციალური კავშირების ზემოქმედებით ხდება, რომლებიც საზღვარგარეთ წასულ ემიგრანტებსა და მათ სამშობლოში დარჩენილ ოჯახის წევრებს, ნათესავებსა და მეგობრებს შორის ყალიბდება.**

მოცემული თეორიის მიხედვით:

- გლობალური კავშირები იმდენად ფართო და მჭიდროა, რომ ემიგრაციის მსურველს შეუძლია, ყოველგვარი სირთულის გარეშე დატოვოს ქვეყანა.
- საერთაშორისო შრომის ბაზარი ორად არის გაყოფილი (მაღალანაზღაურებადი და დაბალანაზღაურებადი). ასეთი სეგმენტაცია განაპირობებს მოთხოვნას იაფ სამუშაო ძალაზე, რაც მიგრაციული ნაკადების გაფართოებას გადამწყვეტ სტიმულს აძლევს.

- მიგრაციის კონტროლი ძალიან რთულია, რადგან მიგრანტთა ქსელი იქმნება ქვეყნის გარეთა და ვითარდება მიგრაციის მართვის პოლიტიკის დამოუკიდებლად. **მიგრანტთა ქსელის არსებობა მიგრაციის უმნიშვნელოვანესი პირობაა.**

სოციალური კაპიტალის თეორია საკმაოდ კარგად ასახავს მშრომელ მიგრანტთა ყოფასა და ცხოვრებაში არსებულ თანამედროვე რეალობებს. ძალიან ბევრი მიგრანტის გადაწყვეტილებაზე - სამუშაოდ საზღვარგარეთ გაემგზავროს, მნიშვნელოვან როლს მიგრაციის სოციალური ქსელი ასრულებს. სწორედ ამ ქსელის მეშვეობით იღებს პოტენციური მიგრანტი პრაქტიკულად ამომწურავ ინფორმაციას მიმღებ ქვეყანაზე (ქალაქზე), სამუშაო და საცხოვრებელ პირობებზე, ანაზღაურებაზე და ა.შ.

4.3. იძულებითი მიგრაცია

აუცილებელია აღინიშნოს, რომ ადამიანთა ტერიტორიული გადაადგილება ყოველთვის ნებაყოფლობით არ არის. მსოფლიოს ისტორიაში დაფიქსირებულია იძულებითი მიგრაციების მრავალი შემთხვევა. იძულებითი მიგრაციის კლასიკურ მაგალითად ითვლება ევროპელების მიერ მილიონობით აფრიკელის დატყვევება და ამერიკაში მათი მონებად გაყიდვა. ცალკეული ადამიანის, ისევე, როგორც ადამიანთა ჯგუფების იძულებითი გადაადგილება შეიძლება გამონკვეული იყოს პოლიტიკური, ეთნიკური ან რელიგიური დევნით. ასეთი სახის მოვლენებიც მრავლად იყო კაცობრიობის ისტორიაში. მაგ., ოსმალეთის იმპერიაში რელიგიური შევიწროების შედეგად საქართველოში გადმოსახლდნენ ქურთი იეზიდები, ბერძნები და სომხები. იმავე მიზეზით, არაბული ქვეყნებიდან საქართველოში ჩამოსახლდნენ ასირიელი ქრისტიანები. ჯერ კიდევ მეორე მსოფლიო ომამდე ნახევარი მილიონი ადამიანი იძულებული იყო, დაეტოვებინა ნაცისტური გერმანია, იტალია, ესპანეთი, სადაც ისინი განიცდიდნენ დევნას პოლიტიკურ და განსაკუთრებით ეთნიკურ (უპირველეს ყოვლისა ებრაელები) ნიადაგზე. მათ შორის აღმოჩნდნენ ისეთი გენიალური ადამიანები, როგორებიც იყვნენ ალბერტ აინშტაინი, ლიონ ფოიხტვანგერი, თომას მანი, ენრიკო ფერმი. საბჭოთა კავშირის არსებობის ადრეულ ეტაპზე ათეულობით ათასმა ადამიანმა, რომლებიც არ ეთანხმებოდნენ კომუნისტური პარტიისა და საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკურ კურსს, მიატოვა ეს ქვეყანა და ძირითადად ევროპაში იპოვა თავშესაფარი. მათი ემიგრაცია დროული აღმოჩნდა, რადგან მოგვიანებით საბჭოთა ხელისუფლების რეპრესიებმა შეინირა ასი ათასობით “პოლიტიკურად არასანდო პირის” სიცოცხლე, ხოლო მილიონობით ადამიანი გადაასახლეს ციმბირში, შორეულ აღმოსავლეთსა და ყაზახეთში.

ომების, ადამიანებით ვაჭრობის, პოლიტიკური დევნის, ეთნიკური ან რელიგიური ნიშნით შევიწროების, ბუნებრივი მოვლენების და ეკოლოგიური კატაკლიზმების მიზეზით გამონკვეულ მიგრაციას ადამიანთა იძულებით გადაადგილებას უწოდებენ. იძულებით გადაადგილებული პირები შეგვიძლია დავყოთ ხუთ შე-

მდეგ კატეგორიად: ლტოლვილებად, დევნილებად, ეკოლოგიურ მიგრანტებად, პოლიტიკური თავშესაფრის მაძიებლებად და ტრეფიკინგის მსხვერპლად.

- **ლტოლვილი:** თუ ომმა ან ბუნებრივმა კატაკლიზმებმა გამოიწვია ადამიანის გადასახლება სხვა ქვეყანაში.
- **დევნილი:** საომარი მოქმედებების შედეგად თავისი ქვეყნის სხვა რეგიონში გადასახლებული პირი.
- **ეკოლოგიური მიგრანტი:** ადამიანი, რომელმაც ბუნებრივი მოვლენების ან ეკოლოგიური კატასტროფის მიზეზით საკუთარი ქვეყნის ფარგლებში ადგილსამყოფელი შეიცვალა.
- **პოლიტიკური თავშესაფრის მაძიებელი:** პირი, რომელიც საკუთარ ქვეყანაში განიცდის დევნას პოლიტიკური მრწამსის, რელიგიური აღმსარებლობის ან ეთნიკური კუთვნილების საფუძველზე და ამ მიზეზით სურს სამშობლოს დატოვება და სხვა ქვეყანაში გადასახლება.
- **ტრეფიკინგის მსხვერპლი:** ადამიანი, რომელიც მისგან დამოუკიდებელი მიზეზების შედეგად გახდა ადამიანებით არაღებულური ვაჭრობის ობიექტი.

საერთაშორისო შრომითი ორგანიზაციის (International Labour Organization, 2014, შემოკლებით ILO,) 2014 წლის მონაცემებით, მსოფლიოში დაახლოებით 21 მილიონი ადამიანი იძულებით ექსპლუატაციას განიცდის. ეს გულისხმობს ადამიანთა იძულებით შრომას, მათი ნების საწინააღმდეგოდ. იძულებით შრომით მსხვერპლთა დასაქმების სექტორსა და ფორმებს წარმოადგენს: სოფლის მეურნეობა, ნარკობიზნესი, მშენებლობა, შინამოსამსახურეობა, მათხოვრობა, კვებითი მომსახურეობა, სამთო-მოპოვებითი მრეწველობა.

იძულებითი შრომის ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული და მეტად საყურადღებო თემაა სექსუალური ექსპლუატაცია, რომელიც ადამიანთა ტრეფიკინგის ყველაზე გავრცელებული ფორმაა მსოფლიოში. ამ სახის ტრეფიკინგის მსხვერპლთა ზუსტი რიცხვი ჯერ კიდევ დაუდგენელია.

იძულებითი შრომის შემთხვევათა ნახევარზე მეტი აზია-ოკეანეთის რეგიონისთვისაა დამახასიათებელი – 11.7 მლნ, აფრიკა – 3.7 მლნ, ლათინური ამერიკა – 1.8 მლნ, ცენტრალური და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ევროპა – 1.6 მლნ. აღსანიშნავია, რომ მოცემული ციფრები რეალობას სრულად არ ასახავს. დიდი ალბათობით, ტრეფი-

კინგის მსხვერპლთა რაოდენობა მსოფლიოში გაცილებით მეტია. მსხვერპლთა მესამედი არასრულწლოვანია, უმრავლესობას კი - ქალები, მათ შორის ახალგაზრდა გოგონები წარმოადგენენ (11.4 მლნ). სექსუალური ექსპლუატაციის შემთხვევაშიც მსხვერპლთა 98%-ს ქალები და გოგონები შეადგენენ. საპირისპიროდ, შრომითი ექსპლუატაციის მსხვერპლნი კერძო ეკონომიკაში ძირითადად მამაკაცები არიან (14.2 მლნ-დან 60%). ყოველწლიურად არაღებულ შრომითი ექსპლუატაციიდან მიღებული შემოსავალი 150 მილიარდ დოლარს შეადგენს. თითოეული “მუშა” ყოველწლიურად საშუალოდ 3.900-დან 34.800-მდე აშშ დოლარს გამოიმუშაებს. (International Organization for Migration ; Global Migration Data Analysis Centre GMDAC, 2015)

აშშ-ის სახელმწიფო დეპარტამენტის ყოველწლიური ანგარიშის მიხედვით, მსოფლიოში 2014 წელს ტრეფიკინგის მსხვერპლი 40 ათასზე მეტი ადამიანი (United States of America - Department of State, 2015) იყო. ტრეფიკინგის ყველაზე მეტი შემთხვევა ევროპაში დაფიქსირდა (11,910), შემდეგ მოდის აფრიკა (9 523), ჩრდილოეთ ნახევარსფერო (8 414), აღმოსავლეთ აზია და ოკეანეთი (6 349), სამხრეთი და ცენტრალური აზია (4 878), ახლო აღმოსავლეთი (3 388). (International Organization for Migration; Global Migration Data Analysis Centre GMDAC, 2015) აშშ-ში ტრეფიკინგის მსხვერპლი ხდებიან ძირითადად მექსიკის, იამაიკის, ფილიპინების, სამხრეთ აფრიკის, პერუს მოქალაქეები, რომლებიც ფლობენ დროებით ვიზებს (B-1, G-5, J-1), დასაქმებულები არიან სოფლის მეურნეობაში, სასტუმროსა და მასპინძლობის ბიზნესში, რესტორნებში და ა.შ. შრომით ექსპლუატაციას ხშირად ახლავს სექსუალური შვეინრობაც. (Labor Trafficking in the U.S., 2014).

4.4 შიდა მიგრაცია

ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილების მასშტაბის მიხედვით, მიგრაციები იყოფა შიდა და საგარეო (საერთაშორისო) მიგრაციებად. იმ შემთხვევაში, თუ ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილება აღინიშნება ერთი ქვეყნის ფარგლებში, საქმე გვაქვს შიდა მიგრაციასთან, ხოლო თუ ასეთი გადაადგილება აღინიშნება ქვეყნის ფარგლებს გარეთ, ეს საგარეო ანუ საერთაშორისო მიგრაციაა.

შიდა მიგრაციები ოთხი შემდეგი მიმართულებით შეიძლება განვითარდეს:

- სოფელი-სოფელი;
- სოფელი-ქალაქი;
- ქალაქი-ქალაქი;
- ქალაქი-სოფელი.

შიდა მიგრაციების ყველაზე გავრცელებული მიმართულებებია სოფელი-ქალაქი და ქალაქი-ქალაქი. სოფლის მოსახლეობის მიგრაცია ქალაქებში ყოველთვის დიდი აქტუალობით გამოირჩეოდა. მთლიანად ეს დადებითი და ბუნებრივი პროცესია. თავის დროზე, კაპიტალისტური ურთიერთობების განვითარებამ და სამეცნიერო-ტექნიკურმა პროგრესმა ხელი შეუწყო წარმოების, მათ შორის სასოფლო-სამეურნეო წარმოების, ინტენსიფიკაციას. ხელით შრომა მანქანური შრომით შეიცვალა, რის შედეგადაც სოფლად დიდი რაოდენობით სამუშაო ძალა გამოთავისუფლდა. სოფლის ჭარბი მოსახლეობა ქალაქებში გადასახლდა, სადაც ჯერ მრეწველობის, ხოლო შემდგომ მომსახურების სფეროს სწრაფმა განვითარებამ მოითხოვა დამატებითი შრომითი რესურსების არსებობა. ევროპისა და ჩრდილოეთ ამერიკის ქვეყნებში ეს პროცესი მეტ-ნაკლებად ჰარმონიულად და თანამიმდევრულად მიმდინარეობდა და მიმდინარეობს. განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობაში მოსახლეობის რაოდენობა გაცილებით წინმსწრები ტემპით იზრდება, ვიდრე ეკონომიკა, რის გამოც ჭარბმოსახლეობის პრობლემა ერთნაირად მწვავეა დგას როგორც სასოფლო დასახლებების, ისე ქალაქების წინაშე.

შიდა მიგრანტების გარკვეული ნაწილი გარკვეული დროის შემდეგ თავისი მუდმივი ბინადრობის ადგილზე ბრუნდება. ეს შიდა მიგრაციების კიდევ ერთი გავრცელებული ფორმაა, რომელსაც “უკუ-მიგრაცია” ეწოდება. მასში ძირითადად ჩაბმული არიან სოფლებისა და პატარა ქალაქების მცხოვრებნი, რომლებიც გარკვეული დროის განმავლობაში მსხვილ ქალაქებში იმყოფებოდნენ განათლების მიღების ან დასაქმების მიზნით. სოფლის მოსახლეობის უკუმიგრაცია დადებით გავლენას ახდენს სასოფლო რაიონების განათლებისა და კულტურის დონის ამაღლებაზე, ასევე მათ ეკონომიკურ განვითარებაზე.

ზნირია, როდესაც სოფლის მოსახლე ჯერ პატარა ქალაქში გადადის საცხოვრებლად, შემდეგ კი - მსხვილ ქალაქში. ისეთ მიგრაციას, რომლის დროსაც მიგრანტი რამდენჯერმე იცვლის საცხოვრებელ ადგილს და ამასთან, თანმიმდევრულად გადადის მცირე დასახლებული პუნქტიდან უფრო დიდ დასახლებულ პუნქტში, საფეხურებრივი მიგრაცია ეწოდება.

შიდა მიგრაციები დიდ გავლენას ახდენენ ქვეყნის ცალკეული რეგიონის ან დასახლებული პუნქტის დემოგრაფიულ სიტუაციაზე. თუ მაღალგანვითარებულ ქვეყნებში შიდა მიგრაციული პროცესები ძირითადად ორგანიზებულ ხასიათს ატარებს და ხელს უწყობს ქვეყნის ცალკეული ტერიტორიის ათვისება-განვითარებას, განვითარებად სამყაროში ამგვარი გადაადგილებები, როგორც წესი, უკონტროლოდ, სპონტანურად მიმდინარეობს.

მიგრაციულ პროცესებში ძირითადად შრომის ასაკის ადამიანები მონაწილეობენ. შიდა მიგრაციული უმთავრესი ნაკადები მიემართება სასოფლო დასახლებებიდან ქალაქებისაკენ. სოფლებიდან ქალაქებში მოსახლეობის გადინება დადებითად აისახება იმ ქვეყნების სოფლის მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, რომლებშიც არსებობს ჭარბმოსახლეობის პრობლემა. მაგრამ, იმ ქვეყნებში, სადაც დემოგრაფიული კრიზისია, ეს პროცესი მძიმე უარყოფითი შედეგების მომტანია. ის, უპირველეს ყოვლისა, ხელს უწყობს სოფლის მოსახლეობის დაბერებას, რაც, თავის მხრივ, იწვევს სასოფლო რეგიონებში სამუშაო ძალის დეფიციტს.

სუსტად განვითარებული ქვეყნების ქალაქებში შრომათმონყობის შესაძლებლობები უაღრესად ლიმიტირებულია, მით უფრო არაორგანიზებული მიგრაციების პირობებში. შესაბამისად, მსხვილ ქალაქებში იზრდება უმუშევრობა, რაც, უპირველეს ყოვლისა, აისა-

ხება სოფლებიდან ან პატარა ქალაქებიდან ჩამოსულ ადამიანებზე. საბოლოოდ, ეს პროცესი იწვევს ქალაქის კრიმინოგენული სიტუაციის გაუარესებას. უკონტროლო მიგრაციების შედეგად განვითარებადი ქვეყნების ქალაქებში წარმოიშობა სხვა სახის სოციალური პრობლემები, მათ შორის არასრულწლოვანთა არალეგალური დასაქმება, სიღატაკე, ანტისანიტარია, მოსახლეობის ჯანმრთელობის მდგომარეობის გაუარესება, ჩვილთა სიკვდილიანობის ზრდა.

4.5 მიგრაციების ისტორიული მიმოხილვა

მიგრაციები ყველა ისტორიულ ეპოქას ახასიათებდა, ამასთან, ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილება ყოველ კონკრეტულ ისტორიულ პერიოდში გამოირჩეოდა შესაბამისი ფორმით, მასშტაბით, გეოგრაფიული მიმართულებითა და შედეგებით.

ადამიანების ტერიტორიული გადაადგილების ისტორიაში პირობითად შეიძლება გამოვყოთ 7 პერიოდი:

- უძველესი ხანა, რომელიც სათავეს იღებს დაახლოებით 700 ათას წელს ჩვენს წელთაღრიცხვამდე და გრძელდებოდა ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-4 საუკუნემდე. ეს ხანა მოიცავს ორ ისტორიულ ეპოქას - პირველყოფილ თემურ წყობილებასა და მონათმფლობელობის თითქმის მთელ პერიოდს;
- IV-IX საუკუნეები - ადრინდელი ფეოდალიზმის ეპოქა;
- X-XV საუკუნეები - განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქა;
- XVI-XVIII საუკუნეები - გვიანდელი ფეოდალიზმისა და ადრეული კაპიტალიზმის ეპოქები ("აბსოლუტიზმის ხანა");
- XIX საუკუნე – განვითარებული კაპიტალიზმის პერიოდი;
- XX საუკუნის პირველი ნახევარი – მსოფლიო ომების პერიოდი;
- თანამედროვე პერიოდი - XX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე.

უძველესი ხანის, კერძოდ კი, პირველყოფილი თემური წყობილების, მიგრაციებზე შეიძლება მხოლოდ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ინფორმაციის საფუძველზე ვიმსჯელოთ. ეს ინფორმაცია კი იმდენად მწირია, რომ მეცნიერებს დღემდე უჭირთ ბევრ კითხვაზე პასუხის გაცემა. მაგალითად, დაუდგენელია, რა მიზეზით გადმოვიდნენ ადამიანები საცხოვრებლად თბილი აფრიკიდან შედარებით ცივ ევროპაში¹. ეს გადასახლება დაახლოებით 700 ათასი წლის წინ მოხდა. პირველი ევროპელები წარმოადგენდნენ

¹ ამ თავში ევროპა განხილულია მის ფიზიკურ-გეოგრაფიულ საზღვრებში, შესაბამისად, მის შემადგენლობაში არ უნდა ვიგულისხმეთ მცირე აზია და კავკასია.

ადამიანთა იმ მოდგმას, რომლებიც ჰომო ერექტუსის სახელით არიან ცნობილი. მსოფლიოს სხვა რეგიონებში მიმდინარეობდა ჰომო საპიენსის გავრცელება. ამ უკანასკნელის წარმომადგენლები ევროპაში შემოვიდნენ ახლო აღმოსავლეთიდან დაახლოებით 35 ათასი წლის წინათ. მთელი ამ ხნის განმავლობაში ადამიანების ცხოვრებაში განსაკუთრებული ადგილი ეკავა ნადირობას. ევროპის ტერიტორიაზე მათი მიგრაცია ხორციელდებოდა გარეული ცხოველების ჯოგების გადაადგილებასთან ერთად. ამასთან, მიმდინარეობდა ევროპის ახალ-ახალი მიწების ათვისება და გარკვეული ტერიტორიების დასახლება. ადამიანების განსახლებაში გადამწყვეტ როლს ასრულებდა ბუნებრივ-კლიმატური პირობები. გამყინვარებებმა დიდად შეცვალა ევროპის მოსახლეობის გადაადგილება. მეოთხეული და მეხუთეული გამყინვარებების გამო ჩრდილოეთ და ცენტრალურ ევროპაში ბინადარი ტომები იძულებული გახდნენ, სამხრეთ ევროპაში გადასახლებულიყვნენ. 12 ათასი წლის წინათ ევროპაში დაიწყო კლიმატური პირობების სტაბილიზაცია. ამ დროისათვის უკვე განვითარებული იყო მიწათმოქმედება და შინაური ცხოველების მოშენება, რის შედეგადაც იქმნებოდა დასახლებები.

მსოფლიოს სხვა რეგიონებში, კერძოდ, აფრიკასა და ახლო აღმოსავლეთში ადამიანთა მიგრაციები და პირველი დასახლებების შექმნა გაცილებით ადრე დაიწყო, ვიდრე ევროპაში.

უძველეს ხანაში მსოფლიოს რეგიონებში აღინიშნა მნიშვნელოვანი ტერიტორიული გადაადგილებანი. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მე-7 ათასწლეულში უკვე დასახლებული იყო მსოფლიო ცივილიზაციის უძველესი კერა – მესოპოტამია, იგივე შუამდინარეთი (თანამედროვე ერაყის ტერიტორია). სამხრეთ მესოპოტამია დასახლებული იყო შუმერებით, ხოლო ჩრდილოეთ მესოპოტამია - აქადიელებით. იმავე პერიოდის მე-3 ათასწლეულის ბოლოს ეს ტერიტორიები არამეელებმა დაიკავეს, რომლებიც აქ სამხრეთიდან მოვიდნენ.

დაახლოებით 40 ათასი წლის წინათ სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში მცხოვრებმა ტომებმა სამხრეთის მიმართულებით დიდი მანძილი გაიარეს და ავსტრალიაში დასახლდნენ (*Страны и народы, 1981: 11*).

ჩვენს ერამდე მე-4 ათასწლეულში ეგვიპტეში, მდინარე ნილოსის ნაპირებზე, საკმაოდ კომპაქტურად სახლობდნენ ბერბერული, პროსემიტური და კუშიტური ტომები. ვარაუდობენ, რომ მოგვიანებით ბერბერები გავრცელდნენ დასავლეთით, ხოლო პროსემიტური და კუშიტური ტომები – აღმოსავლეთით.

ჩვენ წელთაღრიცხვამდე მე-3 ათასწლეულის შუაში ინდოეთის ტერიტორიაზე დასახლდნენ არიული ტომები. მათ დასაბამი მისცეს ინდოარიული ტომების გავრცელებას დასავლეთით. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მათ მიგრაციას და განსახლებას ირანში, სადაც ისინი დომინირებდნენ დაახლოებით 15 საუკუნის განმავლობაში, სპარსელებისა და მიდიელების გამოჩენამდე.

უძველეს ხანაში დაიწყო ჩრდილოეთ ამერიკის დასახლება, მას შემდეგ, რაც ჩრდილო-აღმოსავლეთ აზიიდან, ბერინგის სრუტის გავლით, განხორციელდა ინდიელი ტომების მიგრაცია.

დაახლოებით 9-10 ათასი წლის წინათ ფილიპინების კუნძულებიდან იაპონიაში გადასახლდნენ აინები, ხოლო ერთი საუკუნის შემდეგ იაპონიაში განსახლება დაიწყო კორეული წარმოშობის ტომებმა (Брук С. 1986: 446-447). დაახლოებით ამავე პერიოდში ავსტრონეზიური, პროატლანტიკური, ჩინურ-ტიბეტური და ავსტროაზიური ტომების მიგრაციების შედეგად მოხდა სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ აზიის ტერიტორიის ათვისება (Брук С. 1986: 372).

ჩვენს წელთაღრიცხვამდე დაახლოებით 8 ათასი წლით ადრე ევროპის ტერიტორიაზე შეიქმნა ახალი დასახლებები. ამ პერიოდში ევროპის სამხრეთ-აღმოსავლეთში გადმოსახლდნენ აზიური წარმომავლობის ტომები. მოგვიანებით, ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 5 ათასი წლით ადრე, დუნაისპირა ტომებმა მოახდინეს ჯერ დღევანდელი ბულგარეთის, რუმინეთის, უნგრეთის, სლოვაკეთისა და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილის, ხოლო შემდგომ დღევანდელი საფრანგეთის, ნიდერლანდებისა და ბელგიის კოლონიზაცია. იმავე პერიოდში მცირე აზიის მოსახლეობამ დაიწყო აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და ბალკანეთის სამხრეთ ნაწილის დასახლება. აღნიშნული პროცესები დაახლოებით ათასი წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა. ამავე პერიოდს ემთხვევა იბერიული ტომების განსახლება ევროპის ტერიტორიაზე. იბერთა წარმოშობის შესახებ ორი მოსაზრება არსებობს. ერთ-ერთის მიხედვით, ისინი ევროპაში, კერძოდ, ესპანეთის ტერიტორიაზე ჩრდილოეთ აფრიკიდან მოვიდნენ და მათ არაფერი აქვთ საერთო საქართველოს იბერებთან. მეორე ვერსიის მიხედვით, იბერები ესპანეთში საქართველოდან გადასახლდნენ. იბერები ევროპაში, ესპანეთის გარდა, სახლობდნენ იტალიაში, საფრანგეთსა და ბრიტანეთშიც კი.

ჩვენს წელთაღრიცხვამდე VIII-V სს.-ში მომთაბარე ტომების მიერ მიმდინარეობდა ევროპის მნიშვნელოვანი ტერიტორიების და-

პყრობა და ათვისება. მათ შორის მნიშვნელოვანი იყო გერმანული ტომების გავრცელება ცენტრალურ, სამხრეთ და დასავლეთ ევროპაში. ასევე, აღმოსავლეთ ევროპის სტეპებში (დღევანდელი რუსეთის ტერიტორია) მცხოვრები მომთაბარეების, უპირველეს ყოვლისა სკვითების, განსახლება დღევანდელი უკრაინის, მოლდოვისა და სლოვაკეთის ტერიტორიებზე. მოგვიანებით ისინი იძულებულნი გახდნენ, ეს ადგილები სარმატებისათვის დაეთმოთ. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მე-6 საუკუნეში ცენტრალურ და დასავლეთ ევროპაში გამოჩნდნენ და შემდგომი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში იქ დომინირებდნენ კელტები.

მონათმფლობელური ეპოქის განმავლობაში ევროპის პოლიტიკაში ლიდერობდა ჯერ საბერძნეთი, ხოლო შემდეგ კართაგენი და რომი. ისინი მიზნად ისახავდნენ დაპყრობილ ტერიტორიებზე გაეფრცელებინათ თავიანთი ენა, რელიგია და კულტურა. ამის შედეგად ევროპის, ახლო აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთ აფრიკის ტერიტორიებზე შეიქმნა არაერთი პოლისი (ქალაქი). მაგ., დაარსდა ქალაქები კართაგენი, ალექსანდრია, მარსელი. რომაელებმა ევროპის დიდ ტერიტორიაზე გაავრცელეს ლათინური ენა, რომლის მოდიფიცირებული ვარიანტები ბევრი ხალხებისთვის (მათ შორის ფრანგებისთვის, ესპანელებისთვის, რუმინელებისთვის) მშობლიური ენა გახდა. აღნიშნულ პერიოდში მოხდა ეგეოსის ზღვისპირეთის, ჩრდილოეთ აფრიკის, საფრანგეთის, ბრიტანეთის, გერმანიის, ესპანეთის, სიცილიის, კორსიკის, მალტის მნიშვნელოვანი ტერიტორიების დასახლება და ათვისება. რომაელებმა ჩრდილოეთ საფრანგეთიდან ბრიტანეთში გადაასახლეს ათასობით გალი, ხოლო ამ უკანასკნელთა ადგილობრივ მოსახლეობასთან შერევის საფუძველზე შეიქმნა უელსელი ერი. საბერძნეთისა და რომის წყალობით, დასავლეთ აზიისა და ჩრდილოეთ აფრიკის ნაწილი ევროპულ კულტურას ეზიარა.

მონათმფლობელურ ეპოქაში, გადაადგილების მასშტაბის თვალსაზრისით, რეკორდულად შეიძლება ჩაითვალოს ჰუნების მიგრაცია. ჰუნების მიგრაცია დაიწყო ჩინეთში ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მე-2 საუკუნეში, მიმდინარეობდა ექვსი საუკუნის განმავლობაში და დასრულდა შავი ზღვის მიმდებარე ჩრდილოეთ ტერიტორიებზე. ჩვენი წელთაღრიცხვის მე-6 საუკუნეში ანალოგიური გზა გაიარეს ავარებმა, კიდევ ერთმა თურქულენოვანმა ტომმა. ისინი იმ ტერიტორიებს დაეუფლნენ, სადაც ოთხი საუკუნით ადრე ჰუნები ცხოვრობდნენ. ავარებმა, ისევე, როგორც ჰუნებმა, დუნაისპირეთში თავიანთი ადგილი ვერ დაიმკვიდრეს და სხვა ხალხებს შეერწყნენ.

ევროპის მოსახლეობის ფორმირებაზე დიდი ზეგავლენა იქონია გოთების მიგრაციამ ჩვენი წელთაღრიცხვის 4-5 საუკუნეებში. გოთები გადმოვიდნენ შვედეთიდან ცენტრალურ ევროპაში და დროთა განმავლობაში ორად - ოსტგოთებად (ოსტგუთებად) და ვესტგოთებად (ვესტგუთებად) - გაიყვნენ. ოსტგოთები დასახლდნენ მდინარე დონსა და მდინარე დნეპრს შორის, ხოლო ვესტგოთები განსახლდნენ მათგან დასავლეთით, მდინარე დუნაის მიმდებარე ტერიტორიებზე. ამით გოთების მიგრაციები არ დამთავრებულა. 378 წელს ვესტგოთები შეიჭრნენ რომის იმპერიის ტერიტორიაზე რომმა ვერ გაუძლო მათ გამუდმებულ თავდასხმებს, თანდათანობით სუსტდებოდა და 476 წელს ეს იმპერია საბოლოოდ დაიშალა (ქსე, 1984: 436). მე-5 საუკუნის დასაწყისში ვესტგოთებმა იტალიის გავლით შეაღწიეს და დაიკავეს ჩრდილოეთ და ცენტრალური ესპანეთი. ოსტგოთებმა კი 488 წელს დაიპყრეს იტალიის მნიშვნელოვანი ტერიტორია და ჩამოაყალიბეს სამეფო, რომლის დედაქალაქი გახდა რავენა. 554 წელს ეს სამეფო გაუქმდა ბიზანტიელებთან გადამწყვეტ ბრძოლაში მარცხის შედეგად (ქსე, 1979: 296). ოსტგოთთა ნაწილი ცენტრალურ ევროპაში დაბრუნდა, ხოლო მეორე ნაწილი ადგილობრივ მოსახლეობას შეერია

VI ს.-ში იწყება სლავების, რომლებიც მანამდე დუნაის შესართავს, მდინარების დნეპრსა და ვისლას შორის მდებარე ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ, მასობრივი მიგრაცია ევროპაში. შემდგომი ოთხი საუკუნის განმავლობაში მათი მიგრაცია სამი ძირითადი მიმართულებით განხორციელდა. სლავების ერთი შტო დასახლდა ტერიტორიაზე, რომელიც მოიცავდა დღევანდელი რუსეთის ევროპული ნაწილის და უკრაინის მნიშვნელოვან არეალს, სადაც მოგვიანებით შეიქმნა კიევისა და ნოვგოროდის სლავური სამთავროები. მეორე შტო გაემართა დასავლეთით და დასახლდა ბალტიის ზღვის სანაპიროზე, ბოჰემიასა (დღევანდელი ჩეხეთის ტერიტორია) და აღმოსავლეთ ალპებში. ხოლო, მესამე შტო გადაადგილდა სამხრეთისაკენ და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილი დაიკავა. XII ს.-ის ბოლოსა და VIII ს.-ის დასაწყისში, ბულგარელებმა დუნაის სამხრეთით მდებარე ტერიტორია დაიპყრეს, ხოლო ხაზარები ვოლგასა და სამხრეთ ურალს შორის გაბატონდნენ. ამას მოჰყვა მათ მიერ სლავების შევიწროება. 885 წელს კიევისა და ნოვგოროდის სამთავროებს შვედეთიდან მოსული ვარიანები დაეპატრონნენ. შედეგად, აღნიშნულ ტერიტორიებზე მცხოვრები სლავების მნიშვნელოვანი ნაწილი დღევანდელი რუსეთის ევროპული ნაწილის ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ნაწილებში გადასახლდა.

VIII ს.-ში არაბეთის ნახევარკუნძულზე ისლამის გავრცელები-სა და არაბთა ხალიფატის შექმნასთან ერთად იწყება არაბთა მიერ ჩრდილოეთ აფრიკის, სამხრეთ-დასავლეთ აზიისა და კავკასიის და-პყრობა. მათ განსაკუთრებით წარმატებით მოახერხეს ჩრდილოეთ აფრიკის ნაკლებად დასახლებული ტერიტორიების დაპყრობა და აქ დასახლება. მანამდე ჩრდილოეთ აფრიკაში მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენდნენ ეგვიპტელები (კოპტები) და ბერბერები. შემ-დგომი რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობდა ადგი-ლობრივი მოსახლეობის ისლამიზაცია და არაბიზაცია. არაბებმა აგრეთვე დაიპყრეს თითქმის მთელი ესპანეთი, სადაც ოთხი საუკუ-ნის განმავლობაში ბატონობდნენ, თუმცა აქ დასახლება ვერ მოახე-რხეს, ისევე, როგორც ვერ მოახერხეს ეს სიცილიაში, ბიზანტიაში, საქართველოსა და სომხეთში.

IX ს.-ში დასავლეთ ევროპაში სკანდინავიიდან ნორმანები (ვი-კინგები) შეიჭრნენ. ორი საუკუნის განმავლობაში ნორმანებმა და-იპყრეს და დასახლდნენ ჩრდილოეთ საფრანგეთში, ჰოლანდიაში, ფარერის კუნძულებზე, ინგლისში, ისლანდიაში, გრენლანდიაში. ინგლისში ნორმანებისა და ანგლო-საქსების შერწყმის საფუძველზე ჩამოყალიბდა ინგლისელი ერი და ინგლისური ენა (დავითაშვილი, 2001: 64).

მე-10 საუკუნეში სამხრეთ ურალიდან ცენტრალურ და ჩრდი-ლოეთ ევროპაში შემოვიდნენ და განსახლება დაიწყეს ფინო-უგო-რიულმა ტომებმა. უნგრელები (მადიარები) დასახლდნენ პანონიის დაბლობზე, ხოლო მოგვიანებით ფინური ტომები – დღევანდელი ფინეთისა და ესტონეთის ტერიტორიაზე.

ზემოთ განხილული მიგრაციების შედეგად დასრულდა დასა-ვლეთ ევროპის მოსახლეობის ძირითადი ეთნოსების ფორმირება. შემდგომ საუკუნეებში მოსახლეობის მნიშვნელოვანმა გადაადგი-ლებებმა გამოიწვია ჩამოყალიბებული ეთნოსების შემდგომი განა-ხლება-განვითარება, მაგრამ ამ მიგრაციების შედეგად დასავლეთ ევროპის ეთნიკური პორტრეტი მნიშვნელოვნად არ შეცვლილა.

ევროპაში ეთნოსების ჩამოყალიბების პროცესი უფრო ადრე და-სრულდა ვიდრე მსოფლიოს სხვა რეგიონებში, შესაბამისად, აქ უფრო ადრე დაიწყო სახელმწიფოების ფორმირება. გარდა ამისა, ევროპა მსოფლიოს ყველაზე დასახლებული რეგიონი გახდა. მაღალი სიმჭი-დროვით გამოირჩეოდა მისი დასავლეთ ნაწილი, იმ დროს, როდესაც აღმოსავლეთ ევროპა შედარებით დაუსახლებელი იყო. დასავლეთ

ევროპის ხალხებისათვის შემდგომი ტერიტორიული გაფართოების საშუალებას მხოლოდ ახალი ტერიტორიების შემოერთება წარმოადგენდა. ამის რეალიზაცია კი შესაძლებელი იყო ახლო აღმოსავლეთისა და რუსეთის მიწების დაპყრობისა და ათვისების შედეგად.

XI-XV ს.-ები ევროპის, კერძოდ კი, დასავლეთ ევროპის ისტორიაში ცნობილია, როგორც “ჯვაროსნული ლაშქრობების” ხანა. 8 ჯვაროსნული ლაშქრობის შედეგად ახლო აღმოსავლეთში, კერძოდ, მცირე აზიაში, კვიპროსზე და არაბეთის ნახევარკუნძულის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში დაახლოებით 250 ათასი ევროპელი, უპირატესად ფრანგი, დასახლდა. დღევანდელი ლიბანის ტერიტორიაზე ევროპელებმა დააარსეს ტამპლიერების სამეფო, რომელიც რამდენიმე საუკუნის შემდეგ თურქებისა და არაბების შემოტევების შედეგად დაეცა.

გერმანული წარმოშობის ხალხებმა დაიწყეს აღმოსავლეთ ევროპის ტერიტორიების დალაშქვრა. დაახლოებით 300-400 ათასი გერმანელი დასახლდა სილეზიის დაბლობზე, პომერანიაში, ბალტიის ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ფინეთის უბის სანაპიროზე და პრუსიაში. მანამდე აქ მცხოვრები სლავები იძულებული იყვნენ, აღმოსავლეთში გადასულიყვნენ ან შერეოდნენ ახლად მოსულ გერმანულ მოსახლეობას.

XI-XV ს.-ებში ინგლისში გადასახლდა 100 ათასი ფრანგი. მათი უმრავლესობა იქ ამ ორ ქვეყანას შორის 100-წლიანი ომის შედეგად მოხვდა.

XIV ს.-ში კათოლიკური ეკლესიის მიერ წამოწყებული კამპანიის შედეგად მოხდა ებრაელების განდევნა ინგლისიდან, საფრანგეთსა და განსაკუთრებით ესპანეთიდან. შემდგომი 2-3 საუკუნის განმავლობაში ასი ათასობით ებრაელი აღმოსავლეთ ევროპაში ძირითადად, პოლონეთსა და ლიტვაში გადასახლდა.

XIII ს.-ში რუსეთი თათარ-მონღოლთა შემოსევის ობიექტი გახდა. მათი ბატონობა თითქმის სამი საუკუნე გაგრძელდა. ამის შედეგად თათრულმა ტომებმა თავიანთი პოზიციები განიმტკიცეს ვოლგისპირეთში, სადაც დღემდე კომპაქტურად სახლობენ.

მეორე ათასწლეულის დასაწყისში ყველაზე მნიშვნელოვანი მიგრაცია აღინიშნა აზიაში. ამ პერიოდში ციმბირის სამხრეთ ნაწილიდან და ცენტრალური აზიიდან თურქულმა ტომებმა დაიწყეს მიგრაცია სამხრეთ-დასავლეთით. მათ ჯერ სპარსეთი დაიკავეს, ხოლო

შემდეგ განსახლება დაიწყო მცირე აზიასა და სამხრეთ კავკასიაში (დღევანდელი აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე). 1453 წელს თურქების მიერ კონსტანტინოპოლის (დღევანდელი სტამბოლი) აღებით დასრულდა ბიზანტიის იმპერიის ისტორია და საფუძველი ჩაეყარა ოსმალეთის იმპერიას.

ამერიკის აღმოჩენის შემდეგ მიგრაციების ისტორიაში ახალი ერა დადგა. XVI-XIX საუკუნეების განმავლობაში მოსახლეობის ყველაზე მასშტაბური გადაადგილება სწორედ ამერიკის მიმართულებით მიმდინარეობდა. ევროპელთა მიგრაცია ამერიკაში განპირობებული იყო რამდენიმე ფაქტორით. მათ შორის უმნიშვნელოვანესი იყო ეკონომიკური, რადგან ამერიკის ათვისება დაკავშირებული იყო მაღალი შემოსავლების მიღებასთან. გარდა ამისა, ევროპელების მნიშვნელოვან ნაწილს სჯეროდა, რომ ამერიკაში შესაძლებელი იქნებოდა ისეთი სახელმწიფოების შექმნა, სადაც დამკვიდრდებოდა სოციალური სამართლიანობა, რის შედეგადაც აღმოიფხვრებოდა წოდებრივი განსხვავებები და, რაც მთავარია, დაკანონდებოდა სიტყვის, პოლიტიკური შეხედულებებისა და რელიგიური მრწამსის თავისუფლება. აზიელთა და ჩრდილოეთ აფრიკელთა (არაბთა) ამერიკაში მიგრაცია ძირითადად ეკონომიკური მოტივებით იყო განპირობებული.

მოდერნული და პოსტმოდერნული (XVII საუკუნიდან დღემდე) ეპოქების მიგრაცია ამერიკის შეერთებულ შტატებში კაპიტალისტური ურთიერთობების აღმოცენებისა და განვითარების პირობებში მიმდინარეობდა და პირობითად 4 პერიოდად შეიძლება დაიყოს.

პირველი ტალღა: 1607-1790 წწ.

ამერიკის ათვისება თავდაპირველად წელი ტემპით მიმდინარეობდა. ზოგადად, ახალ სამყაროში ევროპელთა ემიგრაციაში შეინიშნებოდა მკაფიოდ გამოხატული გეოგრაფიული კანონზომიერებები. დღევანდელი აშშ-სა და კანადის ტერიტორიების ათვისებაში მონაწილეობდნენ ძირითადად ბრიტანელები, ფრანგები და გერმანელები, იმ დროს, როდესაც ესპანელებმა და პორტუგალიელებმა ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის კოლონიზაცია მოახდინეს. ამ წესიდან გამონაკლისს ჰოლანდიელები წარმოადგენდნენ, რადგან მათ ემიგრაციას ამერიკაში მკაფიო გეოგრაფიული მიმართულება არ ჰქონდა. ისინი ცდილობდნენ, კოლონიები შეექმნათ ყველგან, სადაც ამის საშუალება მიეცემოდათ.

აშშ-ის ტერიტორიის ათვისება მისი აღმოსავლეთ სანაპიროდან დაიწყო. იმიგრაციის თავდაპირველი კერები გაჩნდა იქ, სადაც დღეს მსხვილი ქალაქები - ფილადელფია და ბალტიმორი, ასევე მერილენდისა და სამხრეთ კაროლინას შტატები მდებარეობს. ამ პერიოდის იმიგრაციაში მნიშვნელოვან როლს „კოლონისტები“ ასრულებდნენ. მათი მეცადინეობით, სამხრეთში განვითარდა სოფლის მეურნეობა, ხოლო აღმოსავლეთ სანაპიროზე – მანუფაქტურული (გადამამუშავებელი) მრეწველობა. ეკონომიკის განვითარებასთან ერთად ევროპიდან მუშახელის მოზიდვა დაიწყო. აშშ-ში იმიგრაციის პირველ პერიოდში ყველაზე მეტი ადამიანი ბრიტანეთიდან (ირლანდიის ჩათვლით), ჩრდილო გერმანიიდან და საფრანგეთიდან ჩამოვიდა (Shirey, 2015). ადამიანები ამერიკაში მხოლოდ ეკონომიკური მიზნებით არ ჩადიოდნენ. აღნიშნულ პერიოდში, მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა „პურიტანების“ მიგრაციას. XVII საუკუნის პირველ ნახევარში ამერიკაში ათასობით ინგლისელი კალვინისტი გადასახლდა. ისინი აპროტესტებდნენ, ზოგადად რომის პაპის, კონკრეტულად კი კათოლიკური დოგმატების ძლიერ ზეგავლენას ინგლისურ ეკლესიასა და მათ პროტესტანტულ მრწამსზე.

1776 წელს, როდესაც ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა დამოუკიდებლობა გამოაცხადა, ქვეყანაში დაახლოებით 4,5 მილიონი ადამიანი ცხოვრობდა (Wayne, 2015).

მეორე ტალღა: 1790-1870 წწ.

აღნიშნულ პერიოდში საფუძველი ჩაეყარა აშშ-ში ევროპელთა მასობრივ იმიგრაციას. იმიგრანტთა ძირითადი მასა დასავლეთ ევროპიდან ჩამოვიდა. ინგლისიდან იმიგრაციამ დაიკლო, სამაგიეროდ „გერმანული“ ტალღა გაძლიერდა. „გერმანული“ მიგრაცია მოიცავდა არა მარტო ეთნიკურ გერმანელებს, არამედ სკანდინავიელებს, ჰოლანდიელებსა და ავსტრიელებს. აღსანიშნავია, რომ გერმანულ მიგრაციაში ძირითადად შეძლებული ადამიანები მონაწილეობდნენ. აშშ-ში მათ მინის დიდი ნაკვეთები შეიძინეს და სოფლის მეურნეობას მიჰყვეს ხელი. მათმა იმიგრაციამ ქვეყნის თითქმის მთელი ცენტრალური დასავლეთი (Midwest) მოიცვა.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ირლანდიელთა იმიგრაცია. 1840-იან წლებში კარტოფილის მოუსავლიანობამ აშშ-ში ირლანდიელთა მასობრივ გადასახლებას მისცა ბიძგი. XIX ს.-ში და XX ს.-ის დასაწყისში ამერიკაში 4 მილიონზე მეტი ირლანდიელი გადასახლდა, რის შედეგადაც აღმოჩნდა, რომ აშშ-ში მეტი ირლანდიელი ცხოვრობდა, ვიდრე თვით ირლანდიაში.

გერმანელებისგან განსხვავებით, აშშ-ში ჩასული ირლანდიელები და იტალიელები ლარიზი ადამიანები იყვნენ, შესაბამისად ისინი დიდ ქალაქებში სახლდებოდნენ, სადაც შრომათმონყობის მეტი შესაძლებლობა არსებობდა. ამან, ხელი შეუწყო ირლანდიური დიასპორის სწრაფ ზრდას მასაჩუსეტსში, კერძოდ, ბოსტონში, ასევე ნიუ-იორკსა და ჩიკაგოში.

1848 წელს კალიფორნიაში ოქროს აღმოჩენა აშშ-ს დასავლეთ რეგიონების სწრაფი ათვისებისა და განვითარების მნიშვნელოვანი სტიმული აღმოჩნდა. აღმოსავლეთ-დასავლეთის რკინიგზისა და წყნარი ოკენის სანაპიროზე პორტების მშენებლობამ ჩინელთა მრავალათასიანი იმიგრაცია გამოიწვია. თუმცა, აშშ-ის მთავრობამ, 1881 წლისთვის მათი იმიგრაცია მაქსიმალურად შეზღუდა და ჩინელთა დიდი ნაწილი სამშობლოში დააბრუნა (Wayne, 2015).

ამერიკაში ევროპელთა და აზიელთა მიგრაციას ძირითადად ნებაყოფლობითი ხასიათი ჰქონდა, თუ არ ჩავთვლით აქ პატიმართა გადასახლებას საფრანგეთიდან და ბრიტანეთიდან. მაგრამ, ამ პერიოდში მასშტაბური ხასიათი მიიღო ამერიკაში აფრიკელების ჩაყვანამ და მათმა მონებად გაყიდვამ. 1600-1900 წლებში მხოლოდ აშშ-ში 12,5 მილიონი აფრიკელი ჩაასახლეს, რომელთა უმრავლესობა გვინეის უბის მიმდებარე ტერიტორიებისა და სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის მკვიდრ მოსახლეობას შეადგენდა.

მესამე ტალღა: 1870-1924 წწ.

ევროპული ემიგრაციის მთავარი კერა სამხრეთ და აღმოსავლეთ ევროპა გახდა. აღნიშნულ პერიოდში აშშ-ში 15 მილიონზე მეტი ადამიანი ჩავიდა. მასობრივი იყო ებრაელთა იმიგრაცია. აღნიშნულ პერიოდში კანადაში 7 მილიონი ადამიანი ჩავიდა, მაგრამ მათგან 6 მილიონი მომდევნო 2-3 ათწლეულის განმავლობაში საცხოვრებლად აშშ-ში გადავიდა.

XX საუკუნე, მიგრაციის მართვის თვალსაზრისით, ძალზე განსხვავებული აღმოჩნდა. დიდმა დეპრესიამ, ორმა მსოფლიო ომმა და აქედან გამომდინარე ეკონომიკურმა დაღმავლობამ დიდი დალი დაასვა აშშ-ის საიმიგრაციო პოლიტიკას. შეიზღუდა იმიგრაციის მასშტაბი, გაჩნდა მტრული დამოკიდებულება კათოლიკეების, ებრაელების, აზიელების მიმართ. 1960-იან წლებამდე აშშ-ში იმიგრაცია ძალზე შეზღუდულ და კონტროლირებად ხასიათს ატარებდა (Wayne, 2015).

მეოთხე ტალღა: 1965 წლიდან დღემდე

აშშ-ში იმიგრაცია უახლეს ხანაში თვისებრივად განსხვავდება წინა პერიოდებისგან. ევროპიდან აშშ-ში მობილობა იმდენად უმნიშვნელო გახდა, რომ მასზე თითქმის აღარ საუბრობენ. წინ წამოვიდა ლათინოამერიკელებისა („ლათინოსების“) და აზიელების იმიგრაცია.

უკანასკნელი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში აშშ-ში 59 მლნ ადამიანი ჩავიდა. 1965 წელს ამერიკაში ცხოვრობდა 9,6 მლნ ადამიანი, რომლებიც უცხოეთში იყვნენ დაბადებულნი. 2015 წელს ამ კატეგორიის ადამიანების რიცხვმა 45 მლნ-ს მიაღწია. შედეგად, აღნიშნულ პერიოდში აშშ-ის მოსახლეობაში უცხოეთში დაბადებული ადამიანების წილი 5%-დან 16%-მდე გაიზარდა. 1965 წ. თეთრი (ევროპული წარმოშობის) ამერიკელები მთელი მოსახლეობის 84%-ს შეადგენდნენ, ხოლო 2015 წ. მათი წილი 62%-მდე შემცირდა (*Immigration Numbers Update, 2014*).

ამერიკელი სპეციალისტების აზრით, თუ მოცემული ტენდენცია შემდეგი 50 წლის განმავლობაში შენარჩუნდება, ამერიკელი საზოგადოების ეთნიკური (რასობრივი) სტრუქტურა ძირეულად შეიცვლება. მოსალოდნელია, რომ 2065 წლისთვის მთელ მოსახლეობაში თეთრი ამერიკელების წილი 20%-მდე შემცირდეს, ხოლო აზიელებისა და ლათინოსების წილი საგრძნობლად გაიზრდება, შესაბამისად 38% და 31%. თუკი, დღესდღეობით თანამედროვე ამერიკული საზოგადოება ძირითადად ევროპული წარმოშობისაა, ნახევარი საუკუნის შემდეგ ის ლათინურ-აზიური გახდება (*Modern Immigration Wave, 2015*).

ევროპელთა ემიგრაცია სამხრეთ ამერიკაში ნაკლებად მასშტაბურ ხასიათს ატარებდა, ვიდრე ჩრდილოეთ ამერიკაში, თუმცა ის მაინც მნიშვნელოვანი იყო. 1820-1924 წლებში ევროპულმა იმიგრაციამ სამხრეთ ამერიკაში დაახლოებით 6 მილიონი ადამიანი შეადგინა. ამ კონტინენტზე ევროპელთა იმიგრაციის მთავარ კერებს წარმოადგენდა ბრაზილია და არგენტინა. არგენტინაში ჩასული ევროპელების უმრავლესობას ესპანელები შეადგენდნენ, თუმცა მიგრანტთა მნიშვნელოვანი ნაკადი იტალიიდან, საფრანგეთიდან, რუსეთიდან, ჰოლანდიიდან ჩადიოდა. კოლონიური პერიოდის ბრაზილია ძირითადად პორტუგალიური იმიგრაციის კერა იყო, ხოლო ამ ქვეყნის დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ იქ ჩასვლა დაიწყეს უპირატესად იტალიელებმა, ხოლო პორტუგალიელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი სამშობლოში დაბრუნდა. აღნიშნულ პერიოდში სამხრეთ ამერიკაში ინტენსიური ხასიათი ჰქონდა აზიელთა, კერძოდ, იაპო-

ნელთა, ჩინელთა, ინდოელთა და არაბთა (უპირატესად ალჟირელთა) იმიგრაციას. აფრიკელი მონებით ვაჭრობის პროცესის შედეგად სამხრეთ ამერიკაში 2,5 მილიონი შავკანიანი გადაასახლეს. მათი უმრავლესობა ბრაზილიის პლანტაციებში დაასაქმეს.

XVII-XIX ს.-ებში, ამერიკის გარდა, ევროპული კოლონიზაცია შეეხო აფრიკას, აზიას და ავსტრალია-ოკეანეთს, რამაც ხელი შეუწყო ახალ ინტენსიურ მიგრაციულ მოძრაობას.

მალრიბის ქვეყნების (ალჟირი, მაროკო, ტუნისი) კოლონიზაციის შედეგად ამ რეგიონში მილიონზე მეტი ფრანგი ჩავიდა.

1788-1868 წლებში ინგლისიდან და ირლანდიიდან ავსტრალიაში და კუნძულ ტასმანიაზე 162 ათასი მსჯავრდებული გადაასახლეს. ავსტრალიის მთავარი ქალაქი, სიდნეი, პატიმრებმა ააშენეს და მისი პირველი მოსახლეებიც ისინი გახდნენ.

XIX ს.-ის მეორე ნახევარში იტალიასა და საბერძნეთში შექმნილი მძიმე ეკონომიკური ვითარების გამო დაიწყო ამ ქვეყნების მოსახლეობის მასობრივი ემიგრაცია ავსტრალიაში. 1820-1924 წლებში ავსტრალიაში 3 მილიონზე მეტი იტალიელი და ბერძენი ჩავიდა.

XIX ს.-ის საუკუნის განმავლობაში მიმდინარეობდა სამხრეთ ამერიკის კოლონიზაცია, რის შედეგადაც XX ს.-ის დასაწყისში აქ 1 მილიონზე მეტი ინგლისელი და ბური (პოლანდიელი) ცხოვრობდა. აღსანიშნავია, რომ ამ ქვეყნის კოლონიზაციაში გერმანელებიც მონაწილეობდნენ, მაგრამ ისინი ვერ შეეგუვნენ ადგილობრივ პირობებს და უკან დაბრუნდნენ.

XIX ს.-ის განმავლობაში მიმდინარეობდა ბუნებრივი და მინერალური რესურსებით მდიდარი ციმბირის ათვისება რუსეთის იმპერიის მიერ. მე-20 საუკუნის დასაწყისში ამ რეგიონში უკვე 10 მილიონ ადამიანზე მეტი ცხოვრობდა.

XIX ს.-ის მეორე ნახევარში რუსეთმა დაასრულა ჩრდილოეთ კავკასიის დაპყრობა. რუსეთის იმპერიამ აქედან გაასახლა ათეულობით ათასი ადამიანი, მათ შორის ჩერქეზები, აფხაზები, ჩეჩნები, ინგუშები. მათ თავშესაფარი ოსმალეთის იმპერიაში მიიღეს. რუსეთის იმპერიის ადმინისტრაცია ცდილობდა, კავკასიის და ვოლგისპირეთის ტერიტორია რუსებით და გერმანელებით დაესახლებინა. ამ მიზნით, გერმანიიდან ამ რეგიონებში საცხოვრებლად გადმოვიდა ათეულობით ათასი ადამიანი. საქართველოში გერმანელები ქვემო ქართლის ტერიტორიაზე დაასახლეს.

ზემოთ აღნიშნულ პერიოდში მოსახლეობის მნიშვნელოვანი მიგრაციები განხორციელდა ევროპის ფარგლებშიც. როგორც აღინიშნა, XIX ს.-ის მეორე ნახევარში საბერძნეთი და იტალია მოიცვა ეკონომიკურმა კრიზისმა. რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ეს ქვეყნები დატოვა მილიონობით ადამიანი. მათგან, 2 მილიონი იტალიელი ევროპის სხვა სახელმწიფოებში, ძირითადად საფრანგეთში, გადასახლდა, ხოლო ბერძენთა მნიშვნელოვანი ნაწილი დასაქმების მიზნით ავსტრო-უნგრეთის იმპერიის ჩრდილოეთ ნაწილში გაემგზავრა.

XX ს.-ის 10-იან წლებში თურქეთის ტერიტორიაზე სომეხთა მასობრივი ხოცვა-ჟლეტის შედეგად მილიონზე მეტი სომეხი იძულებული იყო, თავშესაფარი ევროპის ქვეყნებში ეპოვა, ძირითადად რუსეთსა და საფრანგეთში, ასევე ახლო აღმოსავლეთის არაბულ ქვეყნებსა და აშშ-ში.

პირველმა მსოფლიო ომმა დიდი ზეგავლენა იქონია მსოფლიოს მოსახლეობის ტერიტორიულ გადაადგილებაზე, რაც, უპირველეს ყოვლისა, ევროპას შეეხო.

პირველ მსოფლიო ომში დამარცხების შედეგად გერმანელი მოსახლეობა იძულებული იყო, დაეტოვებინა ის ტერიტორიები, სადაც მანამდე ცხოვრობდა. კერძოდ, 1,8 მილიონი გერმანელი პოლონეთიდან, რუსეთიდან, ელზას-ლოტარინგიიდან (აღმოსავლეთ საფრანგეთი), ასევე აზიისა და აფრიკის კოლონიებიდან გერმანიასა და ავსტრიაში დაბრუნდა.

საფრანგეთიდან გერმანელთა ემიგრაციისა და ომით მიყენებული ადამიანური ზარალის შედეგად ქვეყანაში შეიქმნა სამუშაო ძალის დეფიციტი, რომლის აღმოფხვრაც სხვა ქვეყნებიდან ათი ათასობით მუშის შემოყვანის ხარჯზე მოხერხდა. ომის შემდეგ საფრანგეთში სამუშაოდ ჩავიდა 300 ათასი არაბი მალრიბის ქვეყნებიდან, 46 ათასი პოლონელი, 33 ათასი ჩეხი, 67 ათასი რუსი და ამდენივე სომეხი.

ოსმალეთის იმპერიის დაშლისა და თურქეთის რესპუბლიკის შექმნის შედეგად საბერძნეთსა და თურქეთს შორის მოხდა მოსახლეობების "გაცვლა". 1923 წ. საბერძნეთი დატოვა და თურქეთში გადასახლდა 500 ათასი თურქი, ხოლო 1,3 მილიონი ბერძენი თურქეთიდან საბერძნეთში წავიდა.

რუსეთის იმპერიის ნგრევასა და მის ტერიტორიაზე საბჭოთა დიქტატურის დამყარების შედეგად ჯერ კიდევ XX ს.-ის 10-იანი წლების ბოლოსა და 20-იანი წლების დასაწყისში ასობით ათასი ადამიანი, რომლებიც იმპერიის არსებობის დროს მაღალ ან საშუალო ფენას მიეკუთვნებოდნენ, იძულებული გახდა, თავშესაფარი სხვა ქვეყნებში ეპოვა. რუსეთიდან წასული ადამიანების უმრავლესობა საფრანგეთში ან აშშ-ში გადასახლდა. 1917-1926 წლებში რუსეთიდან მხოლოდ საფრანგეთში 64 ათასი ადამიანი ჩავიდა. წინა საუკუნის 20-30-იან წლებში საბჭოთა რეპრესიების მსხვერპლი გახდა შეძლებული ადამიანების დიდი ნაწილი, რომელიც საბჭოთა კავშირში დარჩა. 1932 წელს ციმბირსა და საბჭოთა კავშირის სხვა ნაკლებად ათვისებულ ადგილებში 5 მილიონი შეძლებული გლეხი (“კულაკი”) გადაასახლეს. გარდა ამისა, ქვეყანაში დაწყებულმა ინდუსტრიალიზაციის პროცესმა მოითხოვა მსხვილ ქალაქებსა და ინდუსტრიულ ცენტრებში დიდი რაოდენობის მუშახელის არსებობა. ამ მიზნით, საბჭოთა ხელისუფლებამ 1929-39 წლებში ქვეყნის ევროპული ნაწილის სასოფლო რეგიონებიდან დიდ ქალაქებში, ასევე დონბასსა და ურალში 18 მილიონი ადამიანი გადაასახლა.

XX ს.-ის 30-იანი წლების დასაწყისში ევროპის რიგ სახელმწიფოებში, მათ შორის გერმანიაში, იტალიასა და ესპანეთში, ხელისუფლების სათავეში დიქტატორული რეჟიმები მოვიდნენ. ამ ქვეყნებში დაიწყო ადამიანთა დევნა პოლიტიკური მრწამსისა და ეთნიკური კუთვნილების ნიადაგზე. ეთნიკურ ებრაელთა და ბოშათა დიდი ნაწილი, აგრეთვე ფაშისტური იდეოლოგიის მოწინააღმდეგეები იძულებულნი გახდნენ, ეს ქვეყნები დაეტოვებინათ. მათი უმეტესობა საცხოვრებლად გაემგზავრა საფრანგეთში, დიდ ბრიტანეთსა და ჩრდილოეთ ამერიკაში.

ესპანეთში მიმდინარე სამოქალაქო ომის შედეგად 30-იანი წლების ბოლოს ქვეყანა 200 ათასმა ადამიანმა დატოვა. მათი უმრავლესობა (140 ათასი ადამიანი) საცხოვრებლად საფრანგეთში წავიდა, ხოლო დანარჩენები – სამხრეთ ამერიკასა და ჩრდილოეთ აფრიკის ფრანგულენოვან ქვეყნებში.

მსოფლიოში მიგრაციული მოძრაობა კიდევ უფრო ინტენსიური გახდა მეორე მსოფლიო ომის დროს. ამ ომის განმავლობაში ნაცისტებმა მათ მიერ დაპყრობილი ქვეყნებიდან გერმანიაში გადაასახლეს დაახლოებით 9-10 მილიონი ადამიანი. მათი ერთი ნაწილი

დასაქმებული იყო მრეწველობასა და მშენებლობებზე, მეორე ნაწილი კი საკონცენტრაციო ბანაკებში მოათავსეს. 1942-45 წლებში გერმანიისა და პოლონეთის ტერიტორიებზე მდებარე საკონცენტრაციო ბანაკებში მილიონობით ადამიანი, მათ შორის 5,2 მილიონი ებრაელი და 400 ათასი ბოშა, იმყოფებოდა.

იმავე პერიოდში საბჭოთა კავშირში განხორციელდა სხვადასხვა ეთნოსების დეპორტაცია (ძალდატანებით გასახლება) მათი ბინადრობის ადგილებიდან ქვეყნის სხვა ტერიტორიებზე. საბჭოთა ხელისუფლებას ემინოდა, რომ, თუ გერმანიის მოკავშირე თურქეთი საბჭოთა კავშირში შემოიჭრებოდა, მას მხარს დაუჭერდნენ საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები მუსლიმები. ამ მიზეზით, 1943-44 წლებში იქედან ყაზახეთსა და შუა აზიაში გაასახლეს ჩეჩნები, ინგუშები, ყარაჩაეველები, ბალყარები და საქართველოში მცხოვრები მუსლიმი მესხები.

მეორე მსოფლიო ომის შედეგად მნიშვნელოვნად შეიცვალა მსოფლიოს პოლიტიკური რუკა, რამაც პირდაპირი ზეგავლენა მოახდინა მოსახლეობის მიგრაციებზე. აღმოსავლეთ ევროპიდან 10 მილიონი გერმანელი გადაასახლეს გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკაში, გერმანიის დემოკრატიულ რესპუბლიკასა და დასავლეთ ბერლინში (*Максаковский, 2004: 137*). იმავდროულად, 2 მილიონამდე პოლონელი გერმანიიდან პოლონეთში დაბრუნდა (*ჯაოშვილი, 1983: 106*).

მეორე მსოფლიო ომის დროს განხორციელებულმა ებრაელთა დევნამ გამოიწვია ევროპიდან და ჩრდილოეთ აფრიკიდან მათი მასობრივი ემიგრაცია ჩრდილოეთ ამერიკასა და პალესტინაში. 1947 წელს ისტორიული პალესტინის ტერიტორიაზე შეიქმნა ისრაელის სახელმწიფო. თუ ომამდე იქ რამდენიმე ათეული ათასი ებრაელი ცხოვრობდა, 1966 წელს მათმა რიცხვმა ისრაელში უკვე 2,5 მილიონი შეადგინა. მეორე მხრივ, ისრაელის შექმნის შემდეგ არაბულ ქვეყნებში გადასახლდა დაახლოებით 700 ათასამდე პალესტინელი არაბი (*Алисов & Хорев, 2000: 152*).

მეორე მსოფლიო ომში დამარცხების შედეგად დაახლოებით 6 მილიონმა იაპონელმა დატოვა ჩინეთის, კორეისა და რუსეთის მიერ ოკუპირებული ტერიტორიები და სამშობლოში დაბრუნდა (*ჯაოშვილი, 1983: 106*).

1947 წ. პაკისტანის ინდოეთიდან გამოყოფის შედეგად დაახლოებით 7-8 მილიონი ადამიანი გადაადგილდა ამ ქვეყნებს შორის. იმავდროულად, ეს ქვეყნები დატოვა ასეულობით ათასმა ბრიტანელმა და სამშობლოში დაბრუნდა (Алисов & Хорев, 2000: 152).

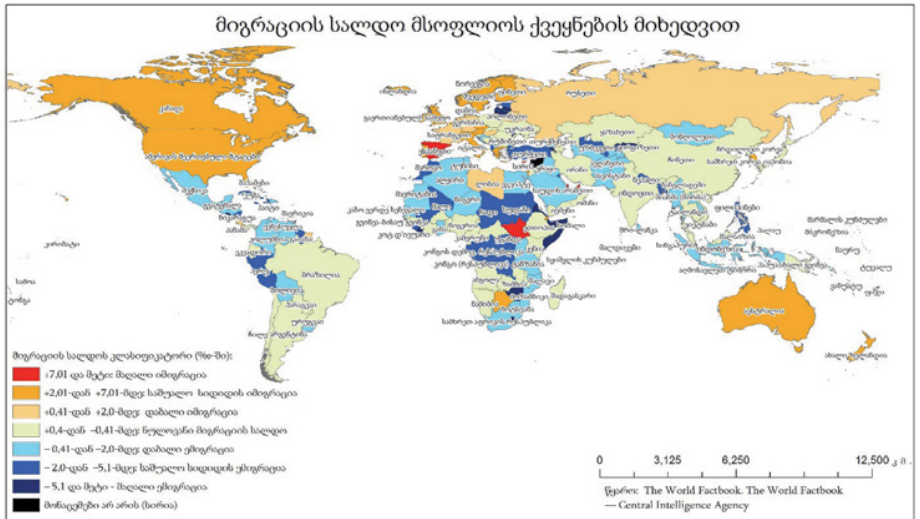
მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაიწყო აფრიკისა და აზიის დეკოლონიზაციის პროცესი, რომელიც განსაკუთრებული ინტენსიურობით გამოიჩინა 1950-იანი წლების მეორე ნახევარსა და 1960-იან წლებში. აფრიკისა და აზიის ქვეყნების განთავისუფლებას მოჰყვა დაახლოებით 2 მილიონი ევროპელი კოლონისტის რეპატრაცია.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ევროპის ეკონომიკურმა აღმშენებლობამ და აზიისა და აფრიკის დეკოლონიზაციამ ახალი იმპულსი მისცა განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობის მასობრივ ემიგრაციას ევროპის მიმართულებით. ქვემოთ საუბარი გვექნება თანამედროვე მიგრაციულ პროცესებზე.

4. 6 საერთაშორისო მიგრაციების თანამედროვე ტენდენციები

თანამედროვე მსოფლიოში საერთაშორისო მიგრანტების² რაოდენობა დაახლოებით 258 მლნ ადამიანს შეადგენს. 2017 წელს მიგრანტების საერთო რაოდენობის 57% მსოფლიოს განვითარებულ რეგიონებში ცხოვრობდა. აქ მცხოვრები 143 მლნ მიგრანტიდან, 89 მლნ (61%) - წარმოშობით განვითარებადი ქვეყნებიდან, ხოლო 57 მლნ (39%) განვითარებული ქვეყნებიდან იყო. ამასთან, 112 მლნ საერთაშორისო მიგრანტიდან რომლებიც განვითარებად სამხრეთში ცხოვრობდნენ, 98 მლნ (87%) განვითარებადი ქვეყნების მოსახლეობას წარმოადგენდა და მხოლოდ 14 მლნ (13%) წარმოშობით განვითარებადი სამხრეთიდან იყო (UN DESA, 2017).

ნახ. №19

რუკა შესრულებულია The World Factbook, 2017 მონაცემების მიხედვით. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>

² საერთაშორისო მიგრანტად მიიჩნევა სხვა ქვეყანაში დაბადებული პირი ან სხვა ქვეყნის მოქალაქე.

მიგრაციის სალდო, სხვაობა იმიგრაციისა და ემიგრაციის მაჩვენებლებს შორის, მნიშვნელოვნად განსხვავდება ქვეყნების მიხედვით. როგორც წესი, ეს მაჩვენებელი განვითარებული ქვეყნისთვის დადებითია, ხოლო განვითარებადი ქვეყნებისთვის – უარყოფითი. მაღალი დადებითი სალდო აქვთ იმიგრაციის ისეთ ტრადიციულ ქვეყნებს, როგორებიცაა აშშ, კანადა, ავსტრალია; საგულისხმოა, რომ აფრიკის ზოგიერთი ქვეყანა იმიგრაციის კერა გახდა. აფრიკაში, 2017 წლის მონაცემებით, დაახლოებით 25 მლნ მიგრანტი ჩავიდა. აფრიკული იმიგრაციის მნიშვნელოვან ქვეყნები იყო ლიბია, სამხრეთ სუდანის.

1990-2017 წლებში საერთაშორისო მიგრანტების რაოდენობა 105 მლნ-ით, ანუ 69%-ით გაიზარდა. XX საუკუნის ბოლო ათწლეულში მიგრანტთა რაოდენობა ყოველწლიურად 2.5 მლნ ადამიანით იზრდებოდა, ხოლო ამ საუკუნეში – საშუალოდ 5 მლნ-ზე მეტით. მთლიანად, 1990-2017 წწ. მსოფლიო მასშტაბით მიგრანტების რაოდენობა 105 მლნ ადამიანით, ანუ 60%-ით გაიზარდა. მათ შორის განვითარებულ სამყაროში მიგრანტთა რაოდენობამ 65 მლნ-ით მოიმატა, ხოლო განვითარებად ქვეყნებში – 40 მლნ-ით.

ცხრილი №21

საერთაშორისო მიგრანტთა რაოდენობა (2017 წ.)

რეგიონი	მიგრანტთა რაოდენობა (მლნ ადამიანი)
მსოფლიო	257.7
განვითარებული რეგიონები	146.0
განვითარებადი რეგიონები	111.7
ლათინური ამერიკა და კარიბები	9.5
ჩრდილოეთ ამერიკა	57.7
აფრიკა	24.7
აზია	79.6
ევროპა	77.9
ოკეანეთი	8.4

ცხრილი შედგენილია: UN Migration Report 2017. <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017.pdf>

მიგრანტთა მატების ტემპი ჩრდილოეთსა და სამხრეთს შორის განსხვავდებოდა: თუ 2010-2017 წლებში განვითარებულ ჩრდილოეთში მიგრანტთა წლიური მატება 2,3%-ს შეადგენდა, განვითარებადი სამხრეთისთვის ეს მაჩვენებელი 1,6% იყო. საერთაშორისო

მიგრანტების რაოდენობის ზრდა განვითარებულ რეგიონებში განპირობებული იყო მიგრანტების რაოდენობის ზრდით როგორც განვითარებულ ჩრდილოეთში, ისე განვითარებად სამხრეთში. 1990-2017 წლებში 64 მლნ საერთაშორისო მიგრანტი დაემატა ჩრდილოეთ რეგიონს, აქედან 48 მლნ (76%) წარმოშობით იყო განვითარებადი სამხრეთიდან, დანარჩენი 16 მლნ მიგრანტი (24%) დაბადებული იყო განვითარებადი სამხრეთის რეგიონის ქვეყანაში. განვითარებად ქვეყნებში მიგრანტი მოსახლეობის რაოდენობის ზრდა სამხრეთ რეგიონში დაბადებული მიგრანტების რაოდენობის ზრდის შედეგს წარმოადგენდა. 1990-2017 წლებში მიგრანტი მოსახლეობა, რომელიც წარმოშობით სამხრეთის რეგიონიდან იყო, 57 მლნ-დან 97 მლნ-მდე, ანუ 70%-ით გაიზარდა.

ცხრილი №22

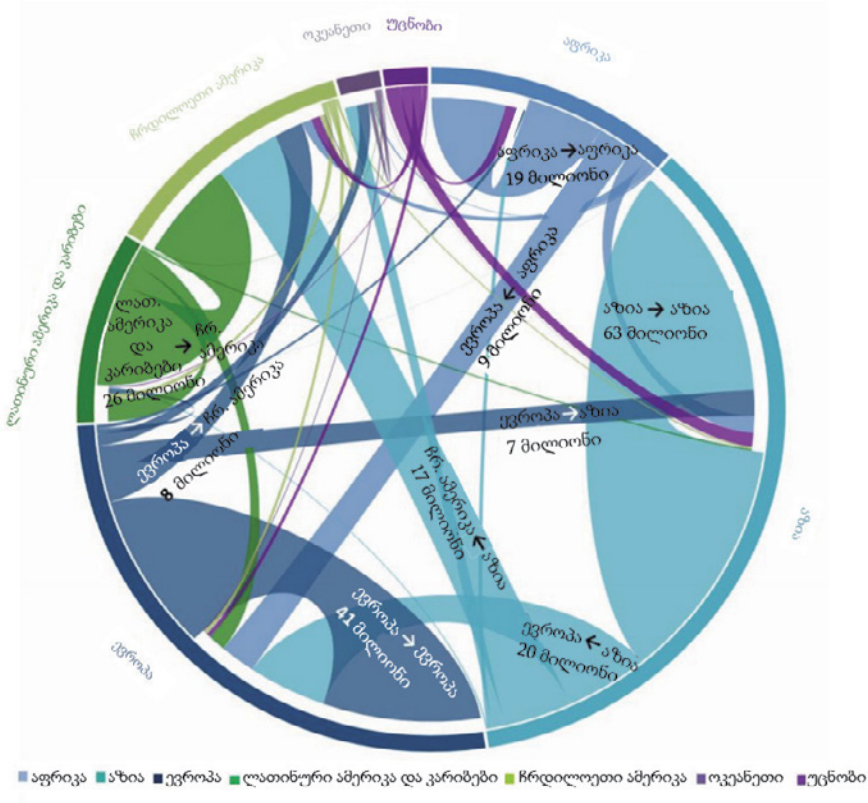
საერთაშორისო მიგრაციები მაღალგანვითარებული და განვითარებადი რეგიონების მიხედვით (2017 წ., მლნ. ადამიანი)

საიდან მიემგზავრება				
სად მიემგზავრება	ინდუსტრიული	განვითარებადი	სულ	წილი
ინდუსტრიული	56.9	89.0	146.0	56,7%
განვითარებადი	14.4	97.4	111.7	43.3%
სულ	71.3	186.4	257.7	100%
წილი	27.7%	72.3%	100%	

ცხრილი შედგენილია: UN Migration Report 2017 (pg.2). <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017.pdf>

მსოფლიოში, საერთაშორისო მიგრანტები მსოფლიოს მოსახლეობის მცირე ნაწილს წარმოადგენენ. 1990 წელს მიგრანტები მსოფლიოს მოსახლეობის 2.9% შეადგენდნენ, 2017 წელს კი მათი რაოდენობა 3.4%-მდე გაიზარდა. 2017 წელს განვითარებულ ჩრდილოეთში მიგრანტები მთლიანი მოსახლეობის 11,6%-ს შეადგენდნენ, განვითარებად რეგიონებში კი - მხოლოდ 1,8%-ს. 1990-2017 წლებში საერთაშორისო მიგრანტების რიცხვი (მსოფლიო მოსახლეობის წილში) იზრდებოდა განვითარებულ ჩრდილოეთში, ხოლო სამხრეთში ეს მაჩვენებელი უმნიშვნელო იყო.

საერთაშორისო მიგრაციები მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით (2017 წ., მლნ. ადამიანი)

ნახაზი შედგენილია: UN Migration Report2017highlights(pg11). http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf

მიგრაციების უმრავლესობა კონტინენტის ფარგლებში, ევროპიდან ევროპაში, გადაადგილდება შედარებით განვითარებული ქვეყნებისკენ. ასევე, საყურადღებოა მიგრაციები აზიიდან აზიაში, რაც ძირითადად მიმართულია აზიის ნავთობმომწოდებელი რეგიონებისკენ.

4. 7 საერთაშორისო მიგრაციების რეგიონული ასპექტები

საერთაშორისო მიგრანტები, მსოფლიოს მსხვილი რეგიონების მიხედვით, არათანაბრად არიან განაწილებულნი. 2017 წ. მიგრანტების დაახლოებით ნახევარი (51%) 10 ქვეყანაში ცხოვრობდა. ამ მხრივ, გამოირჩევა აშშ, სადაც 50 მლნ მიგრანტია თავმოყრილი ანუ ამ ქვეყანაში ჩვენი პლანეტის ყოველი მეხუთე დამიანი მიგრანტია. აღნიშნული მაჩვენებლით, მეორე ადგილზეა გერმანია (12.2 მლნ მიგრანტი). მიგრანტების დიდი რაოდენობა დაფიქსირდა ასევე რუსეთის ფედერაციაში (11.7 მლნ), გაერთიანებულ სამეფოში (8.8 მლნ), გაერთიანებულ არაბულ საემიროებში (8.3 მლნ) (United Nations, 2017).

1990–2017 წლებში მიგრანტთა რაოდენობა 169 ქვეყანაში გაიზარდა, ხოლო 60 მათგანში შემცირდა. აღნიშნულ პერიოდში ყველაზე მეტი მიგრანტი (26.5 მლნ) აშშ-მა მიიღო. ეს მაჩვენებელი, ასევე მაღალი იყო საუდის არაბეთში (7.2 მლნ), გაერთიანებულ არაბულ საემიროებში (7.0 მლნ), გერმანიაში (6.2 მლნ), გაერთიანებულ სამეფოში (5.2 მლნ).

2017 წელს მსოფლიოში საერთაშორისო მიგრანტების დაახლოებით ნახევარს (48.4%) ქალები წარმოადგენდნენ. მსოფლიოს 100 ქვეყანაში ისინი საერთაშორისო მიგრანტების ნახევარზე მეტს შეადგენდნენ. მიგრანტების საერთო რაოდენობაში ქალების წილი მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში განსხვავებულია. ჩრდილოეთში ისინი მთელი მიგრანტების 51.8%-ს წარმოადგენენ, ხოლო სამხრეთში - 43.9%.

2000-2017 წლებში სამხრეთ ნახევარსფეროში ქალთა პროცენტული მაჩვენებლის შემცირება დასავლეთ აზიის ნავთობმომპოვებელ ქვეყნებში მიგრანტ მამაკაცებზე მოთხოვნის მნიშვნელოვანი ზრდით იყო განპირობებული. საერთაშორისო მიგრანტებს შორის ქალების ყველაზე მაღალი წილით გამოირჩევა ევროპა (52%), ჩრდილოეთ ამერიკა (51.5%) და ოკეანეთი (51%). (United Nations, 2017)

მსოფლიოში ყოველი მეშვიდე საერთაშორისო მიგრანტი 20 წლამდე ასაკის ადამიანია. ახალგაზრდა მიგრანტების უდიდესი წილი განვითარებადი რეგიონიდანაა, ხოლო 65 წელს გადაცილებულ მიგრანტთა კატეგორიაში ქალების აშკარა სიჭარბეა.

1950 წლიდან დღემდე მსოფლიოს განვითარებული რეგიონების მოსახლეობა ძირითადად მიგრაციების ხარჯზე იზრდება. შესაბამისად, განვითარებადი რეგიონები მოსახლეობის გარკვეულ რაოდენობას კარგავს.

ცხრილი №23

ქვეყნები იმიგრაციის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით

ქვეყანა	იმიგრანტთა რაოდენობა (ათასებში, საშუალოდ 2010-2015 წლებში)
აშშ	900
გერმანია	355
თურქეთი	325
საუდის არაბეთი	318
ლიბანი	250
კანადა	229
რუსეთის ფედერაცია	204
გაერთიანებული სამეფო	198
იორდანია	195
ავსტრალია	183

ცხრილი შედგენილია: UN Migration Report 2017 (pg15). <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017.pdf>

ქვეყნები, სადაც მიგრაციების შედეგად მოსახლეობის რაოდენობა გაიზარდა, მოიცავს იმიგრაციის 4 ტრადიციულ ქვეყანას: ავსტრალია, კანადა, ახალი ზელანდია, აშშ. მიგრანტთა მნიშვნელოვანი მიმღები ქვეყნების რიცხვს მიეკუთვნება რამდენიმე ევროპული სახელმწიფო, კერძოდ, გერმანია, იტალია, რუსეთი ფედერაცია. აზიაში შრომით მიგრანტებზე დიდი მოთხოვნაა ისეთ სწრაფად განვითარებად ეკონომიკებში, როგორებიცაა: ყატარი, სინგაპური, გაერთიანებული არაბული საემიროები.

ცხრილი №24

ქვეყნები ემიგრაციის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით

ქვეყანა	ემიგრანტთა რაოდენობა (ათასებში, საშუალოდ 2010-2015 წლებში)
სირია	832
ინდოეთი	516
ბანგლადეში	505
ჩინეთი	340
პაკისტანი	236
ინდონეზია	167
ფილიპინები	130
სუდანი	118
ესპანეთი	114
შრი-ლანკა	97

ცხრილი შედგენილია: UN Migration Report 2017 (pg.15). <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017.pdf>

ქვეყნები, სადაც 2010-2015 წლებში მიგრაციების შედეგად მოსახლეობის რაოდენობა მნიშვნელოვნად შემცირდა, ემიგრაციის ტრადიციული ქვეყნები არიან, კერძოდ, ბანგლადეში, ჩინეთი, ინდოეთი, მექსიკა, ფილიპინები. ამ ქვეყნების უმრავლესობას იმიგრაციის ტრადიციულ ქვეყნებთან, მათ შორის კანადასთან, გაერთიანებულ სამეფოსა და აშშ-თან, მნიშვნელოვანი გრძელვადიანი ეკონომიკური, პოლიტიკური და/ან კულტურული კავშირები აქვს დამყარებული. უკანასკნელი რამდენიმე წლის განმავლობაში ეკონომიკური კონიუნქტურის ცვლილების გამო რამდენიმე ქვეყანა, კერძოდ, ირლანდია, პორტუგალია, ესპანეთი მიგრანტთა მიმღები ქვეყნებიდან ემიგრაციის ქვეყნები გახდა.

დაახლოებით მეოთხედი საუკუნის განმავლობაში მნიშვნელოვნად იცვლებოდა ორმხრივი მიგრაციული დერეფნები³. 1990-2017

³ მიგრაციული დერეფანი – ძირითადი გზა, რომელსაც მიგრანტები გადიან დესტინაციის ქვეყნის მიმართულებით.

ნლებში აშშ 10-დან 5 უდიდესი მიგრაციული დერეფნის დესტინაციას წარმოადგენდა. მექსიკა-აშშ მსოფლიოში ყველაზე დიდი მიგრაციული დერეფანია. ყოველწლიურად, აშშ-ის მოსახლეობა დაახლოებით 280 ათასი მექსიკაში დაბადებული ადამიანით ივსება. (United Nations , 2017)

მნიშვნელოვანი მიგრაციული დერეფანი გვხვდება აზიაში, ესენია: მალაიზია-სინგაპური, მიანმარი-ტაილანდი, პალესტინა-იორდანია, ბანგლადეში-გაერთიანებული არაბული საემიროები, ინდოეთი-საუდის არაბეთი, ინდოეთი-გაერთიანებული არაბული საემიროები. სირიის სამოქალაქო ომმა განაპირობა 3 დიდი მიგრაციული დერეფნის წარმოშობა, რომლებმაც მოიცვეს იორდანია, ლიბანი და თურქეთი.

4.8 შრომითი მიგრაციები

საერთაშორისო მიგრაციებში ცენტრალური ადგილი შრომით მიგრაციებს უკავია. ამჟამად მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში დაახლოებით 150 მილიონი მშრომელი მიგრანტი იმყოფება. მათ უმრავლესობას განვითარებად ქვეყნებში დაბადებული ადამიანები შეადგენენ (ILO, 2015).

თანამედროვე შრომითი მიგრაციების მასშტაბური ხასიათი განაპირობა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დასაქმების ახალი ბაზრების გაჩენამ ან არსებული შრომის ბაზრების გაფართოებამ. თუ XX ს.-ის პირველ ნახევარში საერთაშორისო მიგრაციული ნაკადები ძირითადად ამერიკისკენ მიემართებოდა, 1950-იანი წლებიდან ვითარება მნიშვნელოვნად შეიცვალა.

ევროპაში „საერთო ბაზრის“ (მოგვიანებით ის ევროკავშირად გარდაიქმნა) შექმნამ დასაქმების დიდი შესაძლებლობები მისცა განვითარებადი სამყაროს წარმომადგენლებს. ამით თავდაპირველად ევროპის ქვეყნების ყოფილი კოლონიების, განსაკუთრებით ინდოეთის, პაკისტანის, ჩრდილოეთ აფრიკის ქვეყნების, მოქალაქეებმა ისარგებლეს. თანდათანობით გაჩნდა შრომითი ემიგრაციის ახალი კერები: თურქეთი, კვიპროსი, ფილიპინები, სამხრეთ კორეა, ბანგლადეში. აღსანიშნავია, რომ 1950-60-იან წლებში ცენტრალური და ჩრდილოეთ ევროპის ქვეყნებში დიდი რაოდენობით ჩადიოდნენ მშრომელი მიგრანტები შედარებით ჩამორჩენილი სამხრეთ ევროპის ქვეყნებიდან, კერძოდ, ესპანეთიდან, იტალიიდან, საბერძნეთიდან და პორტუგალიიდან. ახლო აღმოსავლეთის (საუდის არაბეთი, ქუვეითი, ირანი, ბაჰრეინი), ლათინური ამერიკის (ვენესუელა), ჩრდილოეთ აფრიკის (ლიბია, ალჟირი) ქვეყნებში ნავთობის მოპოვების გაფართოებამ ხელი შეუწყო ამ ქვეყნების სწრაფ ეკონომიკურ განვითარებას, რის შედეგადაც შეიქმნა ახალი სამუშაო ადგილები, რომელთა დიდი ნაწილი უცხოეთიდან ჩამოსულმა მიგრანტებმა დაიკავეს.

შრომითი მიგრაციები, მათი მართვის თვალსაზრისით, შეიძლება იყოს ორგანიზებული და სპონტანური. ორგანიზებულ მიგრაციებს განახორციელებენ სახელმწიფო ორგანიზაციები და/ან მშრომელი

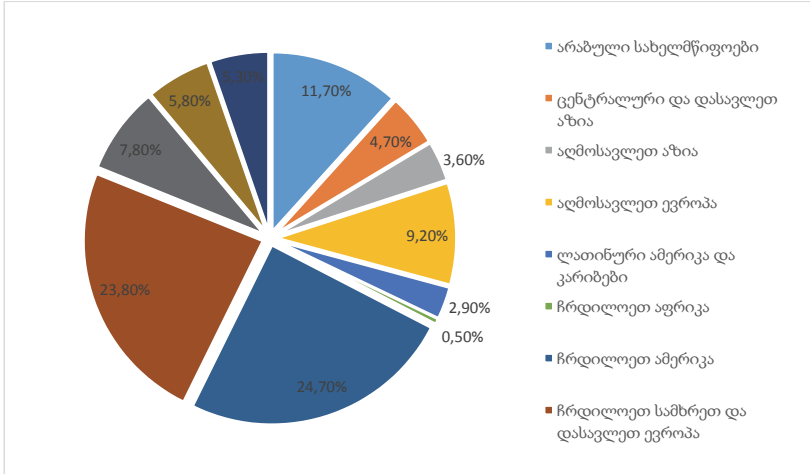
მიგრანტების დაქირავების ლიცენზირებული კერძო სააგენტოები. თავდაპირველად ისინი მოლაპარაკებებს აწარმოებენ მიმღები ქვეყნის კომპანიების, ფირმებისა წარმომადგენლებთან, რომლებსაც სურთ უცხოელი მუშების დაქირავება. მათთან მიიღწევა შეთანხმება მიგრანტების რაოდენობაზე, მათ პროფესიონალურ შემადგენლობა-სა და კვალიფიკაციაზე, ასევე შრომითი კონტრაქტის პირობებზე. ამის შემდგომ საკონკურსო ან სხვა სახის პროცედურით მიმდინარეობს საზღვარგარეთ წამსვლელთა შერჩევა. მიმღები ქვეყნის შესაბამისი სახელმწიფო სტრუქტურები შერჩეული პირებისთვის გასცემს ქვეყანაში შესვლისა და დასაქმების ნებართვას. ის სააგენტო, რომელიც მონაწილეობდა მშრომელ მიგრანტთა შერჩევაში, უზრუნველყოფს მათ საზღვარგარეთ გამგზავრებასა და დაბინავებას. შრომითი კონტრაქტის ვადის გასვლის შემდეგ მშრომელი მიგრანტი ბრუნდება სამშობლოში ან მიმართავს დამქირავებელ სააგენტოს შრომითი კონტრაქტების განახლების შესახებ ან თვითონ აგვარებს ქვეყანაში დარჩენისა და დასაქმების საკითხებს.

მსოფლიოში ოცამდე ქვეყანაა, რომლებსაც შრომითი მიგრაციის სისტემა სათანადოდ აქვთ აწყობილი. ემიგრაციის ქვეყანათა დიდ უმრავლესობაში (მათ შორის საქართველოშიც) მშრომელ მიგრანტთა საზღვარგარეთ გამგზავრება არაორგანიზებულ და სპონტანურ ხასიათს ატარებს.

შრომითი მიგრაციების გეოგრაფია მრავალმხრივია, ამასთან, ნათლად იკვეთება გეოგრაფიული ხასიათის თავისებურება. შრომითი მიგრაციაში გადამწყვეტ როლს ასრულებს ემიგრაციისა და იმიგრაციის ქვეყნების გეოგრაფიული სიახლოვე. განვითარებადი ქვეყნების მშრომელი მიგრანტებისთვის მიმღები ქვეყნის ტერიტორიული სიახლოვე მეტად სასურველია. ამ შემთხვევაში მათ გაუადვილდებათ როგორც მიმღებ ქვეყანაში მოხვედრა, ისე სამშობლოსთან მჭიდრო კავშირის შენარჩუნება. ამის კარგი მაგალითია მექსიკა, რომლის მშრომელ მიგრანტთა თითქმის მთელი კონტინგენტი აშშ-შია კონცენტრირებული. რუსეთში თავმოყრილია ყოფილი საბჭოთა კავშირის მშრომელ მიგრანტთა დიდი უმრავლესობა. ქუვეითსა და საუდის არაბეთში სამუშაოდ ძირითადად მეზობელი არაბული ქვეყნების მოქალაქეები ჩადიან.

ნახ. №21

მშრომელი მიგრანტების განაწილება მსოფლიოს რეგიონების მიხედვით (2013 წ.)

ნახაზი შედგენილია: ILO global estimates on migrant workers, Results and Methodology (pg.17). http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_436343.pdf

მსოფლიოს მასშტაბით დასაქმებული მშრომელი მიგრანტების უმრავლესობას (56%) მამაკაცები შეადგენენ, თუმცა ქალთა შრომითი მიგრაცია უფრო სწრაფი ტემპით იზრდება. მშრომელი მიგრანტების უმრავლესობა ცდილობს, განვითარებულ სამყაროში დასაქმდეს. მათი დაახლოებით 58% ჩრდილოეთ ამერიკასა და ევროპაშია კონცენტრირებული. მშრომელი მიგრანტების სხვა მიმღები რეგიონებიდან აღსანიშნავია ახლო აღმოსავლეთის არაბული ქვეყნები (11%) (ILO, 2015).

შრომითი მიგრაციებში მნიშვნელოვანია ქვეყნებს შორის ისტორიული კავშირი. იმიგრაციის ქვეყნებში ჩასულთა მნიშვნელოვანი ნაწილი მათი ყოფილი კოლონიების მოქალაქეები არიან. ისინი კარგად ფლობენ მიმღები ქვეყნის ოფიციალურ ენას, რის გამოც მათთვის ადვილია ამ ქვეყანაში ადაპტაცია და ინტეგრაცია. ეს კანონზომიერება კარგად ვლინდება დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთისა და

რუსეთის მაგალითებზე. ისტორიულად დამკვიდრებული მჭიდრო სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობებით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ გერმანიაში დასაქმებულ უცხოელთა უმრავლესობას თურქი, იტალიელი, ხორვატი იმიგრანტები შეადგენენ. განვითარებულ ქვეყნებს განსხვავებული პოლიტიკა აქვთ შრომითი იმიგრაციის მიმართ. ჩრდილოეთ ამერიკის, დასავლეთ ევროპისა და ოკეანეთის ქვეყნები ტრადიციულად დიდი რაოდენობით მიგრანტებს იღებენ იმ დროს, როდესაც აზიის განვითარებულ ქვეყნებში (იაპონია, სამხრეთ კორეა) იმიგრაცია ძალზე შეზღუდულია. მსოფლიოში უცხოელები მშრომელი მიგრანტების (სხვა ქვეყანაში დაბადებული ადამიანები) ყველაზე მაღალი წილით არაბეთის ნახევარკუნძულის ენერგომატარებლებით მდიდარი ქვეყნები გამოირჩევიან, კერძოდ, გაერთიანებული არაბული საემიროები (83,7%), ყატარი (73,8%), ქუვეითი (70%) (10 Countries, 2017). ეს მაჩვენებელი საკმაოდ მაღალია სხვა ქვეყნებშიც, მაგ., ლუქსემბურგში (43,7%), შვეიცარიაში (28,3%), ავსტრალიაში (27,7%), ისრაელში (22,7%), კანადაში (20%) (Foreign-born population, 2013).

შრომითი მიგრაციების პროცესში მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანაა ჩაბმული. განვითარებულ ქვეყნებს შრომითი იმიგრაციის პოლიტიკის შემუშავებისა და განხორციელების დიდი გამოცდილება აქვთ. ამ ქვეყნების მთავრობები პრაქტიკულად ყოველწლიურად ადგენენ საიმიგრაციო კვოტას. ამ კვოტით განისაზღვრება მისაღები მიგრანტთა რაოდენობა და მათი პროფესიული შემადგენლობა.

იმიგრაციის კვოტა და იმიგრანტთა პროფესიული შემადგენლობა შეიძლება წლიდან წლამდე იცვლებოდეს და დამოკიდებულია მიმდები ქვეყნის ეკონომიკურ კონიუნქტურაზე. იმიგრაციის ქვეყნის მთავრობა, როგორც წესი, პრიორიტეტს ანიჭებს ორგანიზებულ ჯგუფურ მიგრაციას. მიუხედავად ამისა, ვერც ერთი ქვეყანა ვერ ახერხებს არალეგალური იმიგრაციის თავიდან აცილებას. აშშ-ში ყოველწლიურად დაახლოებით 1 მილიონამდე იმიგრანტი ჩადის, რომელთა $\frac{3}{4}$ იქ არალეგალური გზებით ხვდება.

ცხრილი №25

შრომითი მიგრაციის ძირითადი დადებითი და უარყოფითი მხარეები ემიგრაციის ქვეყნისთვის

დადებითი მხარეები	უარყოფითი მხარეები
• უმუშევრობის დონის შემცირება • მშრომელი მიგრანტის ფულად გზავნილთა ხარჯზე, ქვეყნის სავალუტო მარაგის შევსება; • ქვეყანაში დარჩენილი მშრომელი მიგრანტის ოჯახის წევრების მატერიალური უზრუნველყოფა; • მშრომელი მიგრანტების სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ საზღვარგარეთ მიღებული კვალიფიკაციისა და გამოცდილების გამოყენება ქვეყნის ეკონომიკაში; • მშრომელი მიგრანტების და მათი ოჯახის წევრების ზოგადი განათლებისა და კულტურის დონის ამაღლება. • მიმღები ქვეყნის ოფიციალური ენის დაუფლება;	• ქვეყნიდან ახალგაზრდა ადამიანების გადინება, შესაბამისად მოსახლეობის დემოგრაფიული „დაბერება“; • ერთ-ერთი მეუღლის მიგრაციის შემთხვევაში სოციალური დანაკარგები; საოჯახო ურთიერთობების დასუსტება. • მაღალკვალიფიციური კადრების ემიგრაცია; • საზღვარგარეთ საკუთარი მოქალაქეების პოლიტიკური და სოციალური დაუცველობა; • მიმღებ ქვეყანაში მშრომელი მიგრანტების დასაქმება მძიმე და ნაკლებად ანაზღაურებად სამუშაოებზე; • მიმღებ ქვეყანაში მშრომელი მიგრანტების მეორე და შემდგომი თაობების სოციალურ-კულტურული ასიმილაცია; • არალეგალური ემიგრაცია, ტრეფიკინგი.

წყარო: გოგსაძე გ. (2008). მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). საარი: თბილისი, გვ.107

ნებისმიერი ქვეყნის მიზანია, ხელი შეუწყოს შრომითი მიგრაციების დადებითი მხარეების გაძლიერებას და მაქსიმალურად აიცილოს თავიდან მათი უარყოფითი ზემოქმედება. შრომითი მიგრაციები მნიშვნელოვან სოციალურ, ეკონომიკურ, ეთნოდემოგრაფიულ და პოლიტიკურ ზეგავლენას ახდენენ როგორც იმიგრაციის, ისე ემიგრაციის ქვეყნებზე. ემიგრაციის ქვეყნისთვის მნიშვნელოვანია დაიცვას საზღვარგარეთ მყოფი მისი მოქალაქეების უფლებები, ხელი შეუწყოს მათი კულტურული იდენტობის შენარჩუნებას და შრომითი ემიგრაციიდან მიიღოს ეკონომიკური სარგებელი. ამ მხრივ, გადამწყვეტია, რომ სახელმწიფოს უნდა გააჩნდეს მისი მოქალაქეების

საზღვარგარეთ დასაქმების პოლიტიკა და ამ პოლიტიკის აღმასრულებელი სტრუქტურები.

სასურველია, ქვეყანაში არსებობდეს სპეციალური სააგენტო, რომელიც სხვა სახელმწიფოს სტრუქტურებთან ურთიერთკავშირით წარმართავს საზღვარგარეთ დასაქმების სამართლებრივ და პრაქტიკულ საკითხებს. მნიშვნელოვანია, ემიგრაციის ქვეყნის დიპლომატიური სამსახურები აქტიურად მონაწილეობდნენ მიმღებ (იმიგრაციის) ქვეყანაში საკუთარი მოქალაქეების უფლებების დაცვაში. ემიგრაციის ქვეყანა ხელს უნდა უწყობდეს, ერთი მხრივ, მშრომელი მიგრანტების ექსპორტის ზრდას, მეორე მხრივ კი, ცდილობდეს, გააფართოვოს თავისი მოქალაქეების იმპორტიორი ქვეყნების გეოგრაფია, ე.ი. მათი მიმღები ქვეყნების რიცხვი.

ეს უკანასკნელი საკმაოდ მნიშვნელოვანია, რადგან შრომითი ემიგრაციის განხორციელება ერთი ან თუნდაც ორი ქვეყნის მიმართულებით შეიძლება წამგებიანი აღმოჩნდეს. საქმე ისაა, რომ იმიგრაციის ქვეყნები გარკვეული პერიოდის განმავლობაში რადიკალურად ცვლიან საემიგრაციო პოლიტიკას, კერძოდ, ნაწილობრივ ან მთლიანად ზღუდავენ ემიგრაციას. ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვნად ზარალდებიან ის ქვეყნები, რომლებისთვისაც დამახასიათებელია შრომითი ემიგრაციის ვიწრო გეოგრაფია. შექმნილ ვითარებაში ის ქვეყანა აღმოჩნდება მომგებიან პოზიციაში, რომლის მთავრობასაც მოქნილი საემიგრაციო პოლიტიკა აქვს, რომელიც მას საშუალებას აძლევს, შრომითი ემიგრაციის გარკვეული ნაკადები სხვა ქვეყნებისკენ მიმართოს.

შრომითი ემიგრაციიდან საგრძნობი ეკონომიკური ეფექტის მიღების მიზნით, ემიგრაციის ქვეყნისთვის სასურველია, რომ მშრომელმა მიგრანტებმა ფულადი დანაზოგები თავიანთი ქვეყნის სავალუტო ანგარიშებზე გადარიცხონ და რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, ეს თანხები გარკვეული დროის განმავლობაში ანაზრებზე დატოვონ. სანაცვლოდ, ქვეყნის მთავრობამ მშრომელ მიგრანტებს გარკვეული სახის დაინტერესება უნდა შესთავაზოს. ტრადიციული ემიგრაციის ბევრი ქვეყანა (მაგ., პაკისტანი, ფილიპინები, სამხრეთ კორეა, თურქეთი) წარმატებით იყენებს მშრომელი მიგრანტების მატერიალური დაინტერესების ხერხებს. მათ შორის ყველაზე ეფექტურია მიგრანტების ბიზნესის გათავისუფლება საბაჟო გადასახადისგან. საზღვარგარეთ მყოფი მიგრანტები სამშობლოში, ფულის გარდა, აგზავნიან ისეთი სახის საქონელს (მაგ.: ავტომობილებს, ელექტროტექნიკურ ნაწარმს), რომელთა შემდგომი რეალიზაცია მათთვის საკმაოდ სარფიანია. შემოტანილი საქონლის საბაჟო გადა-

სახადისგან გათავისუფლების შემთხვევაში მიგრანტების შემოსავალი იზრდება, რაც მათთვის სამშობლოში კაპიტალის ინვესტირების მნიშვნელოვანი სტიმულია.

ცხრილი №26

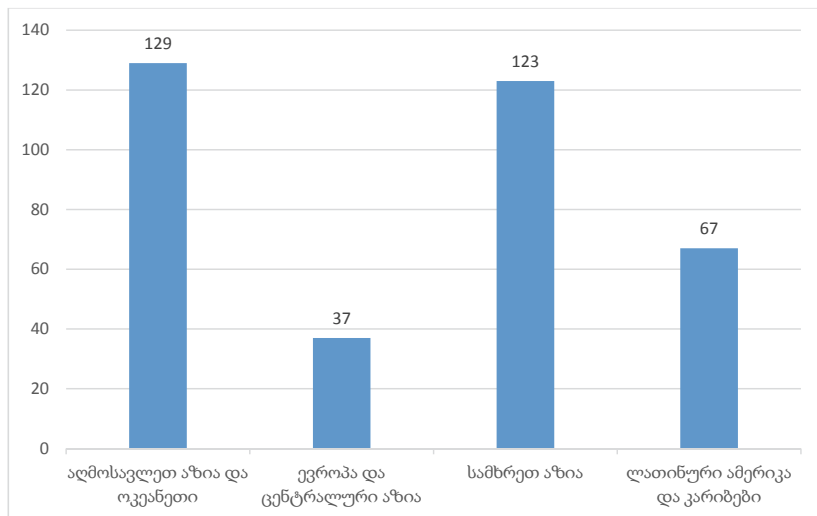
შრომითი მიგრაციის ძირითადი დადებითი და უარყოფითი მხარეები იმიგრაციის ქვეყნისთვის

დადებითი მხარეები	უარყოფითი მხარეები
• სამუშაო ძალის დეფიციტის აღმოფხვრა; შრომითი იმიგრაცია წარმოადგენს ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ასპექტს; • მშრომელი მიგრანტების დასაქმება მძიმე და ნაკლებად ანაზღაურებად სამუშაოებზე; • უცხოელების წარმატებული სოციალურ-კულტურული ინტეგრაცია ქვეყნის ცხოვრებაში. მშრომელი მიგრანტების მეორე და შემდგომი თაობების სოციალურ-კულტურული ასიმილაცია; • მიგრანტების წარმოშობის ქვეყნებთან ეკონომიკური და პოლიტიკური თანამშრომლობის გაფართოება; • მაღალკვალიფიციური კადრების იმიგრაცია.	• ქვეყნის ეთნოდემოგრაფიული ბალანსის დარღვევა; • არალეგალური იმიგრაცია, ტრეფიკინგი; • უცხოელთა სოციალურ-კულტურული ინტეგრაციის დაბალი დონე; • მშრომელ მიგრანტებს შორის უმუშევრობის ზრდა; მშრომელი მიგრანტების უფლებების დარღვევა და ამის შედეგად ქვეყანაში სოციალურ-პოლიტიკური ფონის გაუარესება. • მშრომელი მიგრანტების კომპაქტურად სახლობის არეალებში სოციალური, კერძოდ, კრიმინოგენული სიტუაციის გართულება; • ქვეყნის ეროვნული ვალუტის სხვა ქვეყნებში გადინება.

წყარო: გოგსაძე გ. (2008). მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). საარი: თბილისი, გვ.108

ბევრი განვითარებადი ქვეყნისთვის შრომითი მიგრაციებით მიღებული თანხები - ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი, ხოლო ზოგიერთი მათგანისთვის უცხოური კაპიტალის შემოდინების უპირველესი წყაროა. იმიგრანტების მიერ სამშობლოში გადარიცხული ფულადი სახსრების ხარჯზე მთელი რიგი განვითარებადი ქვეყნების მთლიანი შიდა პროდუქტი დაახლოებით 10%-ით იზრდება, მაგ: ჩინეთში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების 70% ჩინური დიასპორის ხარჯზე ხორციელდება.

ფულადი გზავნილები რეგიონების მიხედვით (მლრდ აშშ დოლარი)

ნახაზი შედგენილია: Global Migration Trends 2015 Factsheet (pg. 15). <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global-Migration-Trends-2015-Factsheet.pdf>

მსოფლიო ბანკის მონაცემებით, 2015 წელს მიგრანტებმა თავიანთ წარმოშობის ქვეყნებში \$601 მლრდ-ზე მეტი გადარიცხეს. ეს კოლოსალური ციფრია. აღსანიშნავია, რომ გადარიცხული თანხის 2/3 (\$441 მლრდ) განვითარებად ქვეყნებზე მოდიოდა (IOM, 2015). ფულადი გზავნილების მიმღები უდიდესი ქვეყნები არიან ინდოეთი (\$72 მლრდ), ჩინეთი (\$64 მლრდ), ფილიპინები (\$29 მლრდ) და მექსიკა (\$25 მლრდ). ეს ის ქვეყნებია, რომლებიც მსოფლიოში მრავალრიცხოვანი დიასპორით გამოირჩევა. ფულადი გზავნილების წარმოშობის წამყვანი მხარე განვითარებული ჩრდილოეთია. აქედან, 2014 წელს მთელი რემიტანსების 76% (\$580 მლრდ) გაიგზავნა, თანაც თანაბრად, როგორც ჩრდილოეთში, ისე სამხრეთში. სამხრეთზე მთელი ფულადი გზავნილების დაახლოებით მეოთხედი მოდის. 2014 წლის მონა-

ცემებით, რემიტანსები ძირითადად აშშ-დან (\$56 მლრდ), საუდის არაბეთიდან (\$37 მლრდ) და რუსეთიდან (\$33 მლრდ) იგზავნებოდა.

ფულადი გზავნილების რეგიონულ დონეზე განხილვა გვიჩვენებს, რომ 2015 წელს ყველაზე დიდი ბენეფიციარი აღმოსავლეთ აზიისა და ოკეანეთის (\$129 მლრდ) რეგიონი იყო, შემდეგ მოდიოდნენ სამხრეთ აზია (\$123 მლრდ), ლათინური ამერიკა (\$67 მლრდ), ევროპა და ცენტრალური აზია (\$37 მლრდ). რაც შეეხება იმ რეგიონებს, საიდანაც რემიტანსები გაიგზავნა, აქ ლიდერობენ ახლო აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთ აფრიკის ქვეყნები (\$98 მლრდ), რაც ენერჯო-მატარებლებით მდიდარ ამ რეგიონებში უცხოელი მუშახელის დიდი რაოდენობის კონცენტრაციით იყო განპირობებული (IOM, 2015).

5.1 განსახლება

განსახლება მოსახლეობის გეოგრაფიის შესწავლის ერთ-ერთ ყველაზე აქტუალური საკითხია. განსახლება დაკავშირებულია მოსახლეობის ტერიტორიული გადაადგილების, გარემოსთან ურთიერთკავშირისა და ბუნებრივი რესურსების ათვისების პროცესში დასახლებული ადგილების ფორმირება-განვითარებასთან. აქედან გამომდინარე, ნათელია, რომ განსახლება უაღრესად რთული და მრავალმხრივი მოვლენაა, რომელზეც ზეგავლენას ახდენს ბუნებრივ-გეოგრაფიული და საზოგადოებრივი პროცესების ერთობლიობა.

განსახლება არის დასახლებების ერთობლიობა ე.ი. საზოგადოების ორგანიზაციის ტერიტორიული ფორმა (ჯაოშვილი, 1983: 156 და Хорев, 1975: 3). განმარტებიდან ჩანს, რომ განსახლების შესწავლის ობიექტს წარმოადგენს დასახლებები, კერძოდ, მათი ერთობლიობა განსახილველ ტერიტორიაზე.

დასახლება არის ადგილი, სადაც ადამიანი ცხოვრობს (ჯაოშვილი, 1983: 156). დასახლებას გააჩნია საზღვრები, მაგრამ, რიგ შემთხვევებში სასოფლო დასახლებებს შესაძლოა, არ ჰქონდეს ზუსტად გამიჯნული და ადმინისტრაციულად დადგენილი საზღვრები. ნებისმიერ დასახლებაში გვხვდება შენობა-ნაგებობები. აქედან გამომდინარე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ დასახლების ძირითადი ნიშნებია: მოსახლეობა, საზღვრები და მატერიალური ელემენტები (Ковалев, 1963: 9). ეს ნიშნები საერთოა მსოფლიოს ნებისმიერი დასახლებისთვის, მიუხედავად იმისა, რომ დასახლებული ადგილები ერთმანეთისგან განსხვავდება გეოგრაფიული მდებარეობით, განაშენიანების ტიპით, მოსახლეობის რაოდენობით, ადმინისტრაციული სტატუსითა და ფუნქციებით. დასახლების ნორმალური ფუნქციონირებისათვის აუცილებელია ინფრასტრუქტურის არსებობა. ინფრასტრუქტურა წარმოადგენს საცხოვრებელი, საწარმოო და სხვა დანიშნულების შენობა-ნაგებობებისა და საკომუნიკაციო ქსელის ერთობლიობას.

სივრცე-დროითი ორგანიზაციის მიხედვით, განასხვავებენ მუდმივ და დროებით დასახლებებს. დროებითი ხასიათის დასახლებები იშვიათობაა და მათ სპეციფიკური ფუნქციები გააჩნიათ. ისინი შეიძლება იყოს მოძრავი, სეზონური და მოკლევადიანი.

მოძრავი დასახლებების არსებობა დაკავშირებულია მომთაბარეობასთან. მოძრავი დასახლებები დღესაც გვხვდება აზიის, ჩრდილოეთ ამერიკისა და ჩრდილოეთ აფრიკის იმ რეგიონებში, სადაც მომთაბარე მეცხოველეობაა გავრცელებული. მოძრავი დასახლებები, აგრეთვე იქმნება მეჩხრად დასახლებულ ადგილებში სამეურნეო და სატრანსპორტო ობიექტების მშენებლობისას. ტურიზმისა და რეკრეაციის სფეროსთვის დამახასიათებელია მოძრავი ტურისტული ბანაკების არსებობა. მოძრავ დასახლებებს, სხვა ტიპის დასახლებებისაგან განსხვავებით, არ გააჩნიათ ადმინისტრაციული სტატუსი.

სეზონური ხასიათის დასახლებები წლის გარკვეულ პერიოდში ფუნქციონირებენ. ასეთი ტიპის დასახლებები შედგება უძრავი შენობა-ნაგებობისგან, რომელთა უმრავლესობა ძირითადად სააგარაკო და ტურისტული დანიშნულებისაა. გარდა ამისა, სეზონური დასახლებული პუნქტები ფუნქციონირებენ მოსავლის აღების პერიოდში და თევზჭერის სეზონის დროს.

მოკლევადიანი დასახლებები იქმნება სატყეო მეურნეობებში, მცირე მოცულობის სამთო-მოპოვებით ცენტრებში, გეოლოგიური საძიებო სამუშაოების ადგილებში. შესაბამისი სამუშაოების დასრულების შემდეგ ადამიანები ამ დასახლებებს ტოვებენ, თუმცა შენობა-ნაგებობები შესაძლოა, არ განადგურდეს.

ტერიტორიული ორგანიზაციის თვალსაზრისით, განარჩევენ დისპერსიულ და ჯგუფურ (კომპაქტურ) განსახლებებს. დისპერსიული ხასიათის განსახლება გვხვდება სასოფლო დასახლებებში. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს სასოფლო-სამეურნეო მიმართულების ფერმერულ და ხუტორულ დასახლებებთან. განსახლების ასეთი ფორმა, უპირატესად განვითარებული ქვეყნებისათვისაა დამახასიათებელი.

განსახლების ძირითად ფორმას მუდმივი დასახლებები წარმოადგენს. მოსახლეობის მაღალი კონცენტრაციის არეალებში გვხვდება დასახლებული ადგილების უწყვეტი ჯაჭვი. ამ შემთხვევაში რთული დასადგენია, სად გადის მათ შორის საზღვარი. მაგრამ

ასეთი საზღვარი ყველგან არსებობს და ის ხელისუფლების ორგანოს (ორგანოების) მიერ დგინდება. გარდა ამისა, დასახლებას გააჩნია სამართლებრივი (ამ შემთხვევაში ადმინისტრაციული) სტატუსი.

სამართლებრივი თვალსაზრისით, დასახლებები ორი ძირითადი კატეგორიისაა: ქალაქი და სოფელი. ცალკეულ ქვეყანაში არსებობს სხვა სტატუსის მქონე დასახლებები (დაბა, თაუნშიფი და ა.შ.).

მეცნიერებაში ქალაქის ერთიანი განმარტება არ არსებობს. მეცნიერები ვერ თანხმდებიან იმაზე, თუ რა განსხვავებებია ქალაქსა და სოფელს შორის. მიუხედავად ამისა, შესაძლოა დასახლდეს ქალაქისა და სოფლის განმასხვავებელი რამდენიმე ძირითადი ნიშანი. ქართველი მეცნიერი ალექსანდრე რონდელი გვთავაზობს ქალაქის შემდეგ დეფინიციას: *“ქალაქი მოსახლეობის სოციალური და სივრცობრივი ორგანიზაციის ერთ-ერთი ფორმაა, წარმოქმნილი და განვითარებული სამრეწველო, ადმინისტრაციული, სავაჭრო, სამეცნიერო, კულტურული, რეკრეაციული და სხვა ფუნქციების კონცენტრაციის ბაზაზე. ქალაქისთვის დამახასიათებელია დასახლების მაღალი სიმჭიდროვე და განაშენიანების კომპაქტურობა”* (რონდელი, 1990: 6). განმარტებიდან ჩანს, რომ ქალაქებს, სოფელთან შედარებით, ახასიათებს წარმოების, მომსახურების, ინფრასტრუქტურისა და, რაც მთავარია, მოსახლეობის მაღალი კონცენტრაცია. რთულ მდგომარეობაში აღმოვჩნდებით იმ შემთხვევაში, თუ ზემოთ მოცემული კრიტერიუმების საფუძველზე შევეცდებით, ერთმანეთისგან განვასხვაოთ მცირე ზომის საქალაქო და სასოფლო დასახლებები (5-დან 20 ათას ადამიანამდე). ხშირად განსხვავების გამოვლენა პრაქტიკულად შეუძლებელია. ამიტომ საქმეს გავიმარტივებთ, თუ მივიღებთ, რომ *სოფელი არის ნებისმიერი დასახლება, რომელსაც ქალაქის სტატუსი არ გააჩნია.*

კონკრეტულ ტერიტორიაზე **დასახლებების ერთობლიობა ქმნის დასახლებათა ქსელს ე.ი. განსახლებას.** ხშირად ქვეყნის რაიონის, ქვეყნის, მსოფლიოს რეგიონის მასშტაბით იქმნება განსახლების, ანუ დასახლებათა ერთიანი სისტემა. აქვე, უნდა აღინიშნოს, რომ განსახლების სისტემა არ არის დასახლებათა მექანიკური ერთობლიობა. ზოგადად სისტემის, კერძოდ კი, განსახლების სისტემის ჩამოყალიბებისა და ფუნქციონირებისათვის აუცილებელია შემდეგი:

- სისტემის ელემენტების (კომპონენტების) არსებობა; სისტემას უნდა გააჩნდეს ყველა ის ელემენტი, რომლებიც მას ერთიან, დასრულებულ სახეს მისცემენ;

- სისტემის ელემენტებს შორის ურთიერთკავშირი და ბალანსი, რაც შესაძლებელი ხდება სისტემის მართვის საფუძველზე;
- მდგრადობა. სისტემის რომელიმე ელემენტის მწყობრიდან გამოსვლა არ უნდა იწვევდეს სისტემის მოშლას;
- ინოვაციურობა. სისტემას მთლიანად და მის ცალკეულ ელემენტს უნდა გააჩნდეს განახლებისა და განვითარების უნარი;
- სხვა სისტემასთან (განსახლების სისტემის შემთხვევაში, აგრეთვე გარემოსთან) ურთიერთკავშირი.

განსახლების სისტემის ფორმირებისთვის უმნიშვნელოვანესია დასახლებულ ადგილებს შორის ურთიერთკავშირის არსებობა. ეს კავშირები საკმაოდ ინტენსიურ ხასიათს იძენს დასახლებათა ქსელში ქალაქის (ქალაქების) არსებობის შემთხვევაში. *დასახლებათა ქსელი, რომლის ფარგლებშიც სოციალურ-ეკონომიკური და/ან სხვა სახის კავშირები მოქმედებს, განსახლების ერთიან სისტემას წარმოადგენს.*

განსახლების ერთიანი სისტემა თავისი შემადგენლობით საკმაოდ ჭრელია. ის შეიძლება მოიცავდეს როგორც პატარა სასოფლო დასახლებებს, ისე მრავალფუნქციურ მილიონიან ქალაქებსაც. შესაბამისად განსახლების სისტემაში არსებობს დასახლებულ ადგილთა იერარქია. შრომის დანაწილების პროცესში თითოეული დასახლება, განურჩევლად მისი სიდიდისა და ეკონომიკური მნიშვნელობისა, მთავარ როლს ასრულებს განსახლების სისტემის ფუნქციონირებაში.

განსახლების სისტემები შეიძლება იყოს ორი სახის – ტერიტორიული და სპეციალიზებული. თანამედროვე შრომის დანაწილების პროცესი დიდი ხანია გასცდა ქვეყნის მასშტაბებს და მან გლობალური ხასიათი მიიღო. ცალკეული პროდუქციის ან მომსახურების წარმოების პროცესში მონაწილეობენ ერთმანეთისგან დიდი მანძილით დაშორებული დასახლებული პუნქტები, უფრო კონკრეტულად კი მათში განლაგებული საწარმოები და ორგანიზაციები. შესაბამისად, მათ შორის ყალიბდება მჭიდრო კავშირები, რაც, თავის მხრივ, ხელს უწყობს დასახლებული პუნქტების განვითარება-გაფართოებას. კონკრეტული პროდუქციის ან მომსახურების წარმოებაზე ორიენტირებული დასახლებების ერთობლიობა წარმოადგენს განსახლების სპეციალიზებულ სისტემას. განსახლების ამგვარი სისტემის შემადგენელი ელემენტი (ამ შემთხვევაში დასახლება), იმავდროულად, განსახლების რომელიმე ტერიტორიული სისტემის ნაწილიც არის.

განსახლების ტერიტორიული სისტემისთვის დამახასიათებელია, ერთი მხრივ, მოსახლეობის კომპაქტური განსახლება, მეორე მხრივ კი, მასში შემავალ დასახლებულ პუნქტებს შორის მრავალფეროვანი ურთიერთკავშირების არსებობა. განსახლების ტერიტორიული სისტემა ყალიბდება რომელიმე იმ ცენტრის ირგვლივ, რომელიც, როგორც წესი, მსხვილ ქალაქს წარმოადგენს. განსახლების ტერიტორიული სისტემის ფარგლებში დასახლებათა შორის არსებული კავშირები შეიძლება იყოს შემდეგი სახის:

- ადმინისტრაციული;
- სატრანსპორტო-სამეურნეო;
- შრომითი;
- მომსახურებაზე ორიენტირებული (მათ შორის კადრების მომზადება) (*Ковалев & Ковальская, 1980: 174*).

განსახლების სისტემაში ადმინისტრირების ფუნქცია ხორციელდება რამდენიმე დონეზე, კერძოდ, ქვეყნის, ავტონომიური წარმონაქმნის (ასეთის არსებობის შემთხვევაში), ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულისა (მაგ., მხარის, რაიონის, მუნიციპალიტეტის) და რამდენიმე მცირე ზომის დასახლებულ პუნქტთა გაერთიანების (მაგ., საკრებულოს) დონეებზე. ადმინისტრაციული ფუნქციის განხორციელება ქვეყნის საკანონმდებლო და აღმასრულებელი, ხოლო ქვედა დონეებზე – მმართველობისა და თვითმმართველობის ორგანოების კომპეტენციაა.

განსახლების ტერიტორიული სისტემის ფუნქციონირებაში გადამწყვეტ როლს სატრანსპორტო-სამეურნეო კავშირები ასრულებს. მსხვილი ქალაქები განსახლების სისტემის სატრანსპორტო-სამეურნეო ფუნქციის მთავარ მატარებელს წარმოადგენენ. ეკონომიკურად განვითარებული მსხვილი ქალაქი შეიძლება, არა მარტო განსახლების ტერიტორიული სისტემის, ასევე განსახლების სპეციალიზირებული სისტემის ცენტრის ფუნქციასაც ასრულებს.

განსახლების სისტემის ნორმალური ფუნქციონირება მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული იმაზე, თუ რამდენად სრულყოფილი და მრავალმხრივია მოსახლეობის მომსახურების კავშირები, რომლებიც უზრუნველყოფენ მოსახლეობის მრავალფეროვან მოთხოვნილებებს, მათ შორის კულტურულ, საგანმანათლებლო, რეკრეაციულ, კომუნალურ და ა.შ.

შრომითი კავშირები, რომლებიც სისტემის ფარგლებში მიმდინარე ქანქარისებურ მიგრაციებს მოიცავენ, განსახლების ერთიანი სისტემის ჩამოყალიბებაზე პირდაპირ ზეგავლენას ახდენს. ასეთი სისტემის ფორმირების უმნიშვნელოვანეს ფაქტორებს შრომითი და სატრანსპორტო-სამეურნეო კავშირები წარმოადგენს.

მსოფლიოს მოსახლეობის ნახევარი ჯერ კიდევ სასოფლო დასახლებებში ცხოვრობს. სასოფლო დასახლების სტატუსის განსაზღვრის სირთულის გამო მსოფლიოში სასოფლო დასახლებების ზუსტი რიცხვის დადგენა პრაქტიკულად შეუძლებელია. სავარაუდოდ, ჩვენს პლანეტაზე დაახლოებით 20 მილიონი სასოფლო დასახლებაა. მსოფლიოს სხვადასხვა კონტინენტსა და ქვეყნებში განსხვავებული სასოფლო განსახლების ფორმები და სასოფლო დასახლებათა ტიპები გვხვდება. არასწორი იქნება, თუ აღვნიშნავთ, რომ ნებისმიერი სასოფლო დასახლების არსებობა აგრარულ წარმოებასთანაა დაკავშირებული. ევროპაში აგრარულ სექტორში სასოფლო მოსახლეობის ნახევარზე ნაკლებია დასაქმებული. გარდა ამისა, განვითარებულ სამყაროში ძალიან ბევრმა სასოფლო დასახლებამ სატრანსპორტო, ტურისტული, საბანკო, თვით სამრეწველო ფუნქციაც კი შეიძინა, ხოლო მათი სასოფლო-სამეურნეო ფუნქცია ან მეორეხარისხოვანი გახდა ან საერთოდ დაიკარგა. მიუხედავად ამისა, მსოფლიოში მრავალი სასოფლო განსახლება გვხვდება. თითოეული მათგანი გარკვეულ ტერიტორიაზე მდებარე სოფლების ერთობლიობას წარმოადგენს.

სასოფლო განსახლების ხასიათის მიხედვით მსოფლიოს ქვეყნები შესაძლოა ოთხ ძირითად ჯგუფად დავყოთ:

- ევროპისა და აზიის განვითარებული ქვეყნები;
- “გადასახლებული კაპიტალიზმის” ქვეყნები;
- ყოფილი საბჭოთა კავშირისა და ევროპის ყოფილი სოციალისტური ქვეყნები;
- განვითარებადი ქვეყნები.

ევროპისა და აზიის (იაპონია, სამხრეთ კორეა) განვითარებულ ქვეყნებს განსახლების დიდი ხნის ისტორია აქვთ. აქ ფართოდაა წარმოდგენილი ფეოდალური ეპოქისთვის დამახასიათებელი სასოფლო დასახლებები, კერძოდ კი, დიდი სოფლები მეურნეობის ექსტენსიური ფორმებით. ამგვარი სასოფლო დასახლებები უპირატესად სამხრეთ ევროპასა და აზიაშია გავრცელებული. მეორე მხრივ, ცენ-

ტრალურ და ჩრდილოეთ ევროპაში ჭარბობს კაპიტალისტური ტიპის სასოფლო დასახლებები – ფერმები და ხუტორები, წარმოების ინტენსიური ფორმებით. ორივე ტიპის დასახლებებში დიდგვაროვანთა საკუთრებაში არსებული ციხე-დარბაზები და მამულები გვხვდება.

“გადასახლებული კაპიტალიზმის” ქვეყნებმა (კანადამ, აშშ-მა, ავსტრალიამ და ახალმა ზელანდიამ) ევროპასთან შედარებით ისტორიული განვითარების განსხვავებული გზა გაიარეს. ამ ქვეყნებში წარმოდგენილია სასოფლო განსახლების დისპერსიული ფორმა ფართოდ გავრცელებული ფერმების სახით. ფერმის მცხოვრებთა რიცხვი რამდენიმე ადამიანიდან რამდენიმე ასეულ ადამიანამდე მერყეობს. ფერმების მოსახლეობის რაოდენობა მკვეთრად იზრდება მოსავლის აღებისა და დაბინავების პერიოდში, როდესაც აქ სამუშაოდ სეზონური მიგრანტები ჩამოდიან. აღსანიშნავია, რომ სასოფლო-სამეურნეო წარმოების ინტენსიფიკაციის კვალდაკვალ მცირდება ფერმერული მეურნეობების რაოდენობაც.

ლათინურ ამერიკაში, აფრიკასა და აზიაში სასოფლო დასახლებები დიდი მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ამ რეგიონების, (განსაკუთრებით კი აზიის) ბევრ სოფელში რამდენიმე ათეული ათასი ადამიანი ცხოვრობს. განვითარებადი სამყაროს სოფლების დიდ ნაწილში მიწები თემის ან სანათესავოს მფლობელობაშია. კოლონიურ პერიოდში ბევრი სათემო საკუთრება ფეოდალური საკუთრებით იცვლებოდა, აღმოცენდა ახალი ტიპის სასოფლო დასახლებები. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ეხება იმ სოფლებს, რომლებიც გაშენდა პლანტაციების მახლობლად. იქვე ფუძნდებოდა ახალ მემამულეთა (ლათიფუნდისტთა) კარ-მიდამო. განვითარებადი ქვეყნების სასოფლო განსახლებისათვის დამახასიათებელია მწირი და დასახლებებს შორის სუსტი კავშირები.

ყოფილი სოციალისტური ბანაკის სასოფლო განსახლების სისტემის ჩამოყალიბებაზე განსაკუთრებული გავლენა კოლექტიური მეურნეობების (კოლმეურნეობების) და საბჭოთა მეურნეობების შექმნა-განვითარებამ იქონია. გლახთა ოჯახებს კერძო საკუთრებაში მიწის უმნიშვნელო (“საკარმიდამო”) ნაკვეთები დაუტოვეს. სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების უდიდესი ნაწილი სახელმწიფო მფლობელობაში გადავიდა. ამასთანავე, ყოველ მეურნეობაში სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სპეციალიზაცია განისაზღვრებოდა არა მეურნეობის წევრების, არამედ რაიონის ან ოლქის მმართველობის ორგანოების მიერ. სოციალისტური განვითარების

პერიოდში მოხდა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების, უპირველეს ყოვლისა კი, მეცხოველეობის დეგრადაცია, რაც უარყოფითად აისახა სასოფლო მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე. მეორე მხრივ, აღნიშნულ პერიოდში მეტ-ნაკლებად განვითარდა სასოფლო დასახლებების საცხოვრებელი, საკომუნიკაციო და კულტურულ-საგანმანათლებლო ინფრასტრუქტურა. საბჭოთა კავშირის დაშლით გამოწვეული სოციალურ-ეკონომიკური კრიზისი, უპირველეს ყოვლისა, სოფლის ცხოვრებაზე აისახა. მიუხედავად იმისა, რომ სოფლის მეცხოველეობით საკუთრებაში გადაეცათ საბჭოთა მეურნეობებისა და კოლმეურნეობების მიწის ნაკვეთები, აღმოჩნდა, რომ ბევრ ყოფილ რესპუბლიკაში გლეხებს სასოფლო-სამეურნეო საშუალებების ჩატარებისთვის აუცილებელი მატერიალური და წარმოების საშუალებები არ გააჩნდათ. მატერიალურმა გაჭირვებამ სოფლის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი აიძულა, ქალაქებში ან სხვა ქვეყნებში გადასახლებულიყო. დაიწყო და დღემდე მიმდინარეობს სასოფლო დასახლებების მოსახლეობის დეპოპულაცია, რიგ შემთხვევებში სოფლების დაცლაც კი. ამ პროცესმა განსახლების არსებული სისტემა მოშალა, რაც უარყოფითად აისახა აგრარული ორიენტაციის ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებზე, მათ შორის საქართველოზეც.

5.2 ურბანიზაცია

ტერმინი ურბანიზაცია წარმოდგება ლათინური სიტყვისგან *Urbs*, რაც ნიშნავს ქალაქს. ურბანიზაცია ერთ-ერთი უძველესი საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენაა. მისი წარმოშობა დაკავშირებულია ადამიანების კომპაქტური განსახლების ადგილებში ქალაქების შექმნასა და მათ შემდგომ განვითარებასთან. ურბანიზაციის პროცესი სათავეს იღებს მონათმფლობელური ეპოქიდან, როდესაც შეიქმნა პირველი ანტიკური ქალაქები. ჩვენს წელთაღრიცხვამდე III-I ათასწლეულებში პირველი ქალაქები გაჩნდა ეგვიპტესა და მესოპოტამიაში, მოგვიანებით ჩინეთში, ინდოჩინეთსა და ევროპის ხმელთაშუაზღვისპირეთში. ამერიკელმა მეცნიერმა, თერთიუს ჩანდლერმა, გამოიკვლია ქალაქების აღმოცენებისა და განვითარების 4 000-წლიანი ისტორია და დაასკვნა, რომ მსოფლიოში ყველაზე ადრე დაარსდა ქალაქი მემფისი (ეგვიპტე), რომელიც ჩვენს წელთაღრიცხვამდე 3100 წელს დაახლოებით 30 ათას მცხოვრებს ითვლიდა (*Chandler, 1987: 15*). შემდგომი ათასწლეულის განმავლობაში დიდი ქალაქები გამოჩნდა დღევანდელი ერაყის ტერიტორიაზე, კერძოდ, ბაბილონი, აქადი, ლავაში და ური. ძველი წელთაღრიცხვის 612 წელს ქალაქ ბაბილონის მოსახლეობამ 200 ათასი ადამიანი შეადგინა. სავარაუდოა, რომ იგი მსოფლიოში პირველი მსხვილი ქალაქი იყო. პირველი “მილიონერი” ქალაქი ფეოდალურ ეპოქაში ჩამოყალიბდა. ვარაუდობენ, რომ VIII ს.-ში, ბალდადში მილიონზე მეტი ადამიანი ცხოვრობდა. ანტიკურ და ფეოდალურ ეპოქებში ქალაქების, განსაკუთრებით მსხვილი ქალაქების, მოსახლეობის ზრდას პერმანენტული ხასიათი არ ჰქონდა. ხშირი ომებისა და ეპიდემიების გამო ქალაქების მოსახლეობა მნიშვნელოვნად მცირდებოდა.

ქალაქების ზრდის ბუმი კაპიტალიზმის განვითარებასთან არის დაკავშირებული. XIX ს.-დან მოყოლებული ქალაქების სწრაფმა ზრდამ შეუქცევადი ხასიათი მიიღო, რის შედეგადაც, ერთი მხრივ, განუხრელად იზრდება მსხვილი ქალაქების მოსახლეობა, მეორე მხრივ კი, იზრდება საქალაქო მოსახლეობის ხვედრითი წილი ქვეყნის მოსახლეობაში. ფეოდალურ ეპოქაში დიდი ქალაქების უმრავლესობა ძირითადად აზიაში იყო თავმოყრილი. 1000 წელს მსოფლი-

ოს 10 უდიდეს ქალაქს შორის 9 აზიაში მდებარეობდა და მხოლოდ ერთი – ევროპაში; 1800 წელს – შესაბამისად 8 და 2. უკვე 1900 წელს მსოფლიოს უდიდეს 10 ქალაქს შორის 7 ევროპული იყო, ხოლო ორი – ამერიკული და მხოლოდ ერთი (ტოკიო) – აზიური. აღსანიშნავია, რომ მოსახლეობის 5-მილიონიან ზღვარს პირველად მსოფლიოში ლონდონმა გადააბიჯა, რაც XIX ს.-ის ბოლოს მოხდა, ხოლო 10-მილიონიანი ბარიერი პირველად, 1940-იან წლებში, ნიუ-იორკმა გადალახა, ხოლო 20 მილიონზე მეტი მოსახლე პირველად ტოკიოში დაფიქსირდა, 1960-იან წლებში (Chandler, 1987: 45)..

XX საუკუნეში, განსაკუთრებით მის მეორე ნახევარში, ქალაქების სწრაფი ზრდით განვითარებადი სამყარო გამოირჩეოდა. ეს გარემოება ორმა ძირითადმა მიზეზმა განაპირობა. უპირველეს ყოვლისა, განვითარებად ქვეყნებში მოსახლეობის ბუნებრივი მატება მაღალია. გარდა ამისა, განვითარებადი ქვეყნების სამრეწველო განვითარებას სასოფლო დასახლებებიდან ქალაქებში მოსახლეობის დიდი რაოდენობის გადასახლება მოჰყვა.

ქალაქების გეოგრაფიის შესწავლაში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა ქალაქის დეფინიციის საკითხს. მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში დასახლებას ქალაქის სტატუსი სხვადასხვაგვარად ენიჭება. ქვეყნების უმრავლესობაში გამოიყენება რაოდენობრივი მიდგომა. ამ შემთხვევაში ქალაქად ითვლება ყველა ის დასახლება, სადაც ცხოვრობს ქალაქისთვის მოსახლეობის დადგენილ რაოდენობაზე მეტი (მაგ., 5 ათასი, ან 10 ათასი და მეტი ადამიანი). სხვა ქვეყნებში მოსახლეობის რაოდენობასთან ერთად გათვალისწინებულია დასახლებული პუნქტის ძირითადი ფუნქცია. იმ შემთხვევაში, თუ დასახლებას გააჩნია მნიშვნელოვანი სამრეწველო და/ან ადმინისტრაციული ფუნქცია, მას ქალაქის სტატუსს ანიჭებენ. ამგვარი მიდგომისას შესაძლოა აღმოჩნდეს, რომ ზოგიერთ ქალაქში უფრო ცოტა ადამიანი ცხოვრობდეს, ვიდრე რიგ სოფლებში. საქართველოში ქალაქის სტატუსი გააჩნია ვანს, ლანჩხუთს, ბაღდათს, თუმცა თითოეული მათგანის მოსახლეობის რაოდენობა 6-8 ათასი ადამიანია, იმ დროს, როდესაც საქართველოს ზოგიერთ სოფელში, მაგ., ველისციხეში, მარტყოფში, იორმულანლოში ანდა ყარაჯალაში 8 ათასზე მეტი ადამიანი ცხოვრობს. როგორც ვხედავთ, ქალაქების შესწავლაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა მათი ფუნქციების დადგენას. ამ მხრივ, აუცილებელია ქალაქის წამყვანი ფუნქციის (ფუნქციების) დადგენა. თუ, ქალაქს არ გააჩნია ისეთი ფუნქცია, რომელიც მნიშვნელოვანია ქვეყნის ან რეგიონის განსახლების სისტემისთვის, მაშინ იგი მომა-

კვდავ დასახლებულ პუნქტად უნდა ჩაითვალოს. ისტორიაში ბევრი მაგალითია იმისა, თუ, როგორ კარგავდნენ ქალაქები ფუნქციებს, რის შედეგადაც დეპოპულაციას განიცდიდნენ და არსებობას წყვეტდნენ. ამის კარგ მაგალითს წარმოადგენენ ის სამთო-მოპოვებითი ცენტრები, რომლებმაც მადნის ამონურვამდე ვერ შეძლეს ახალი ფუნქციის შექმნა.

ფრანგმა მეცნიერებმა - ჟაკლინ ბოჟე-გარნიემ და ჟორჟ შაბომ ჯერ კიდევ 1960-იან წლებში შემოგვთავაზეს ქალაქების კლასიფიკაცია ფუნქციების მიხედვით (*Боже-Гарнье & Шабо, 1967: 115-116*), რასაც მეცნიერული ღირებულება დღემდე არ დაუკარგავს. ამ კლასიფიკაციის მიხედვით, ქალაქებს გააჩნიათ შემდეგი ძირითადი ფუნქციები და ქვეფუნქციები:

- სამხედრო
- სავაჭრო
- ვაჭრობის მარტივი ფორმების
- მსხვილი კონტინენტაშორისი ვაჭრობის
- საზღვაო პორტის
- აეროპორტების
- მსოფლიო ბაზრების
- სამრეწველო ფუნქცია
- სამთო-მოპოვებითი ცენტრების
- გადამამუშავებელი მრეწველობის
- კულტურული
- რელიგიური ცენტრის
- საუნივერსიტეტო ქალაქების
- სალიტერატურო და სამხატვრო ცენტრების
- ქალაქი-მუზეუმების
- კონგრესებისა და საფესტივალო ცენტრის
- გართობის
- გამაჯანსაღებელი ცენტრებისა და კურორტების
- დასასვენებელი ქალაქის
- ქალაქები ხანდაზმული ადამიანებისათვის
- ადმინისტრაციული და პოლიტიკური ფუნქცია
- ადმინისტრაციული ცენტრის

- დედაქალაქის
- ზედდედაქალაქის

ფუნქციების განხორციელების რაოდენობის მიხედვით, განაწილებენ მონოფუნქციურ და პოლიფუნქციურ ქალაქებს. მონოფუნქციურია, როგორც წესი, საშუალო და პატარა ქალაქები. მსხვილი ქალაქები ბევრ ფუნქციას ასრულებენ, ხოლო მილიონური ქალაქები – თითქმის ყველა ფუნქციას. დედაქალაქს განსაკუთრებული მისია აკისრია. ის ქვეყნის მართვის (ადმინისტრირების) წამყვანი ცენტრია. ამ ფუნქციის მნიშვნელოვანი ხასიათის გათვალისწინებით, გამოყოფენ ქალაქის “დედაქალაქურ” ტიპსაც.

მსხვილი ქალაქების განვითარების პროცესი აისახება მათი ტერიტორიული სტრუქტურის ჩამოყალიბებაზე. თანამედროვე ქალაქებში გამოიკვეთა სხვადასხვა დანიშნულების და ფუნქციების მატარებელი ზონები (ტერიტორიები) (რონდელი, 1990: 75-88). საქალაქო ტერიტორიის უმნიშვნელოვანეს არეალს წარმოადგენს სამოსახლო ზონა. ეს არის მოსახლეობის ცხოვრებისთვის განკუთვნილი ადგილები, რომლებსაც ქალაქის მთელი ტერიტორიის მნიშვნელოვანი ფართობი (ზოგჯერ ნახევარიც კი) უკავია.

ქალაქის არსებობა წარმოუდგენელია წარმოების გარეშე. ტერიტორიას, სადაც ასეთი საქმიანობაა კონცენტრირებული, სამრეწველო ზონას უწოდებენ. მაღალგანვითარებული ქვეყნების თითქმის ყველა მსხვილ ქალაქში უკანასკნელი 2-3 ათეული წლის განმავლობაში საგრძნობლად შემცირდა სამრეწველო ტერიტორიები. ტრადიციული ტიპის მატერიალური წარმოება ადგილს უთმობს მაღალი ტექნოლოგიების პროდუქციის წარმოებას და სამომხმარებლო სექტორს.

ქალაქების მომსახურებისა და საწარმოო ფუნქციების განვითარება დიდი მოცულობის პროდუქციის დროებით განთავსებას მოითხოვს. ამ მიზნით ყველა ქალაქში გამოყოფილია ტერიტორიები, რომელთა ერთობლიობა ქალაქის სასაწყობო ზონას ქმნის.

ქალაქის მოსახლეობის ყოველდღიური ცხოვრება და ეკონომიკური საქმიანობა მნიშვნელოვანწილად სატრანსპორტო საშუალებების ოპერატიულ და ხარისხიან ფუნქციონირებაზე დამოკიდებულია. ტრანსპორტი მუშაობს სატრანსპორტო ტერიტორიებზე, რომელიც ქალაქის ინფრასტრუქტურის ხერხემალს წარმოადგენს.

ურბანული არეალების მოსახლეობის მომსახურების მოცულობის გაფართოების კვალდაკვალ იზრდება ამ სექტორის როლი ქალა-

ქის ეკონომიკაში და შესაბამისად ქალაქების სამომხმარებლო ზონა ფართოვდება. თანამედროვე ქალაქებში სამომხმარებლო ზონა ხშირად სამრეწველო ზონასთანაა შეწყვილებული, რაც ხელს უწყობს მათში განლაგებული სანარმოებისა და ორგანიზაციების ეფექტიან მუშაობას.

როგორც აღინიშნა, ქალაქების ზრდა და განვითარება დაკავშირებულია ურბანიზაციის პროცესთან. ურბანიზაცია მრავალმხრივი ეკონომიკური, სოციალურ-დემოგრაფიული და გეოგრაფიული პროცესია. მისი უნივერსალური განსაზღვრება არ არსებობს, თუმცა მეცნიერები თანხმდებიან იმაზე, რომ ურბანიზაციას გააჩნია ორი ძირითადი მახასიათებელი:

პირველია ურბანიზაციის დონე – რაოდენობრივი მახასიათებელი. კერძოდ, **ურბანიზაციის დონე არის ქალაქებში მცხოვრები მოსახლეობის ხვედრითი წილი ქვეყნის (რეგიონის) მთელ მოსახლეობაში.**

მეორე მახასიათებელი ხარისხობრივია და ის უკავშირდება მოცემულ ტერიტორიაზე ქალაქური ცხოვრების წესის გავრცელებას. ამ მახასიათებლის გაზომვა ან შეფასება უაღრესად რთული საქმეა, რადგან ჯერ კიდევ არ არის ზუსტად განსაზღვრული, რა იგულისხმება ქალაქური ცხოვრების წესში.

ცხრილი №27

ურბანიზაციის დონე მსოფლიოს მსხვილ რეგიონებში

რეგიონი	წლები			
	1950	1970	1990	2018
მსოფლიო	29,1	37,4	43,0	55,3
აფრიკა	14,9	22,9	32,0	43,4
აზია	16,6	24,5	31,0	49,7
ევროპა	51,2	62,9	71,5	74,2
ლათინური ამერიკა	41,9	57,3	72,0	78,6
ჩრდილოეთ ამერიკა	63,6	73,8	75,0	82,2
ავსტრალია და ოკეანეთი	60,6	70,9	71,0	67,4

წყარო: Degree of urbanization by continent (2018). <https://www.statista.com/statistics/270860/urbanization-by-continent/>

მსოფლიოში საქალაქო მოსახლეობამ სასოფლოს დაახლოებით 10 წლის წინ გადააჭარბა. ნახევარი საუკუნის წინ ქალაქებში მსოფლიოს მთელი მოსახლეობის მხოლოდ 30%-მდე ცხოვრობდა. ამჟამად ეს მაჩვენებელი 55%-ის ტოლია.

მსოფლიოს მსხვილი რეგიონები და ქვეყნები მნიშვნელოვნად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან ურბანიზაციის დონით. მაღალურბანიზებულია განვითარებული სამყარო და ლათინური ამერიკა, სადაც მთელი მოსახლეობის 70%-ზე მეტი ქალაქებში ცხოვრობს. ჩვენი პლანეტის 2 უმსხვილესი რეგიონი ჯერ კიდევ სასოფლო მოსახლეობის სიჭარბით გამოირჩევა (იხ. ცხრილი №27). აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში განვითარებულ ქვეყნებში ურბანიზაციის ტემპები შენელდა, რაც გამოწვეულია ამ რეგიონების მოსახლეობის დაბალი ბუნებრივი მატებით, ხოლო განვითარებად სამყაროში ქალაქების მოსახლეობის ზრდა სწრაფი ტემპებით მიმდინარეობს, უპირატესად სოფლებიდან ქალაქებში მოსახლეობის მასობრივი მიგრაციის გამო.

**ურბანიზაცია და ფსევდო ურბანიზაცია ერთ ქალაქში:
მუმბაი (ინდოეთი)**

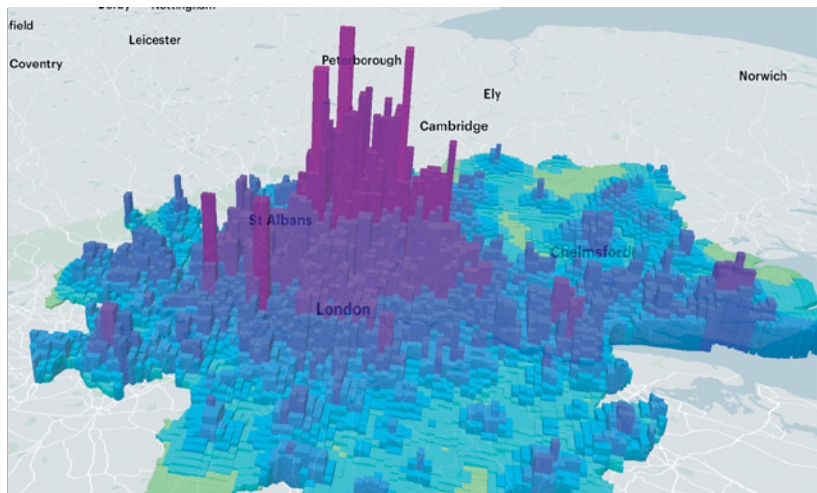

წყარო: <https://www.google.ge/search?q=mumbai+photo&tbm=isch&source>

ქალაქისთვის დამახასიათებელია არა მარტო მოსახლეობის რაოდენობის, არამედ ტერიტორიული ზრდაც. სივრცობრივი განვითარების პროცესში ქალაქი იკავებს მოსაზღვრე აუთვისებელ ტერიტორიას, რომელიც დროთა განმავლობაში მისი გარეუბანი ხდება. ამ პროცესს სუბურბანიზაცია ეწოდება¹. შემდგომ ეტაპზე ქალაქის საზღვრებში ექცევა მის მახლობლად მდებარე სასოფლო დასახლებები. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს რურურბანიზაციასთან².

ნახ. №23

ლონდონის აგლომერაცია: სივრცითი ხედვა

წყარო: www.google.ge/search?q=agglomeration+photo&tbm=isch&source

მსხვილი ქალაქის ტერიტორიული გაფართოებისას მისი გავლენის ფარგლებში, გარდა სასოფლო დასახლებებისა, ექცევა პატარა და საშუალო ქალაქები. ასე ყალიბდება **აგლომერაცია**. ეს არის ტერიტორიული წარმონაქმნი, რომლის შემადგენლობაში შედის, სულ მცირე, ერთი მსხვილი ქალაქი, სასოფლო დასახლებები, რამდენიმე

¹ ტერმინ სუბურბანიზაციაში "სუბ" არის ინგლისური სიტყვის Suburb (გარეუბანი) შემოკლებული ვარიანტი
² ტერმინ რურურბანიზაციაში "რურ" არის ინგლისური სიტყვის Rural (სასოფლო) შემოკლებული ვარიანტი

საშუალო და პატარა ქალაქი. აგლომერაციაში შემავალ ერთეულებს შორის მჭიდრო სატრანსპორტო-ეკონომიკური და სოციალურ-კულტურული კავშირები ყალიბდება. იმ შემთხვევაში, თუ აგლომერაციაში ერთდროულად რამდენიმე თანაბარი სიდიდისა და ეკონომიკური მნიშვნელობის საქალაქო ცენტრია წარმოდგენილი, მაშინ დასახლებათა ასეთი გაერთიანება არის **კონურბაცია**. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, კონურბაცია პოლიცენტრული აგლომერაციაა.

აშშ-ის რამდენიმე რეგიონში უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში მიმდინარეობდა აგლომერაციებისა და კონურბაციების ტერიტორიული დაახლოების პროცესი. ქვეყნის სამ რეგიონში ასეულობით კილომეტრზე ქალაქების უწყვეტი ზოლი წარმოიქმნა. საქალაქო დასახლებათა ამგვარ არეალს **მეგაპოლისს** უწოდებენ. აშშ-ში სამი მეგაპოლისია: ბოსვამი (ბოსტონი-ვაშინგტონი, რომელშიც სხვა მსხვილ ქალაქებთან ერთად ნიუ-იორკიც შედის), ჩიპიტსი (ჩიკაგო-პიტსბურგი) და სანსანი (სან ფრანცისკო-სან დიეგო).

ტოკიო

წყარო: www.google.ge/search?q=densely+populated+area+photo&tbm=isch&source

მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში, განსაკუთრებით განვითარებად ქვეყნებში, მსხვილი ქალაქების უმრავლესობის ტერიტორიების

სწრაფი ზრდის შედეგად პრაქტიკულად შეუძლებელი ხდება მათი საზღვრებისა და შესაბამისად მოსახლეობის რაოდენობის განსაზღვრა. ამგვარი სირთულეების თავიდან აცილების მიზნით დასავლეთში უკვე დამკვიდრდა ტერმინი **მეტროპოლიტენური არეალი**³. ამ ტერმინით მოიხსენიებენ ყველა მაღალურბანიზებულ ტერიტორიას, რაც ამარტივებს მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით ქალაქების რანჟირების საკითხს.

ცხრილი №28

**მსოფლიოს უდიდესი მეტროპოლიტენური არეალები
(2015 წ., შეფასება)**

მეტროპოლიტენური არეალი	ქვეყანა	მოსახლეობის რაოდენობა
ტოკიო	იაპონია	37,832,892
შანხაი	ჩინეთი	34,865,252
ჯაკარტა	ინდონეზია	31,689,592
დელი	ინდოეთი	26,454,000
სეული	სამხ. კორეა	25,514,000
ყარაჩი	პაკისტანი	25,100,000
გუანჯოუ	ჩინეთი	25,000,000
პეკინი	ჩინეთი	24,900,000
მენიკო	მექსიკა	21,650,668
სან პაულუ	ბრაზილია	21,242,939
ლაგოსი	ნიგერია	21,000,000
მუმბაი (ბომბეი)	ინდოეთი	20,748,395
კაირო	ეგვიპტე	20,500,000
ნიუ იორკი	აშშ	20,320,876

წყარო: List of Metropolitan Areas by Population. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_metropolitan_areas_by_population

აღსანიშნავია, რომ დღესდღეობით მსოფლიოში 100 მეტროპო-

³ ინგლისური ტერმინი *Metropolitan Area* სიტყვასიტყვით ითარგმნება, როგორც *საქალაქო არეალი*.

ლიტენური არეალია, რომლებშიც თითოეულის მოსახლეობის რაოდენობა 3 მილიონს აღემატება; მათგან 50 მეტროპოლიტენურ არეალში 5 მილიონზე მეტი ადამიანი ცხოვრობს, ხოლო 14 მეტროპოლიტენურ არეალში 20 მილიონზე მეტი მცხოვრებია (იხ. ცხრილი №28).

ცხრილიდან ჩანს, რომ მსოფლიოს უმსხვილესი მეტროპოლიტენური არეალებიდან მხოლოდ 1 (ნიუ იორკი) წარმოადგენს მალაღანვითარებულ სამყაროს. აღსანიშნავია, რომ დანარჩენი 13–დან 9 აზიაში მდებარეობს. ურბანიზაციის პროცესის ინტენსიური განვითარება ჩინეთში, ინდოეთში, ბრაზილიაში, ინდონეზიასა და რიგ ნახევრად პერიფერიულ ქვეყნებში რამდენიმე ფაქტორით აიხსნება. კერძოდ, ამ ქვეყნებში ჯერ კიდევ მაღალია ბუნებრივი მოძრაობა. ძალზე ინტენსიურია მიგრაცია სოფელი–ქალაქი. მილიონერ ქალაქებში, მრეწველობისა და მომსახურების სფეროების სწრაფი განვითარების წყალობით, ახალი სამუშაო ადგილები იქმნება. შედეგად, ამ ქვეყნებში იზრდება არსებული ან იქმნება ახალი მილიონერი ქალაქები. სავარაუდოა, რომ მეგაქალაქების ზრდა, მომავალი 2–3 ათწლეული მანძილზე, მსოფლიოს საშუალო განვითარებული რეგიონებისთვის იქნება დამახასიათებელი.

5.3 მსოფლიოს მოსახლეობის ტერიტორიული განლაგება

მოსახლეობა დედამიწის ზედაპირზე არათანაბრადაა განაწილებული (იხ. ნახ. №24). მსოფლიოს მოსახლეობის 80% - აღმოსავლეთ ნახევარსფეროში, ხოლო დანარჩენი 20% დასავლეთ ნახევარსფეროში ცხოვრობს. მოსახლეობის განლაგების თვალსაზრისით, კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია უთანაბრობა ჩრდილოეთ და სამხრეთ ნახევარსფეროებს შორის – შესაბამისად 90% და 10% (Максаковский, 2004: 134).

მოსახლეობის სივრცით განლაგებაზე მოქმედებს გეოგრაფიული მდებარეობა, ბუნებრივი პირობები, დემოგრაფიული ვითარება, მიგრაციები, ისტორიულ-პოლიტიკური განვითარების თავისებურებები, რაც მთავარია სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონე.

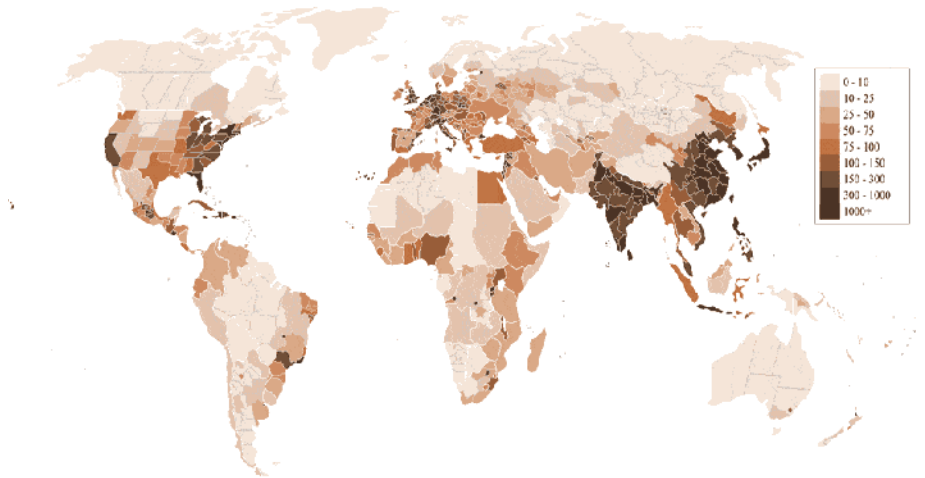
მოსახლეობის ნორმალური ცხოვრებისთვის აუცილებელია წყლის და სითბოს არსებობა. ამის გამო, ისტორიულად ადამიანები ითვისებდნენ თბილ და ნოტიო ადგილებს, სადაც შესაძლებელი იყო მიწათმოქმედების განვითარება. დღესაც კი, როდესაც სამეცნიერო ტექნიკურმა პროგრესმა განვითარების მწვერვალს მიაღწია, ბუნებრივ-კლიმატური პირობები მოსახლეობის განსახლებაში კვლავ მნიშვნელოვან როლს ასრულებს. მსოფლიოს მთელი მოსახლეობა დაახლოებით 15-20 მილიონ დასახლებაში ცხოვრობს (Максаковский, 2004: 132). ეს დასახლებები განლაგებულია ჩრდილოეთ განედის 72 და სამხრეთ განედის 54 გრადუსებს შორის, ზღვის დონიდან 5 000 მეტრ სიმაღლემდე (გამონაკლისს წარმოადგენს უფრო მაღლა მდებარე რიგი დასახლებებისა ტიბეტსა და ანდებში). დედამიწის სწორედ ეს ნაწილი წარმოადგენს კაცობრიობის განსახლების თანამედროვე არეალს, რასაც სხვაგვარად **ოიკუმენა** ეწოდება. ამასთან, ადამიანები ცდილობენ, იცხოვრონ დაბლობ ადგილებში, კერძოდ, ზღვის დონიდან 500 მეტრ სიმაღლემდე. ამ ვერტიკალში მსოფლიოს მთელ დასახლებათა 80% თავმოყრილი (Алисов & Хорев, 2000:95)

ჩვენს პლანეტაზე განსახლების სისტემაში არსებული სხვადასხვაობის გამოსავლენად გამოიყენება **მოსახლეობის სიმჭიდროვის**

მაჩვენებელი. მოსახლეობის სიმჭიდროვის მაჩვენებლის დასადგენად საჭიროა მოცემული ტერიტორიის (კონტინენტის, რეგიონის, ქვეყნის, რაიონის და ა.შ.) მოსახლეობის რაოდენობა გავყოთ ამავე ტერიტორიის ფართობზე. მიღებული სიმჭიდროვის მაჩვენებელი გვაჩვენებს, თუ რამდენი ადამიანი ცხოვრობს საშუალოდ 1 კვადრატულ კილომეტრზე.

ნახ. №24

მსოფლიოს მოსახლეობის სიმჭიდროვე

წყარო: www.google.ge/search?tbm=isch&sa=1&ei=ejflW4HBAorQwQKhip6wDg&q=world+den+sity+map&og=world

ზოგადად აღსანიშნავია, რომ მოსახლეობის მაღალი სიმჭიდროვით გამოირჩევიან “ჯუჯა” ქვეყნები და ქალაქი-სახელმწიფოები. მაგ., მონაკოში ყოველ 1 კმ²-ზე საშუალოდ 23 ათას ადამიანზე მეტი ცხოვრობს. ასევე მაღალია სიმჭიდროვე მაკაოში, ჰონკონგში, სინგაპურში, გიბრალტარში.

ჰონკონგი: მაღალი სიმჭიდროვე

წყარო: www.google.ge/search?q=crowded+streets+of+hong+kong&tbm=isch&source

ისლანდია : დაბალი სიმჭიდროვე

წყარო: www.google.ge/search?tbm=isch&sa=1&ei=ejffW4HBAorQwQKhip6wDg&q=least+populated+area

ამ ტიპის ქვეყნების (რომლებიც სინამდვილეში ქალაქებს წარმოადგენენ) შედარება “კლასიკურ” ქვეყნებთან არასწორი იქნებოდა. ამიტომ გთავაზობთ ცხრილს (იხ. ცხრილი №29), რომელში წარმოდგენილი ქვეყნების ტერიტორია 5 ათას კმ²-ზე მეტია. მოსახლეობის სიმჭიდროვით ასეთი ტიპის ქვეყნებს შორის გამოირჩევა აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის, ასევე დასავლეთ ევროპის ქვეყნები. ბანგლადეში ერთადერთი დიდი სახელმწიფოა მსოფლიოში, სადაც მოსახლეობის სიმჭიდროვე 1 კმ²-ზე 1000 ადამიანს აჭარბებს.

ცხრილი №29

მსოფლიოს ქვეყნები⁴ მოსახლეობის სიმჭიდროვის ყველაზე მაღალი და ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით (2017 წ., შეფასება)

ქვეყნები მოსახლეობის სიმჭიდროვის ყველაზე მაღალი მაჩვენებლებით		ქვეყნები მოსახლეობის სიმჭიდროვის ყველაზე დაბალი მაჩვენებლებით	
ქვეყანა	სიმჭიდროვე (ადამიანი/1კმ ² -ზე)	ქვეყანა	სიმჭიდროვე (ადამიანი/1 კმ ² -ზე)
ბანგლადეში	1 118	გრენლანდია	0,026
ტაივანი	639	მონღოლეთი	1,3
მავრიკია	631	დასავლეთ საჰარა	1,9
სამხ. კორეა	487	საფრანგეთის გვიანა	2,1
პუერტო რიკო	449	ნამიბია	2,6
ნიდერლანდები	417	ისლანდია	3.1
ლიბანი	404	სურინამი	3,2
რუანდა	380	მავრიტანია	3,2
ისრაელი	371	ბოტსვანა	3,4
ინდოეთი	364	კანადა	3,4
ჰაიტი	362	ავსტრალია	3,6
მსოფლიო	58,7		

წყარო: List of countries by population density (2018). https://simple.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_population_density

⁴ ცხრილში მოცემული არ არის იმ ქვეყნების მაჩვენებლები, რომელთა ფართობი 1000 კმ²-ზე ნაკლებია.

მოსახლეობის დაბალი სიმჭიდროვე დამახასიათებელია არახელსაყრელი ბუნებრივ-კლიმატური პირობების მქონე ქვეყნებისათვის. 29-ე ცხრილის მარჯვენა სვეტში მოცემული 11 ქვეყნიდან 9 უდაბნოს წარმოადგენს, მათ შორის 6 ტროპიკული უდაბნოა, ხოლო 3 ქვეყანა: გრენლანდია, კანადა, ისლანდია არქტიკული უდაბნოების სარტყელში მდებარეობს. სურინამისა და საფრანგეთის გვიანას ფართობის დიდი ნაწილი ჭაობებსა და მინათმოქმედებისთვის გამოუსადეგარ ტერიტორიებს უკავიათ.

მსოფლიოს მოსახლეობა ჩვენს პლანეტაზე ძალზე არათანაბრად არის განაწილებული. მაღალი სიმჭიდროვით (1 კმ²-ზე 100-ზე მეტი ადამიანი) მხოლოდ ევროპისა და აზიის რეგიონები გამოირჩევიან. მოსახლეობის ყველაზე მაღალი სიმჭიდროვე დამახასიათებელია განსახლების ტრადიციული რეგიონებისათვის, ისეთებისათვის როგორებიცაა სამხრეთ ევროპა, დასავლეთ ევროპა, აღმოსავლეთ აზია, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზია და სამხრეთ აზია.

თუ განვიხილავთ მოსახლეობის რაოდენობას ქვეყნების მიხედვით (იხ. ცხრილი №30), აღმოვაჩინოთ, რომ ამჟამად მთელი მსოფლიოს მოსახლეობის თითქმის 2/3 მხოლოდ 14 ქვეყანაში ცხოვრობს. ჩინეთსა და ინდოეთში ერთად თავმოყრილია ჩვენი პლანეტის მოსახლეობის 36%, თუმცა 10 წლის წინ მათი წილი თითქმის 40% იყო. მოცემულ ქვეყნებს შორის მოსახლეობის ზრდის ყველაზე დაბალი ტემპი დამახასიათებელი იყო ეკონომიკური თვალსაზრისით განვითარებული სახელმწიფოებისთვის (რუსეთი, იაპონია, აშშ).

XX საუკუნის მეორე ნახევარში და XXI საუკუნის დასაწყისში აშშ-ს მოსახლეობა ძირითადად მასშტაბური იმიგრაციის ხარჯზე იზრდებოდა და ეს ტენდენცია შემდგომი ათწლეულების განმავლობაშიც გაგრძელდება. რაც შეეხება იაპონიასა და რუსეთს, გაეროს ექსპერტების შეფასებით, 2050 წლის შემდეგ მათ მსოფლიოს უდიდესი ქვეყნების ათეულში ვერასდროს ვიხილავთ. მათ ადგილებს ამ სიაში აფრიკის ან აზიის ქვეყნები დაიკავენ.

ცხრილი №30

მსოფლიოს უდიდესი ქვეყნები მოსახლეობის რაოდენობის მიხედვით

№	ქვეყნები	მოსახლეობის რაოდენობა (მილიონი ადამიანი)		ქვეყნის მოსახლ-ის % მსოფლიოს მოსახლეობაში (2018 წ.)
		1950 წ.	2018 წ.	
1	ჩინეთი	554,8	1,415,0	18,5
2	ინდოეთი	371,9	1,354,1	17,6
3	აშშ	157,8	326,8	4,2
4	ინდონეზია	79,5	266,8	3,5
5	ბრაზილია	54,0	210,9	2,7
6	პაკისტანი	36,9	200,8	2,6
7	ნიგერია	34,0	195,8	2,5
8	ბანგლადეში	43,9	166,4	2,2
9	რუსეთი	102,7	144,0	1,9
10	მექსიკა	27,7	130,8	1,7
11	იაპონია	83,6	127,2	1,7
12	ეთიოპია	18,1	107,5	1,4
13	ფილიპინები	18,6	106,5	1,4
14	ეგვიპტე	20,7	99,4	1,3
	მსოფლიო	2 535,0	7 662,4	

წყაროები: UN DESA (2017). <https://www.un.org/development/desa/publications/world-population-prospects-the-2017-revision.html> და Countries in the World by population (2018). <http://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>

მომავალში განვითარებადი ქვეყნების ხვედრითი წილი მსოფლიოს მოსახლეობაში მნიშვნელოვნად გაიზრდება. გაეროს დემოგრაფების პროგნოზით, შემდგომი 45-50 წლის განმავლობაში განვითარებული ქვეყნების მოსახლეობა დაახლოებით 4%-ით (დაახლოებით 50 მილიონი ადამიანი) გაიზრდება, იმ დროს, როდესაც განვითარებადი სამყაროს მოსახლეობა 60%-ით მოიმატებს. მოსალოდნელია, რომ 2050 წელს მსოფლიოს მოსახლეობის 85-87% განვი-

თარებად ქვეყნებში იცხოვრებს. ცხადია, მოსალოდნელი ტენდენციები კიდევ უფრო დაამძიმებს სიტუაციას მოსახლეობის მაღალი კონცენტრაციის არეალებში (*UN DESA, 2017*).

მოსახლეობის სიმჭიდროვე მაღალია მსხვილ ქალაქებში. ამასთან, ქალაქებისთვის დამახასიათებელია მოსახლეობის დიდი “ტევადობა”, რაც განპირობებულია მათი შესაბამისი განაშენიანებით, აგრეთვე მაღალი ბიზნეს და ეკონომიკური პოტენციალით.

მოსახლეობის მაღალი კონცენტრაცია განსაკუთრებით კარგად სასოფლო არეალებში ვლინდება. მსოფლიოში შეიძლება გამოვყოთ რამდენიმე რეგიონი, რომელთა ფართობი რამდენიმე ასეულ ათას კვადრატულ კილომეტრს მოიცავს და სადაც მოსახლეობის სიმჭიდროვე ძალზე მაღალია (500 ადამიანზე მეტი 1კმ²-ზე). მათგან უდიდესია ინდ-განგის დაბლობი, რომელიც მოიცავს ინდოეთის ჩრდილოეთ ნაწილს ქალაქებს დელისა და კოლკატას შორის და ბანგლადეშის თითქმის მთელ ტერიტორიას. მოსახლეობის მჭიდრო განსახლების კიდევ ორი რეგიონი ჩინეთში მდებარეობს. მათ შორის უდიდესია ჩინეთის დიდი დაბლობი, რომელიც პეკინიდან შანხაიმდეა გადაჭიმული. ასევე, მაღალი სიმჭიდროვეა სიჩუანის ქვაბულში, რომელიც ჩინეთის ცენტრალურ ნაწილში მდებარეობს. მოსახლეობის ძალზე მაღალი კონცენტრაციით გამოირჩევა კუნძული იავა, რომელიც ინდონეზიის ნაწილია. მოსახლეობის მაღალი სიმჭიდროვე დამახასიათებელია, ერთი მხრივ, სასოფლო-სამეურნეო არეალებისთვის, როგორებიცაა მაგ. მდინარე ნილოსის ქვედა წელის მიმდებარე ტერიტორია (ეგვიპტე), მექსიკის ნაწილი, რომელიც მდებარეობს აღმოსავლეთ სიერა-მადრესა და სამხრეთ სიერა-მადრეს მთებს შორის, მდინარე ნიგერის ქვედა წელის მიმდებარე ტერიტორია (ნიგერია), ხოლო, მეორე მხრივ, სამრეწველო არეალებისთვის – ლომბარდის დაბლობი (იტალია), რურის რაიონი (გერმანია), კალიფორნია (აშშ), აშშ-ში ატლანტის ოკეანის სანაპირო ზოლი ბოსტონიდან ვაშინგტონამდე, ინგლისის ცენტრალური ნაწილი ლივერპულიდან აღმოსავლეთით, შეფილდამდე.

ამასთან, დედამიწის უზარმაზარი ტერიტორიები პრაქტიკულად დაუსახლებელია (*იხ. ნახ. №24*), კერძოდ, ანტარქტიდა, გრენლანდია, ჩრდილოეთ ყინულოვანი ოკეანის სანაპირო ზოლი (რუსეთის აზიური ნაწილის ჩრდილო-აღმოსავლეთი), აზიისა და ჩრდილოეთ აფრიკის უდაბნოები, აგრეთვე, სამხრეთ ამერიკისა და აფრიკის ტროპიკული ტყეების მასივები

გამოყენებული ლიტერატურა

ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია. <http://parliament.ge/uploads/other/76/76808.pdf>

გაჩეჩილაძე რ. (2003). ახლო აღმოსავლეთი: სივრცე, ხალხი და პოლიტიკა. თბილისი.

გოგსაძე გ. (2008). მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). საარი: თბილისი.

დავითაშვილი ზ. (2001). მსოფლიოს ისტორიული და პოლიტიკური გეოგრაფია. თბილისი.

დემოგრაფიული ვითარება საქართველოში (2017). სტატისტიკური კრებული. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური: თბილისი.

მაქსაკოვსკი ვ. (2002). მსოფლიოს გეოგრაფიული სურათი. თბილისი

მელაძე გ. (2007). საქართველოს დემოგრაფიული გამოწვევები. თბილისი,

მელაძე გ. (2013). საქართველო და გლობალური დემოგრაფიული პროცესები. „უნივერსალი“: თბილისი.

მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები. ზოგადი ინფორმაცია (2016). საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური: თბილისი.

ნეიძე ვ. და სხვა (2004). მსოფლიოს სოციალურ-ეკონომიკური გეოგრაფია, თბილისი: ლეგა.

რონდელი ალ. (1990). ქალაქის გეოგრაფია. თბილისი.

(ქსე) ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (1979). ტომი 3. თბილისი.

(ქსე) ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (1984). ტომი 8. თბილისი.

(ქსე) ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (1985). ტომი 9. თბილისი.

ნულაძე გ. (2006). დემოგრაფიის მოკლე ენციკლოპედიური ლექსიკონი. გაერთიანებული ერების მოსახლეობის ფონდი: თბილისი.

ჯაოშვილი ვ. (1983). მოსახლეობის გეოგრაფია (სახელმძღვანელო). თბილისი

10 Countries with the highest proportions of immigrant workers (2017). <https://engageme.online/immigrant-workers/>

Brettell, C. & Hollifield, J. (2000). Migration Theory: Talking Across Disciplines. Routledge: New York, London.

Chandler T. (1987). Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census. St. David's University Press: Lewiston, N.Y.

Daugherty H. & Kammeyer K. (1995). An Introduction to Population (2nd edition). Guilford Press: New York.

Degree of urbanization by continent (2018). <https://www.statista.com/statistics/270860/urbanization-by-continent/>

Fassmann H. & Reeger U. (2012). Old' immigration countries in Europe. The concept and empirical examples. In *European Immigrations: Trends, Structures and Policy Implications* (pp.65-90). Amsterdam University press: Amsterdam.

Foreign-born population (2013). <https://data.oecd.org/migration/foreign-born-population.htm>

Global Employment Trends (2017). International Labour Office. www.ilo.org

King R. (2013). Theories and Typologies of Migration. An Overview and a Primer. MALMÖ University: MALMÖ

ILO: Unemployment and Decent Work Deficits Remain High in 2018. https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_615590/lang--en/index.htm

Labor Trafficking in the U.S.: A Closer Look at Temporary Work Visas (2014).

Immigration Numbers Update: 13 Million Mexicans Immigrated to US in 2013, But Chinese Migrants Outnumber Other Latin Americans (2014). <http://www.latinpost.com/articles/20628/20140903/immigration-numbers-update-13-million-mexicans-immigrated-2013-chinese-migrants.htm>

(IOM) International Organization for Migration; Global Migration Data Analysis Centre GMDAC, (2015). <https://gmdac.iom.int/>

Literacy Rate: List of Countries. <https://www.worldatlas.com/articles/the-highest-literacy-rates-in-the-world.html>

- McCulloch R. (2010). Races of Humanity. www.racialcompact.com
- McNamara R. (1982). Demographic Transition Theory. In Ross JA, ed. International encyclopedia of population. Vol. 1. Pree Press: New York, 146-7.
- Models of Classification (1988). www.anthro.palomar.edu
- Modern Immigration Wave Brings 59 Million to U.S., Driving Population Growth and Change Through 2065 (2015). <http://www.pewhispanic.org/2015/09/28/modern-immigration-wave-brings-59-million-to-u-s-driving-population-growth-and-change-through-2065/>
- Shirey, Wayne (2015). Immigration waves. Available at: <http://immigrationinamerica.org/603-immigration-waves.html>
- Stark O. & Bloom D. (1985). The new economics of labor migration. Harvard University Press: Harvard.
- Stark O. (1991). The migration of labor: Basil Blackwell: Oxford. <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/index.html>
- The World Factbook (2017). Australia. <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/index.html>
- UN DESA (2017) (United Nations Department of economic and social affairs). <https://www.un.org/development/desa/publications/world-population-prospects-the-2017-revision.html>
- UNESCO Institute for Statistics (2017). Education: Adult Literacy Rate. <https://data.unicef.org/topic/education/literacy/>
- Wallerstein I. (1974). The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. In *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 16, No. 4. Cambridge University Press: Cambridge, pp. 387-415.
- Wallerstein I. (1979). The Capitalist World-Economy. Cambridge University Press: Cambridge
- Wayne S. (2015) Immigration waves. <http://immigrationinamerica.org/603-immigration-waves.html>
- (WPP, 2017) The World Population Prospects: The 2017 Revision. <https://population.un.org/wpp/DataQuery/>
- (WHO, 2014) World Health Organization. Total expenditure on health per capita, 2014. <http://www.who.int/countries/dnk/en/>

- The World Factbook (2017). Infant Mortality Rate: Country Comparison. (WHO) The World Health Organization (2016). Africa's Newborns. https://www.who.int/pmnch/media/publications/aonsection_1.pdf
- Алисов Н, & Хорев Б. (2000). Экономическая и социальная география (общий обзор). «Мысль»: Москва.
- Боже-Гарнье Ж. & Шабо Ж. (1967). Очерки по географии городов. «Мысль»: Москва .
- Брук С. (1986). Этнодемографический справочник., «Мысль»: Москва.
- (ДЭС) Демографический энциклопедический словарь (1985). «Мысль»: Москва.
- Кибрик А. (2008). Лингвистическая география. www.krugosvet.ru/articles/77/1007726/1007726a1.htm
- Ковалев С. (1963). Сельское расселение. Наука: Москва.
- Ковалев С., Ковальская Н.(1980). География населения СССР. Наука: Москва. , с. 174
- Максаковский В. (2004). Географическая картина мира. Книга 1. Москва.
- Тишков В. (2011). "Единство и многообразие культур». 2-е изд., перераб. и доп. – Оренбург: Издательский центр ОГАУ. http://static.iea.ras.ru/books/Edinstvo_i_mnogoobrazie_kultur.pdf
- Покшишевский В. (1978). Население и география. Наука: Москва,
- Саушкин Ю. (1973). Экономическая география: история, теория, методы, практика. Мысль: Москва.
- Студопедия - Демография как наука (2015). Определение, объект и предмет демографии, ее цели и задачи. https://studopedia.ru/13_42402_demograficheskie-kontseptsii.html
- Страны и народы (1981). Австралия и Океания. Антарктида. Мысль: Москва.
- Татищев В. (1950), Избранные труды по географии России. Мысль: Москва.
- Хорев Б.(1975). Проблемы городов. Мысль: Москва.

გამომცემლობის რედაქტორი:
ქეთევან ქურდოვანიძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა
ნინო ებრალიძე

გარეკანის დიზაინი
მარიამ ებრალიძე

გამოცემის მენეჯერი
მარიკა ერქომაიშვილი

0179, თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 14
14, Iliia Tchavtchavadze Ave., Tbilisi 0179
Tel: +995 (32) 2250484, # 6284; #6278
www.press.tsu.ge

